

TÜRKİYEDE DİN İMTİYAZLARI

Yazan : Asistan Mustafa Emil ELÖVE

I. K I S I M

1. VİCDAN, DİN VE İBADET HÜRRIYETLERİ

Bir cemiyet içerisinde fertler gerek fikren ve gerek bedenen bir takım faaliyetlerde bulunurlar. İnsan haklarının derece derece takyit edildiği yerlerde bu faaliyetlerin serbest bir şekilde icrası da o nisbette kısılmış olur. Haddizatında bizatihi cemiyet hayatı bir kısıntının vaz'mı amirdir. Bu sosyal nizamın bozulmaması için, ferdin yaşayışı bakımından lüzumludur. Şu halde mademki insan sosyal bir varlıktır ve bir cemiyetin üyesini teşkil etmektedir, o halde o, umumun iyiliğini sağlama gayesini taşımakta olan muhtelif emir ve nehiylerin tesiri altında bulunacaktır : Hukuk, Ahlâk, Din kaideleri gibi). İşte ferdin hür olması tabii iken hürriyet kamu ihtiyacı dolayısıyla sınırlanmaktadır. Yani "Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer." (Anayasa m, 68)

Ancak fertler düşünme yeterliğine sahip bulduklarından, burada herhangi bir düşünce ve inanış yüzünden, sırf bu bakımdan bir kayıtlama mevzuubahs olamaz. Çünkü kanunlar içsel (=batını) olan halleri değil, bilâkis daha ziyade ferdin harici münasebetlerini tanzim ve takyit ederler. Bundan dolayı da bilhassa bu noktada hürriyet oldukça mutlak bir mahiyet kazanmış olmaktadır.

Klâsik anayasalar olsun modern anayasalar olsun tabii ferdi haklar denilen, zamanın cereyanlarına nazaran kâh tahdit edilen veya kâh cömertçe davranılarak ferde azamisini tanıyan bir haklar katalogunu kabul etmişlerdir. İşte mevzuumuz olan bu hürriyetler yani vicdan, din ve ibadet hürriyetleri de bu katoloğa dahildir ve dolayısıyla bu katoloğun müteessir olduğu amillerin tesirindedir.

Şu halde bu hürriyetlerin mahiyeti nedir? Vicdan hürriyeti ferdin bir dini tanıyıp tanınaması hürriyetidir. Vicdan hürriyeti din serbestisinin iki kolundan birisini teşkil etmektedir. Din hürriyetinin ikinci kolu ise badet veya Ayin hürriyetidir. (Anayasa m, 75). Bu ise bir ferdin akidesine uygun gelen bir ibadeti aleni olarak icra etmek serbestisidir. Profesör Ereme

göre (1) : “Vicdan hürriyeti ancak ibadet hürriyetiyle birlikte mevcut olabilir. İbadet hürriyeti vicdan hürriyetinin tatbiki bir neticesinden(2) başka bir şey değildir. Nasıl söz hürriyeti fikir hürriyeti için zaruri ise ibadet hürriyeti de vicdan hürriyeti için zaruridir.” Daha başka bir ifadeyle ibadet hürriyeti vicdan hürriyetinin görünür şeklidir. Bu bakımdan vicdan hürriyeti kayıtsız, mutlak; ibadet hürriyeti ise “Güvenlik” ve “edep töreleri” ve “kanunlar hükümleri” ile takyid edilmiştir. (Anayasa m, 68 fıkra 2).

Bir memleket içerisinde azınlığı teşkil etse de muhtelif dinlere mensup insanlar muhtelif guruplar halinde yaşarlar. Bu guruplar muayyen bir mahalde toplanırlar ve bir “cemiyet-i müttehida” (2) vucuda getirirler. Devlet burada amme intizamı ve adab-ı umumiye bakımından tanzim edici bir rol ifa eder. Gaye “... cemiyette her ferdin dinî inancını tesis ve izharda hiç bir engele rastlamamasını temin edecek bir düzenin kurulmasını sağlamaktır.” (3)

2. DİN VE MEZHEP TERİMİ

Mevzuumuzun Din İmtiyazları ünvanını taşıması din ve mezhep terimlerinin tesbiti bakımından üzerinde durmak için haklı bir sebep teşkil eder.

A. DİN TERİMİ : (4)

Din kelimesinin şu manaları vardır: a. Bir şeye karşılık, bedel (Türkcesi ödek) onun içindir ki yevm-i din yani ceza—ödek günü ve hesap manasındadır; Hüküm ve ferman, gidilen yol, tedbir, tevhid (Allahın birliğine inanma, taat (ibadet), alçaklanma, başkasına tabi olma, hastalık, Adet, kahretmek, yenmek, Allaha kulluk etmeğe vesile veren, ibadet, millet ve şariat, dine riayet, günah, ikrah, hizmet, iyilik etme, malik olma, itaat etmek, isyan etmek, bir şeyi iyi kötü adet edinmek, bir adama hastalık gelmek, bir adamı hoşlanmadığı şeye teşvik etmek.

b. Hazret-i Peygambere göre şariat manasındadır ve bir hadise göre dinden maksad başka tanrı tanımayıp İbrahim ve İsmail Peygamberlerin şariatından zamanımıza kadar kalan haç ve nikâh ve alım-satıma dair bazı hükümlerdir.

Bugün Din kelimesi ekseriyetle tevhid (=Allahın birliğine inanma) manasına kullanılır.

(1) Erem, Prof. Dr. F. Hürriyet ve Suç. Ankara 1952. S. 36

(2) İbrahim Haklı : Hukuk-u idare, İstanbul 1312 S. 298.

(3) Erem: a. g. e. S. 36.

(4) Mütercim Asım: Kamus, Cilt 3. S. 633.

B. MEZHEP TERİMİ : (5)

a. Kelime arapçadır. Masdarı zehap (= gitmek) dir. Gidilen yol, tarik anlamına gelir. Mamafih zehap kelimesi zan (= sanı) manasına da gelir. (zehabımca...) gibi.

b. İlim ve Felsefede : ittihaz olunan tarik, mezhep, çağır. (Mezhep-i A-risto, Mezhep-i Kûfiyun, Mezhep-i Felâsife, Mezhep-i Maddiyûn) gibi.

c. Dinde : Bir dinin ayrıldığı başlıca kollardan herbiri. Hanefi mezhebi, ortodoks mezhebi, kalvenist mezhebi v.s. gibi.

Bizi ilgilendiren görüldüğü üzere üçüncüsüdür.

3. DİN İMTİYAZLARI TABİRİ

Bu tabir eski bir tabirdir. Bugün için böyle bir tabirin istimali yer-sizdir. Zira bugünkü hayat tarzı ve cemiyet icabı ile insan haklarının şu son zamanlardaki ferdin ferd olma değerini yükselten tekâmülü böyle bir telâkkiyi, din imtiyazı telâkkisini kabule manidir. Bugün bir devlet içerisinde, o devletin aynı teb'ası olduğu halde dini ayrı vatandaşlar için de eşitlik caridir. Hele zamanımızın "demokrat devleti" lâiklik prensibi esasları dairesinde ferdin vicdanına taalluk eden meselelerde bitaraflık yolunu tutmuştur. Eşitlik prensibinin bir neticesi olarak, vatandaşlar arasında bir ayrıcalık kabul edilemeyeceğine göre, evleviyetle bir memleket içerisinde oturan yabancılar için dahi imtiyaz mavzuubahs olamaz. Teb'aya tanınmış olan dinin icaplarını yerine getirebilme hakkından müşterek dine dahil olan ve olamayan yabancılar dahi müstefid olurlar. Sadece devlet kamu iyiliği için daha evvel işaret ettiğimiz üzere nezaret ve tanzim edici bir rolü ifaya çalışır. (6).

Şu halde seirf bu bakımdan mavzuumuzun hudutları tesbit ve tahdid zorundayız. Mevzuumuz bugünkü merhaleye erişmeden evvelki daha eski zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğunun büyük islâm camiası yanında yaşayan gayrimüslim teb'aya lütfedilmiş ve kelimenin gerçek anlamında im-

(5) Lûgat-i Naci; Ahteri Muslihiddin - Mustafa Şemseddin el - Karahısari (2 - 1561) Ahteri-i Kebir. İstanbul 1324. Matbaa-i Ahmet Kâmil 1204 S. Bahaeddin, Türkçe Lûgat. İstanbul Sancakcem matbaası 196 S. sene 1330; Şemseddin Sami. Kamus-u Türki. İstanbul 1318. İkdâm Matbaası; Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük I, Cumhuriyet Matbaası. İstanbul 1943.

(6) İbrahim Hakkı: a. g. e. "Her dinin icray-i ibadet ciheti birçok nasın mahalli muayyende içtima'larını ve bir cemiyet-i mütehhide teşkil eylemelerini müctib olduğundan her devletçe maruf ve gayri maruf mezahib erbabı için bu icray-i ibadet-i müştereke maddesinin usule raptı icab-ı haldendir. Bu cihetle gerek bizde ve gerek umum memalik-i mütemeddinede serbesti-i edyanın bu ciheti icab-ı hal ve zamana ve içtimaat-ı umumiye hakkındaki kavanin ve adat-ı memlekete göre usul ve nizama rapt edilmesi tabii görülmüştür ve her memleket edyan ve mezahibi hakkında esas-ı mahsusa vaz- ve ona tebaiyet eylemekte bulunmuştur." S. 293.

tiyaz olarak verilmiş din imtiyazlarıdır. Bu bakımdan konumuz tarihi bir mahiyet taşımaktadır. Bununla beraber gerektikçe bugünkü duruma da atıflar yapacağız.

4. İSLÂMDA DİN İMTİYAZLARI

İslâm dini kendinden gayri olan dinlere en ziyade tolerans ve serbesti tanıyan dinlerden biridir. Buna rağmen şunu da tesbit etmek mümkündür ki islâm dini kanunları sarih emirler vazettikleri halde müslimler gayri-müslimler arasında "Allahın ve Peygamberin müsavat emirleri" nin bile ihlâl edildiği hal ve zamanlar olmuştur. (x). Fakat bu ihlâl keyfiyetini ele alarak müslümandışı unsurlara yapılan muameleleri vicdan hürriyeti ve din serbestisi aleyhinde istismar etmek te yanlıştır. Çünkü "... serbesti-i edyanın hiç bir tarafta tasdik ve kabul edilmediği ve şarkın tazyikat-ı diniye ile envai taadiyat içinde ezildiği bir zamanda zuhur" eden Muhammed dini "... iptida-i tesisinden mezahib-i muhtelif erbabi hakkında pek adilâne kaideler vazeylemiş ve bu sayede" Avrupada din ve mezhep adına yapıldığı söylenen o, korkunç mezalimin ikai sıralarında "... memalik-i islâmiyede serbesti-i mezahibin muhafazasına fevkalâde itina" gösterilmiştir. (7).

Bu suretle islâm ülkesinde bulunan gayri müslimler sırf içtimai bün-yelerinin arzettiği hususiyetler dolayısıyla hususi bir yaşayış yahut kadim yaşayış şeklinde alıkonulmuştur. Şu halde burada din imtiyazı dar bir mana taşımaktadır.

Hülefayı Raşidin Devrinde : Ömer zamanında yapılan fetihler sırasında (M. S. 638 de) Kudüsü saran İslâm ordularına karşı Patrik Sofranyusla Halifenin bizzat müzakeresi üzerine şehir kan dökülmeden zaptolunmuş, hristiyanlar dinlerinde serbest bırakılmış, kiliselere tecavüz edilmemiştir. (8). Mısırın işgali sırasında da gayrimüslim ahaliye aynı şekilde hareket edilmiştir.

(x) Şuabiye taraflarının islâmın müsavatçı doktrinini yaymalarına rağmen "islâm olmayanlar değil arap olmayan müslümanlar bile" aslâ araplarla müsavi addedilmemişler ve köle telâkki edilmişlerdir. Bk. Prof. Dr. W. Barthold (Prof. M. F. Köprülünün izah ve düzeltmeleriyle): İslâm Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1940. S. 169 - 170.

(7) İbrahim Hakki: a. g. e. s. 297.

(8) İstanbul Rum Patrikhanesi tarafından neşrolunan Ortodoksiya Mecmuasının 1 ikinci kanun 1937 tarihli nüshasında (Muhterem Osman Ergin'in - Türk Tarihinde Evkaf, Belediye, Patrikhaneler adlı eseri) dolayısıyla illiopolis Metropolidi ve Rum Patrikhanesi Sensinod meclisi âzasından sayın Yennadiyos Arabacıoğlunun neşrettiği mütealânamede Halife Ömer tarafından Kudüste Sofranyusa verilmiş bir "Halife ahidname" sinden bahs olunmaktadır. Ayrıca Bk. Ali Haydar: Türkiyede Rum Mektepleri. Muallim Mec. sayı 5. S. 145. dip notu.

Emeviler zamanında ise umumiyetle müslüman olmayan ahaliye gene bu hususta bir serbesti tanınmıştır.

Abbasiler zamanında da vicdan ve fikir hürriyetinin en yüksek merhalesine eriştiği zamanlar olmuştur. (Mutasım ve oğlu Vasık zamanında). Fakat bunda Türklerin rolü çok büyüktür.

İslâm Kamu hukukuna göre dünya Darâl-Harp ve Darâl-İslâm olmak üzere iki ülkeden teşekkül etmiştir.

Dâral - HARB. Henüz müslüman hakimiyetinde bulunmayan ve fakat fetihle ister fiilen ister "bilkuvve" harb sahnesi olan yer demektir (9). Şayet bir islâm ülkesi Dar al Harb olursa o ülkede bulunan müslümanlar burayı terkederlerdi.

Dâr al - İSLÂM. Bu ülke şeriatin tatbik edildiği ve islâm hükümdarının emri altında bulunan memleketlerdir (10). Bu ülke içerisinde islâm dışı kitabı olan bir dine salık (= ehli kitap) unsurlar müslüman hakimiyetini tanımak şartıyla can ve malları emniyet ve himaye altında bulundurulurdu.

Ancak buna bir üçüncüsünü de ilâve etmek mümkündür: Dâr al sulh (11). Bu da müslümanların muahede ile almış buldukları arazide toprakları elinde bırakılan zimmilerden haraç ve cizye tahsil edilirken şayet bunlar islâmiyeti kabul ederlerse vergi kalkardı ve orası Dâr al sulh olurdu.

Gittikçe genişleyen islâm ülkesi içinde müslümanlar bir bütün teşkil ettikleri halde gayrimüslimler üç sınıfa ayrılırdı : (12)

1. Kâfir-i Harb olanlar. İslâm hakimiyetinde bulunmayan.
2. Zimmiler. İslâm hakimiyetini kabul edenler. (Reaya).
3. Müsteminler. İslâmın himayesini kabul edenler (13).

Bu suretle birinciler hariç çok geniş islâm camiası içinde gerek zimniler ve gerek müsteminlere dinlerini ve mezheplerini serbestçe icra edebilmek yetkisi bir imtiyaz olarak tanınmıştır. Zaten islâmların bir yeri fetih-

(9) İslâm Ansiklopedisi, c. 3. cüz 26, s. 492.

(10) İslâm Ansiklopedisi, c. 3. cüz 26 s. 492.

(11) İslâm Ansiklopedisi, c. 3. cüz 26, s. 490.

(12) Derbil, Prof. S. N. : İdare Hukuku c. 2, s. 463.

(13) "... Bir ecnebi, padişahın veya vekillerinin hususi müsaadesiyle gelince müslüman memleketlerindeki kanunların himayesinden istifade eder. Bu müsaadeyle ecnebi olan ferde himaye ve muhafaza yani aman bahşedilir ki bunun neticesi olarak kendisine Müstemin yani devlet muhafazası altına girmiş kimse adı verilir... Bu müsaadeler mahdut bir müddet için verilmek icab eder: 2, 3, 6 veya 11 af fakat hiç bir zaman tam bir sene olarak verilemez ve eğer muayyen müddetin nihayetinde ecnebi müslüman memleketinde hâlâ kalmış ise, ona ancak mükellef bir teb'a nazarıyla bakılabilir ve binaenaleyh vergisini ödemeye mecburdur ve islâm ülkesini bırakmakta serbest değildir..." Tableau Général de L'Empire Othoman. Par M. de D'Ohsson: Tome V. Paris, Chapitre III, s. 37 - 38.

leri bir "ısgal-i askeriyeden ibaretti" (14). İslâmların yerli halktan almış buldukları c i z y e ise bir emniyet bedeli idi (15). Şu halde bu bedeli ödeyenler serbestilerine karşı yapılacak herhangi bir tecavüzü önlemiş oluyorlar ve islâmın himayesini temin etmiş bulunuyorlardı. Bazı müellifler bu hale M u k a v e l e mahiyetini izafe ediyorlar (16). Cizye bir din imtiyazı olarak başlangıçta Hıristiyan rahiplerinden alınmamıştır. Fakat sonradan bazı sebeplerin (17) sevkıyla rahip başına bir dinar gibi bir meblâğın alınması için lüzum hissedilmiştir.

İslâmın dine ve vicdan hürriyetine karşı gösterdiği müsamahaya verilecek misaller pek çoktur. Ancak bunları burada tadad etmek mevzuumuz dışında kalır. Bir misal daha vermiş olmak için denilebilir ki; ortodokslarla katolikler arasındaki din münafereğine karşı "Hıristiyanlığın her mezhebini, her cemaatini akidelerinde tamamiyle serbest" bırakan ve fakat bununla da kalmıyarak "o cemaat mensuplarının biribiriyle olan hukuki münasebetlerinin tanzimini de yine o cemaate terk" eden islâm hakimiyeti hele "resmî ortodoks kilisesinin şiddetli takibatına uğrayan birtakım hıristiyan mezheplerine mensup cemaat" fertlerince şiddetle arzu ve kabul edilir bir hakikat olarak tanınmıştır (18). Müslümanlar ise

(14) Corci Zeydan: Medeniyet-i İslâmiye Tarihi. (Mütercimi Zeki Mağamiz) Dersaadet 1328. s. 51.

(15) "Cizye islâmiyette hadîs olmuş bir şey değildir." Daha evvel rumlar şam hududunda oturan "Gassana" vesair araplara - İranlılara karşı kendilerini himaye etmeleri için böyle birtakım paralar vermişlerdir. Cizyeyle birlikte müslüman araplar da "ahalinin can ve ırz ve mallarının muhafaza ve sıyanetini" de üzerlerine almışlardır. Bk. Corci Zeydan: a. g. e. s. 51.

(16) Ezcümle C. H. Becker: Cizye. İslâm Ansiklopedisi. Cüz 23. "... Bunu ödeyen mükellefler islâm cemaati ile, yalnız iman ve ayıplarına müsamaha değil, halta himaye istemek hakkını da kendilerine bahşeden bir mukavele aktetmiş olurlar." s. 200.

(17) Corci Zeydan: a. g. e. s. II. s. 22. Emeviler zamanında: "... islâmların zimmet ve himayesi altına girip diyanetlerini muhafaza eden hıristiyanlar vesaireye gelince bunların o zamanlardaki hallerini anlamak için kendilerinden islâm olanların balâda zikri geçen hallerini göz önüne almak kifayet eder. Cizye tahsil edilirken bunlara ezîyet ve işkence ile muamele olurdu. Gayrimüs'imler islâm olmakla da yakayı kurtaramıyacaklarını anlayınca rahib ebisesini giymeye koyuldu. Çünkü rahibler üzerine cizye yoktu. Fakat valiler çok geçmeden işi anlayarak papaslar üzerine de cizye vazeylediler. Abdülaz'z bin Mervan papasların miktarını tesbit etti. (Makrizi cilt 2. s. 492) Çen naklen Corci Zeydan" ve her papas için bir dinar cizye vazetti. "... Bu cizye x ruhbandan alınan ilk cizyedir. Beni Emeviye tarihinde bu gibi vukuat pek çoktur."

(18) Bk. Köprülü. Prof. M. Fuat: İzah ar bölümü. 178. (İslâm Medeniyeti Tarihi)

halifece verilmiş bulunan, Franklar kiralının islâm memleketlerinde bulunan hıristiyanlar üzerindeki himaye hakkı hiç rencide etmemiştir. Çünkü onlar, o zamanki Avrupanın durumu göz önünde tutulursa din uğruna sık sık yapılan mücadelelerin tesiriyle din ve milliyet ibarelerini daima karıştırıyorlardı. Onların nazarında bir hıristiyanın bir frank, bir cermen olmasının hiç önemi yoktu. Müslümanlar için gayrimüslim olması kâfi idi. L. Bréhier (19): Bu esastan gayrimüslimlerin imtiyazatı ileri geldi diyor.

5. OSMANLI IMPARATORLUĞUNDA DİN İMTİYAZLARI :

Türkler kendi camiaları içerisinde yaşayan diğer kavimlere karşı daima hoşgörülükle hareket etmişler, onların din ve âdetlerine dokunmuşlar ve tam bir itimatla işlerini kendi kendilerine görmeleri için onları serbest bırakmışlardır. Muhterem Prof. Arsal bu halin müslümanlığın kabulünden önceki Türk devletlerinde de müesses bulunduğuna işaret ediyor (20). Türklerin, üzerinde bu kadar ehemmiyetle durdukları din ve vicdan hürriyeti gibi çok mühim bir mahiyet arzeden bir mevzuda bu hassasiyeti müellifler de lâıyıkı veçhile ifade etmişler, onların hürriyetçi ruhunu tarih sahifelerine pek güzel intikal ettirebilmek fırsatını bulmuşlardır (21).

Osmanlı imparatorluğu içinde genel olarak dine tanınmış bulunan imtiyazların mahiyetine ve muhtelif devirlerde ne gibi bir seyir takip ettiğine göz gezdirmek yerinde olur. Haddizatında devirlerin taksimi meselesi suni ve gayesi pedagojiktir. Birbirini takip eden hadise ve vakıalar girift ve ayırlamıyacak haldedirler. Buna rağmen tasnif, izah metodunda belli başlı bir yer işgal etmekte ve kendisine daima başvurulmaktadır. Osmanlı imparatorluğunu tetkik eden müellifler ise, umumiyetle herkes tarafından kabul edilmiş bir tasnifi göz önünde bulunduruyorlar. Bu tasnife göre Osmanlı imparatorluğu zaman bakımından üçe ayrılır :

(19) L. Bréhier: Les Croisades, 5 e ed. p. 24

(20) Arsal, Ord. Prof. S. Maksudi: Teokratik Devlet, Lâik Devlet. Tanzimat Anonim eser, s. 60.

(21) Uras Esad: Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi, Ankara 1950. Mîsal olarak: Elise Reclus: "Türk hakimiyeti şahsın, ferdin içine, derinliklerine girmez. Binaenaleyh bir çok cihetlerden halk kütlelerinin muhtariyeti, serbestisi Türkiyede garibi Avrupanın en müterakki memleketlerinden daha mükemmeldir" diyor. Ubniçini ise: "Hürriyet-i vicdana gelince Türkiyede hakim olan din diğer dinler hakkında hıristiyan devletlerde eşdeğer görülen bir müsamağa gösterilmektedir" diyor S. 177. Ayrıca Bk. Ahmet Reşit: Ekalliyetlerin himayesi, İstanbul 1933. s. 42 - 54. I. H. Dauismend: a. g. e. s. 24 ve müt.

- I. Yüks elme Devri. (1299 - 1579)
 - II. Duraklama Devri. (1579 - 1699)
 - III. Düş me (inhibit) Devri. (1699 - 1919)
- I. Yüks elme Devrinde Dine Tanınan İmtiyazlar :

İşaret edildiği gibi, Türklerin Osmanlı imparatorluğu zamanından evvel gayrimüslimlere gösterdikleri hoşgörülük Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Ancak bu devrenin konumuz bakımından en tipik ve orijinal olayı **Fatih Sultan Mehmet**'in İstanbulu zaptı sırasında tanımış olduğu dine müteallik imtiyazlardır.

Şu var ki, **Fatih Sultan Mehmed** çok iyi bir müslüman ve mensup olduğu dine hakkıyla vâkıf bir hükümdar olması hasebiyle islâm dini bu sahadaki faaliyetinde kendisine müessir olmuştur (22). Nitekim Avrupada 17. asırda bir felsefi sistem olarak beliren lâyiklik prensibi ve onun neticesi olan din ve vicdan serbestisi şarkda çok daha önce bir tatbik sahası bulabilmiştir. Kur'an-ı Kerimde vicdan hürriyetine mütedair bir çok hükümler yer almıştır. Meselâ Bakara sûresinde 256. Ayet: "La ikrahe fiddini" dinde isteksizlik, zorakilik yoktur. Kâfirun Sûresinin tercümesi ise şöyledir: "1 - Deki ey Tanrıyı tanımaz olanlar, 2 - Sizin taptığınıza ben tapmıyorum, 3 - Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz, 4 - Sizin taptığınıza tapacak değilim, 5 - Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz, 6 - Sizin dininiz size, benim dinim de bana". Sonradan gelen bir Ayetle neshe edilmiş olmasına rağmen başlangıçta Bakara Suresinde yer alan 62. Ayette de şöyle denilmektedir: "İnnellezine amenû vellezine hâdû vennasara vesabiine men amene billahi velyevmil ahiri veamile salihan felehüm ecrühüm inde rabbihim velâhâvfün aleyhim velâhüm yahzenun" yani "İman edenler, Yahudi ve Hıristiyan ve yıldızlara tapan kimselerden Allah'a ve son güne inanan ve iyi işler işleyen kimse için Allahın indinde ecir vardır. Onlar için ne korku ne de üzüntü yoktur." İşte sadece şu verilmiş bir kaç misal, **Fatih Sultan Mehmed**de de tesir eden islâm dininin toleranslığını isbat etmek mevkiinde bulunmaktadır. "Fatih, salâbetle din-i Muhammediye mütemessikdi." (23)

İstanbulun zaptı hususu **Fatih**den önce teşebbüs halinde kalan birçok hareketlere sebebiyet vermiştir. Bir Hâdis'e göre "Letüftehann el Konsantiniyettu fe le niğm el emirü emirüha fe le niğm el cişu zalik el ciş"

(22) Ek. Mustafa Elöve: **Fatih ve Vicdan Hürriyeti**. Vatan Gazetesi, 31.5.1953. Ayrıca Osman Ergin: **Fatih'in Hoşgörülüğü**, Dünya'nın 500 üncü fetih yılı Armağanlarından. İstanbul 1953. s. 3.

(23) Ek. Ali Himmet Berki: **Büyük Türk hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet hayatı**, İstanbul 1953. s. 18.

yani "Muhakkak fethedilecek İstanbul, imdi ne güzel emirdir onun emiri, imdi ne güzel askerdir bu asker". Muhammed tarafından söylenen bu söz ikinci Mehmede nasib olmuştur. Bu, aynı zamanda yeni bir devrin mebedeini de teşkil etmektedir. Hıristiyan aleminde geniş aksülameller yapan bir mebede (24).

Fatih ortodoks kilisesinin kurtarıcısı olmuştur. Çünkü ondan evvel Rum imparatorlarından bazıları, siyasi maksadlarla, Türklerin kendilerini sıkıştırmalarından dolayı sırf papalığın yardımını temin etmiş olmak için katolik ve ortodoks kiliselerinin birleşmesini arzu ediyorlardı. Halbuki buna karşı imparatorların bu hareketini tasvib etmeyenler zümresi türemişti. Bu suretle ortaya iki parti çıkmıştı: A - İttihat Partisi, B - Ademi İttihat Partisi (25).

12 nci asırdan itibaren ortaya çıkan mevzuubahis Z e l o t e (Ademi İttihat) ve P o l i t i k i (İttihat) partileri daimi bir mücadele halinde bulunmuşlardır. Aile muhitlerine kadar inen bu ikilik etkâr-ı umumiyede daha ziyade Z e l o t e lerin lehine tecelli etmekteydi. Z e l o t e leri bu kuvvetli vaziyetleri karşısında P o l i t i k i ler ve imparator kendi siyasetlerinin bir icabı olarak ortodoks kilisesinin istiklâline son vermek ve katolik kilisesiyle birleşmek teşebbüsünde bulunmaktaydılar. Haddizatında P o l i t i k i lerin esas gayeleri buydu. Bu maksatla P o l i t i k i ler 13. asrın başından itibaren üç ittihat teşebbüsünde bulunmuşlar ve fakat bu hareketleri akim kalmıştır. Fakat imparator 5. Nikola Floransa ittihadına imza koymuş ve ortodoks patriki G r i g o r i a s M a m m a s da katolik ve ortodoks kiliselerinin birleştiğini ilân etmiştir. Böyle olmakla beraber bunlar bir kıymet ifade etmemiştir (26). Hatta daha fazla olarak bu hareketler diğer partinin mevkîni tahkim etmiş ve din ve vicdan serbestisi hususunda malûm şöhretleri olan Türklere bir kurtarıcı olarak bakılmasına sebebiyet vermiştir. Malazgird savaşından itibaren Türklere olan hayranlık hisleri gittikçe artmaktadır. Bu bakımdan ortodoks kilisesinin istiklâlini koruyacak ancak Türklendir.

İstanbulun fethi işte bu birleşme ihtiyacını ortadan kaldırmış ve umumiyetle rumları bu bakımdan memnun etmiştir. Osmanlı hükümdarı fetihten sonra katolik ve ortodoks kiliselerini birleştirme gibi bir iktida-

(24) Bk. Avram Galanti: Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul Yahudileri. İstanbul 1953. Önsöz.

(25) Muhterem Yennadiyos Arabacıoğlunun bize vermiş oldukları izahattan.

(x) Bk. Ali Haydar: a. g. m. Türkiyede rumö milletine tanınmış bulunan (imtiyazat-ı mezhebiye) nin muhtasar tarihi hak.

(26) Bk. tafsilât için İsmail Hami Danişmend: İstanbul Fethinin medeni kıymeti, İstanbul 1953. S. (23) ve müt.

ra malikken ve pekâlâ Romadan İstanbul kilisesine bir kardinal getirterek ortodoksluğu nihayete erdirmesi mümkünken bunu kendi siyasetinin bir icabı olarak yapmamış, bilâkis ortodoks kilisesini himayesine almıştır (27). Aynı zamanda da daha 1437 senesinde bir keşişken ademi ittihat fikrini benimsemiş ilim ve irfaniyle maruf olan G e n n a d i o s S k h o l a r i u s i o sırada bulunmakta olduğu D e m o t i c a dan (28) celbederek rumlara patrik intihab ve nasb etmiştir. Padişahın patrik Gennadiosun şahsının her türlü taarruzdan masun bulunduğu dair gönderdiği beratta şöyle deniliyordu : (29)

“Kimse patrike tehakküm etmesün, kim olursa olsun hiç bir kimse kendisine ilişmesin, kendisi ve maiyetinde bulunan büyük papaslar hertürlü umumî hizmetlerden müebbeden muaf olsun.. Kiliseleri camiye tahvil edilmeyecektir, izdivaç ve defin işleri, sair âdetleri R u m k i l i s e ve â d e t l e r i n e göre eskisi gibi yapılacaktır.”

Yani bu beratla temin edilen imtiyazlar şunlar olmaktadır: Kiliseleri camiye tahvil edilmeyecek, izdivaç ve defin işleri, sair âdetleri rum kilisesi ve âdetlerine göre eskisi gibi yapılacak. Patriğin kendisi ve yanındaki bü-

(27) Uzunçarşılı, Ord. Prof. I. H. : Osmanlı Tarihi. c. II, Türk Tarih kurumu yayınlarından. Ankara 1949. s. 6.

(28) Bay Yennadiosun vermiş olduğu izahattan. Ayrıca Bk. Uzunçarşılı: a. g. e. s. 1952 153“... Gennadios intihabından sonra saraya davet olundu. Kendisine patriklik asası verildi. Padişahın ihsan ettiği ata binerek patrikhane olan Havarıyun kilisesine gönderildi. Gennadios patrik olduktan bir buçuk sene sonra zaten harap bir vaziyette bulunan patrikhanenin Pamma Koristos manastırına naklini rica ettiğinden ded’gi yapıldı. Gennadios birinci defadaki patriklikte iki sene kalarak 1456 da istifa edip Serez cvarında Prodromos manastırına çekildi ve orada dinî ve felsefî tetebüatla meşgul oldu. Gennadiosun yerine İzidoros patrik olup 1462 temmuz tarihinde öldüğünden yerine Gennadios ikinci defa patriklığe seçildi. Fakat bir sene sonra tekrar istifa ile yine pek çok sevdiği tetebüat alemine daldı ve yerine 1463 de Sobromos getirildi ise de bir sene sonra istifa eylediğinden Gennadios üçüncü defa patrik oldu. Fakat 1464 aralık ayında istifa edip yine serezdeki manastıra çekildi ve 1472 vefatına kadar mütealâat ile meşgul oldu. Fatih Sutan Mehmet Gennadios ile ilmi mübaheselerde bulunarak onun ilim ve faziletini takdir etmiştir. Fatih zamanında intihab olunan patrikler arasında ilim ve fazileti dolayısıyla Sultan Mehmedin çok takdir ettiği bir zat ta 1476 da patrik Rafeelin yerine intihab olunan Maksimostur. Fatih bu zattan hıristiyan din ve erkânı hakkında bir rapor istemiş ve almıştır. Maksimos Fatih ile aynı sene içinde vefat etmiştir. Osmanlı devleti sonuna kadar patrik intihabı işini rum cemaatine bırakarak öyle devam ettirmiştir.” Ahmet Rasim. Osmanlı Tarihi. Birinci cilt (2. tabı) İstanbul 1328 - 1330, 187 - 194 te verilmiş olan izahatla yukarıdaki izahat farklıdır.

(29) Ergin, Osman: Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler. İstanbul 1937, s. 70. : Fatihın Hoşgörülüğü, s. 5.

yük papasların şahısları taarruzdan masun ve umumi hizmetlerden müeb-
beden muaf bulunacaktı.

Ancak G i b b o n a göre (30) İstanbulda bulunan kiliseler katolik
ve ortodoks dini tarafından paylaşılmıştır.

Bir ekalliyet halinde bulunan Gregoriyan ermenilere Bizansda hiç bir
suretle rahat verilmemiş ve mütemadi surette ortodokslar tarafından da
ezilmişlerdir. Hatta bu arada ortodoksluğu kabul etmeleri için tazyik de
edilmişlerdir. Süryaniler de aynı tazyike maruz kalmışlardı (31). Bundan
ötürü “eğer İstanbula Türkler gelmemiş veya gelmeleri gecikmiş olsaydı
o nisbette de ermenilerin İstanbulda yerleşmeleri ve bahusus inkişaf et-
meleri pek şüpheli, hatta belki de izleri bulunmazdı.” (32). İstanbulun
zaptı ermenilerin bir cemaat halinde şekillenmelerine imkân vermiş, rum
cemaatine ait olan imtiyazlar da ilk defa Fatih tarafından tanınmıştır.
Ermeni mezhebinin en yüksek makamı olan E ç m i y a z i n Rusyada bu-
lunduğundan ve en büyük ruhani reis E ç m i y a z i n Katogikosu (33) ile Os-
manlı Devletinin hiç bir resmî münasebeti tasavvur edilmediğinden, cema-
at işlerinin tedviri bakımından ermeni patrikhanesi tesis edilmiştir. Bu su-
retle Fatih tesis edilen patrikhanenin başına “sırf kendi teşebbüsüyle er-
menilerin Bursadaki reisi H u v a k i m i” patrik olarak getirtmiş “... ve
ermenileri de bu patriklik ile idare” etmiştir (34). (1461). “Patrikler, mil-
letlerinin dinî ve içtimâî işlerini tesviye, şikâyetlerini tetkik, millete ait em-
lâki idare ve bunların varidatını tahsil ederlerdi.” (35).

Yahudiler de Fatih Sultan Mehmedin himayesine mazhar olmuşlar-
dır. Diğer cemaatler gibi dinî işlerini tam bir serbesti içinde görmüşlerdir.
Sinagogların tamir ve termimi hususunda Fatih Sultan Mehmed tarafın-
dan dört ferman ısdar edilmiştir (36).

İstanbulun fethi sırasında Karaim Musevileri de Galata Karaköy (ri-
vayete göre Karay Köy) ve Yeni Cami yapılmazdan evvel de Eminönü ve
Bahçekapı taraflarında yerleşmiş bulunuyorlardı (37). Bunların mabedleri
olduğu gibi Üsküdar ve Edirnekapı haricinde de mezarları vardı. Fakat

(30) Gibbondan naklen Ahmet Reşit: a. g. e. s. 44.

(31) Bk. İ. Hami Danişmend: a. g. e. s. 15 ve müt., : Y. Çark: Türk Devlet
Hizmetin de Ermeniler. (1453 - 1953), İstanbul 1953, s. 1.

(32) Bk. Y. Çark: a. g. s. Giriş. XIII.

(33) Katogikos millet'in mümessili manasındadır.

(34) Uras: a. g. e. s. 151. “... Hovakim'in ünvanı (Bütün Türkiye Ermenile-
rinin Patriki) idi.”

(35) Uras: a. g. e. s. 151.

(36) Bk. Avram Galanti: a. g. e. s. 11 ve müt.

(37) Bk. Mustafa Emil Elöve : a. S. m.

sonra bunlar Hasköyde bir cemaat halinde yaşamağa başlamışlardır. Fatih tarafından kendilerine bir mabed tahsis edilmiştir. Fatih'ten iki üç padişah sonra verilen bir fermenda "Ebulfeth ceddin Fatih Sultan Mehmed tarafından Karrailere terk edilen işbu mabed" denilmektedir. Bunlar kemiyeten az olmalarına binaen, reislerine Cemaatbaşı unvanı verilmiştir (38).

Gene İstanbulun fethi sıralarında diğer gayrimüslim ahaliye de tanınmış imtiyazlar zikredilebilir. Bu cümleden olmak üzere Galatadaki cenevizlilere ve ora ahalisine verilmiş imtiyazlar kayda şayandır. Gerçi Fatih Sultan Mehmed İstanbulu zaptetmeden evvel, cenevizliler sırf yardım ettiklerinden dolayı birtakım imtiyazlara imparatorlar tarafından nail edilmişlerdi. İşte fetih sırasında da "Galata cenevizleri ile Osmanlılar arasında bir anlaşma" yapılmış ve bu anlaşma gereğince Fatih "... imparatora yardım etmemek şartıyla cenevizlilerin bütün imtiyazlarını tanyacağını" (39) üzerine almıştır. Fakat cenevizlilerin bu teklif ve taahhüde karşı riayetsizlik göstermelerine rağmen, sonradan tevsik edilmiş bir ahitname ile Galata ahalisine imtiyazları iade edilmiştir. Bu ahidnamenin bizi ilgilendiren kısmı şöyledir: "... gayrı memleketlerim gibi ve kiliseleri ellerinde ola ve okuyalar ayınlerince amma çan ve nakus çalmıyalar ve kiliselerin alup mesçit etmiyeyim bunlar dahi yeni kilise yapmıyalar..." (40)

Kayda değer diğer bir husus da İstanbulun fethi sırasında Bosnoda lâtın papaslarına verilmiş imtiyazattır. Muhterem Bilginimiz O s m a n E r g i n ' in "Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler" adlı kıymetli eserlerinde zikretmiş oldukları bu imtiyazata dair ferman suretinde şöyle denilmektedir : (41)

(38) Bay İshak Kırımın bize vermiş olduğu malûmat.

(39) Uzunçarşılı: a. g. e. s. 8.

(40) Uzunçarşılı: a. g. e. s. 8.

(41) Ergin: a. g. e. s. 70. "... Bosnadaki lâtın papaslarına hini fethitte Sultan Mehmed Hansani tarafından verilen imtiyazın iptası hakkındaki hüküm de bu sırada ehemmiyetle zikre değer bir kıymetli hâzîrdir. Bu vesika 4 parçadır. Biri Fatih'in papasalara verdiği ferman sueti olup Bosna kadısı tarafından aslına mutabik olduğu tasdik edilmiştir." (1245 te teyit ve tenkit edilen). Bu vesika metin içindedir. Sayın Yennadiyos ise lâtın piskoposunun 1831 de Bosna kadısına ibraz ederek aslına mutabik olduğunun tasdikini istediği yukarıda zikri geçen Ferman suretinin muhteviyatını şu şekilde naklediyor: "Mezbulalara ve kiliselerine kimse manî ve müzahim olmayıp ihtiyatsız memlekette duralar firariler dahi emniyette olar memleketimde gelüp korkusuzca ikamet edeler ve kiliselerinde oturalar. Bunların mallarına ve canlarına kimse tarafından kasd ve tecavüz olunmayacağına yemin ederim." a. g. m. Ortodoksiyamec. Her iki metnin ifade suretlerinde kastedilen şey aynıdır. Fakat sayın Ergin'in vermiş bulunduğu metin âsla daha ziyade tevafuk etmektedir. Ayrıca Fatih'in Fermanı için Bk. D. Ergin: Fatih'in Hoşgörülüğü, s. 6.

“Ben ki Sultan Mehmet Han'ım cümle avam ve havasa malûm ola ki işbu darendegan ferman-ı humâyûn Bosna rühbanlarına mezid-i inayetim zuhura gelüp buyurdum ki mezburlara ve kiliselerine kimse mani ve müzahim olmayıp ihtiyatsız memleketimde duralar ve kaçup gidenler dahi emn-i amanda olalar. Gelüp bezm-i hassa memleketimizde havfsız sakin olup kiliselerinde mütemekkin olalar ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve kullarımdan ve reayalarımından ve cem-i memleketim halkından kimse mezburlara dahl ve taaruz edüp incitmeyeler kendulere ve canlarına ve mallarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hassa memleketimize adem gelürler ise yemin-i mugallaza ederim ki yeri göğü yaratan perverdigâr hakkıçün ve mushaf hakkıçün ve ulu peygamber hakkıçün ve yüz yirmi dört peygamberler hakkıçün ve kuşandığım kılıç hakkıçün bu yazılanlara hiç bir fert muhalefet etmiye madem ki bunlar benim emrime muti ve munkat olalar şöyle bilesiz tahriren fi 28 mayıs”.

İşte Osmanlı imparatorluğunda **D i n İ m t i y a z l a r ı** ilk defa bu suretle tesis edilmiş oldu. Bunu takip eden padişahlar zamanında da birtakım yeni din imtiyazları verilmekle beraber, umumiyetle eskileri daima teyid ve tasrih edilmişlerdir.

K a n u n i S u l t a n S ü l e y m a n zamanında da birtakım imtiyazlar tanınmıştır. Fransa ile ilk dostluk münasebeti temelinin atılmış olduğu bu devirde, Kanuni Sultan Süleyman Kudüsteki bir kilisenin camiye tahvili münasebetiyle kendisine ricada bulunan Birinci **F r a n ç o i s** 'ya gönderdiği cevapta şöyle diyordu (42): “cami-i şeriften maada olan makamat hıristiyanların elinde kalacak ve zaman-ı saltanatımızda orada mukim olanları hiç kimse rencide etmiyecek ve zir-i cenah-ı himayemizde huzur ve rahatla imrar-ı hayat edecekler ve makamatın kapu ve pencerelerini tamire müsaade olunarak halen işgal ettikleri kürsü ve mebaniyi kemal-i ehemmiyetle muhafaza ederek hiç bir suretle ve hiç bir kimse tarafından rencide ve tazyik edilmeyeceklerdir”. Yani teb'adan olsun veya olmasın bü-

(42) Mehdi; İmtiyazat-ı Enebiyenin Tatbikat-ı Hazırası. Samsun 1325. s. 76. Ernest Hollander den Ahmet Reşit beyin de naklettiği kanununun I. Françoise'ye yazdığı bir namede: “... ibadete muhtas mahaller (camiler) müstesna olmak üzere, hıristiyanların mutassarıf ve içinde sakin buldukları sair bircümle mahallerde onlara kimsenin ilişmiyeceği; onlar himaye-i hükümdârîsi altında olup, dinlerinin ayinlerini icrada serbest oldukları; ve mademki dini müesseselerinde emniyet-i kâmile ile temekkün etmişlerdir, onlara her ne vecih veya sebep ile ve her kim tarafından olursa olsun, edna çevir ve cefa külliyyen gayrimümkün olduğu bildirilmiştir.” a. g. s. s. 44.

tün hıristiyanlar böyle bir himayeye mazhar olmuş bulunuyorlardı. Fakat Beytüllâhim kiliselerinin muhafazası hakkından çıkan münakaşalar ise o devri işgal etmiştir (43).

Osmanlı memleketinde tanınmış olan din hürriyeti o kadar genişti ki Kanununun muasırı olan Protestanlığın kurucusu L u t h e r bile "Türkler gelip de Almanyada adilâne idarelerini acaba tesis etmezler mi" diye düşünüyor ve ümit besliyordu (44). Ancak Kanuni Sultan Süleymanın ölümünden sonra imparatorluk birçok sebeplerin tesiriyle (45) gerilemeye başlamış, bu zamanlarda da din hürriyetine karşı hürmet ve riayette kuşur edilmemiştir.

II. Duraklama Devrinde Din İmtiyazları :

Duraklama devrinin hudutlarını nazari bakımdan sınırlayan 1579-1699 seneleri arasında Osmanlı camiasında her bakımdan bir gerileme tesbit edilebilir. Bu gerileme ise daha evvel çeşitli vesilelerle kapitülasyon nime-tine malik olmuş bazı yabancı devletlerin bu sırada maksadları ne olursa olsun gerek imparatorluğun hıristiyan teb'asının gerek orada bulunan diğer hıristiyanlar üzerinde fiilî bir himaye rejimi tesis etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu suretle yabancılara tanınmış bulunan K a p i t ü l a t i o n rejimi ile hıristiyan teb'aya verilmiş i m t i y a z a t yavaş yavaş karışmaya başlamıştır. Teb'adan olan hıristiyanlar gene eskisi gibi din ve ayinlerini serbesti (46) içinde icra edebildiği halde yabancı devletlerle yapılan ahid-

(43) Bu münakaşalar bir hayli uzun sürmüştür. Münakaşanın mahiyetinde gelince: Osmanlı hudutları içinde bulunan makamât-ı mübarekenin temellüku noktasından Osmanlı teb'asından olan rum ve ermenilerle lâtın papasları arasında çıkan ihtilâf daimî bir şekil almıştır. Bir aralık Beytüllâhim kilisesinin anahtarı lâtinlerden alınarak rumlara verilmiş, lâkin çok sonraları 1635 senesinde çıkarılan fermanlarla lâtın papasları yapılan müteaddid teşebbüsleri üzerine Makamat-ı mübarekenin vegâne sahipleri olarak" tamamlanmıştır. Fakat bu tammayı mutazammın ferman tercüme metninin içerisine Divan-ı humayûnda mütercim olarak kullanılan rumlar kasden birbirini nakzedici hükümler sokmuşlardır. Mehdi: a. g. e. s. 82. Bay Yennadiyos ise bize verdikleri ma'lûmatta sonradan bu yanlışların gene bir rum mütercim olan Panayoti Nikosiyos tarafından düzeltilişine işaret etmiştir.

(44) Tarih III. Türk tarihi tetkik cemiyeti. Yeni ve yakın zamanlar da Türk tarihi. İstanbul 1931. s. 52.

(45) Tarih a. g. e. s. 59, 60. Duraklama devrini doğuran sebepler burada tadad edilmiştir.

(46) Jean de Thevenotun "Relation d'un voyage fait au Levant. Paris 1665" adlı eserinden naklen Ahmet Reşit a. g. e. s. 44 - 45. "... Sakız şehri küçüktür ama kalabalıktır ve ahalisinin çoğu hıristiyan, rum, lâtın olup bu cemaatlerden herbirinin piskoposu ve müteaddid kilisesi vardır. Fakat rumların kiliseleri lâtinlerin kiliselerinden daha çoktur. Çünkü papaslarından herbirinin kendi kilisesi olup beher kilise de bir günde bir ayinden ziyadesini tasvib etmez. Rahiplere mahsus ve müteaddid

namelerde de din ve mezheb hususunda birtakım garantiler verilmiştir. Bu cümleden olmak üzere Fransa ile aktedilen 1604 tarihli ahidnamenin beşinci maddesinde şu hükme rastlanmaktadır: "... F r e n ç e imparatorunun şeref ve dostluğu için Kudüs-ü şerif ve Beytüllâhim ve zir-i tabiiyetimizde bulunan mevaki-i sairede ikamet eden ruhbanın müesses ve mevcut kiliselerine bakmak üzere kemal-i emniyetle ikamet ve kimesne tarafından rencide olmaksızın azimet ve avdetlerine müsaade oluna ve hüsn-ü kabul ve himaye ve kendilerine muavenet oluna" (47). Gene bu cümleden olan 1673 tarihli bir ahidname ile Fransaya birtakım kapitülasyonlar veriliyordu. Buna nazaran: "Frinceye tabi olan piskoposlar vesair Frenk mezahibinde olan ruhban taifesi her ne cinsten olurlarsa olsun, memalik-i padişahide kadimden oldukları yerlerde kendi hallerinde olup ayinlerini icra eylediklerinden kimesne mani olmıya. Kudüs-ü şerif dahilinde ve haricinde ve K a m a m e nam kilisede kadimden olageldiği üzere temekkün eyyen frenk rahiplerinin ellerinde olup kimesne dühul eylemeye ve tekâlif talebiyle rencide eylemiyeler ve davaları zuhur eyledikte mahallinde faslonmazsa asitane-i saadetime havale oluna" (48).

III. Düşme (inhitat) Devrinde Din İmtiyazları :

Duraklama devrinde yabancı devletlerle yapılan ahidnamelerde verilmiş olan birtakım garantilerin mevcudiyetine işaret etmiştik. Hakim vasfı kapitülasyon olan bu garantilerin verilmesine bu devirde de devam edilmiştir. Bununla beraber bunlardan teb'aya da şamil olup olmaması dolayısıyla, yani imtiyaz telâkki edilip edilemeyeceği hususundan münakaşa çıkmıştır. Bunu biraz ileride ele alacağız. Duraklama devrindekilere zamimetten sunları ilâve etmek mümkündür:

1130 (1714) senesi 22 şubatında yapılan bir muahedenin 11 inci maddesinde: "kiliselerini vaz'ı kadimi üzere tamir ve termim edegeldikleri ayinleri icraya mümanaat olunmaya ve ahlâk ve şer-i şerife mugayir ahidna-

manastır'ar da vardır... -lâtinlerin şehirde beş kiliseleri vardır... cizvitlerin de orada bir kiliseleri, bir mektepleri (colkége) vardır. Cizvitlerden başka "Jakobin" ve "cordelier" denilen tarikatlere mensup rahipler de vardır. Ve bunların da güzel kiliseleri vardır..... bunların hizmetleri pek güzel görülmekte ve bunlarda ibadet, sadr-ı ıseviyette imişler gibi, bütün erkânı ve adabı ile icra olunmaktadır; Zira Türkler bu hususta bir gûna mümanaat göstermemektedirler,öyleki herkes kendi dîminin talimini kemal-i serbesti ile icra etmektedir....., hatta dini merasim alâniyetle, alaylarla icra olunur ve "Feste de Dieu" yortusunda "mukaddes ekmek" ve "mukaddes şarap" bir sayvan altında bulunduğu halde sokaklarda gezdirilir. Hıristiyanlar bunu korkusuz yaparlar ve Türkler tarafından hörmetsizlik görmezler."

(47) Mehdi: a. g. e. s. 82.

(48) Mehdi: a. g. e. s. 38.

me-i hümayûn akçe mütalebesiyle ve gayrı bahane ile mezbur rahibler her ne sınıftan olursa rencide olunmayub himaye-i padişahanemde asûde hal olalar” (49).

3 Rebiülevvel 1193 (1779) senesinde Rusya ile aktedilen A y n a l ı K a v a k muahedenamesinin 7 nci maddesinde: “... Hıristiyan mezhebin serbesti-i kâmile ile tarif ve icrasına ve müceddeden kilise ihdasına ve atıklarının tamir ve terminine ve ahidnamenin balâda mezkûr maddenin mantuk-ı aslisi üzere bilmuahede nizam verildiği vech-i üzere canib-i devlet-i aliyyeden memleketeyn-i mezbureteynin taife-i ruhbanına imtiyazat-ı lâyıkla ile riayet oluna” (50).

3 Zilhicce 1205 (1789) da, Üçüncü Sultan Selim zamanında akd olunan diğeri bir muahedenamenin 12 nci maddesinde: “Devlet-i aliyye memleketinde hazret-i İseviye dininde olan lâtin rahibleri ve tâbii olan kimesneler icra-i ayin ve kiliselerinin tamir ve terminine vikayesine ve Kudüs-ü şerif ve sair ziyaretgâhlarına varup gelmelerine ve himayet ve sıyanetlerine dair statuko kaidesine binaen gerek Belgrad ahidnamesinin dokuzuncu maddesiyle mezhebi mezkûra müsaade olunan imtiyazatı ve gerek badehu şerefsudur eden evamir-i münife ve senedat-ı saireyi şehinşahi teccid ve ipka oluna” (51).

Görüldüğü üzere dinin kendi hususiyetlerine binaen icrası bakımından yabancı tabiiyetinde olan hıristiyanlara da tıpkı yerli hıristiyanlarda olduğu gibi bir dinî kapitülasyon verilmiş olmaktadır. Ancak yabancılara verilmiş olan dinî kapitülasyon bu devirde kendisine bahş edilen devletin bir himaye hakkını da tazammun ettiği yolunda bir münakaşaya sebebiyet vermiştir. Himaye hakkının bulunduğu ileri sürenler bu himaye hakkı mefhumuna teb’ayı da ithal ediyorlardı. Fransaya katoliklerin himayekâr olması dolayısıyla verilmiş dine müteallik haklar yüzünden çıkmış bulunan bu münakaşanın mevzuu şudur:

Acaba Osmanlı teb’asından olan katolikler de bu h i m a y e h a k k ı mefhumunun şümüli dairesine girecekler midir?

Bu mesele üzerinde yürütülen bir takım mütalâalar vardır.

(49) Mehdi: a. g. e. s. 91.

(50) Mehdi: a. g. e. s. 100. Fakat Ruslar bu maddeyle kendi karanlık emellerini tahakkuk ettirmek ve hakimiyet sahalarını genişletmek için sureta patrikhane ve mezhep işlerini ileri sürüyorlar ve ortodoksların hamisi rolünü oynamaya gayret ediyorlardı. Bu çalışmalarının bir neticesi olmak üzere aslen Türk olan Bulgar ve Boşnakları Osmanlılar aleyhine çevirmişler, Bulgarları o zamana kadar bağlı olduğu Fener patrikhanesinden ayırarak Babialin’in müsaadesiyle ayrı bir başpapasılık teşkiliyle idare ettirmeye muvaffak olmuşlardı. (Tarih, III. T. T. T. C. İstanbul 1931. s. 113)

(51) Mehdi: a. g. e. s. 91.

Bunlardan M ü s b e t t e z i müdafaa edenlerin delilleri çok zayıf ve çürüktür. M e n f i t e z i n ileri sürdüğü ana fikir ise şudur (52) : Katolikler Osmanlı teb'asıdır. Binaenaleyh hiç bir zaman ahidnamenin diğer tarafını teşkil eden devletlerin himayesine terkedilmemiştir. Bunu teyid ve tahkim eden delillerine gelince :

1. Dinin icablarını serbestçe yerine getirebilmek müsaadesi Osmanlı imparatorluğunun eski dostu Fransaya verildiği zaman "Devlet-i Osmaniye şevket ve ikbalinin" en yüksek bir derecesinde bulunduğu cihetle katolik teb'asını diğer bir devlet himayesine terki mevzuubahs olamaz.

2. Gerek sultanlar olsun, gerek vüzerâ olsun "muamelât-ı siyasiyede dahi şer-i şerif" (53) den hiç bir zaman ayrılmamışlardır. Meselâ kiliselerin tamir ve termimi vesilesiyle ve inşasından bahsolundukça "bermucibi şer-i şerif" ibaresi sık sık kullanılıyor; "Halbuki şeriat-ı mutahhere nezdinde bir devlet-i islâmiye himayesinde bulunan reayanın sulh ve selâh üzere bulunan bir devlet-i harbîyenin" (54) himayesine terkedilmesi katiyyen caiz değildir. Zaten 15 kâsım 1761 tarihinde I r j a n isminde bir zatın müverrih ve metbuuna yazdığı ve Mehdi beyin de naklettiği bir metin bu hususu kuvvetlendirmektedir : "... Romada öyle zannolunuyor ki Fransa kiralının Memalik-i şarkiyede dine bahsedildiği himaye her şeye müsaidir ve her şeyi tecviz edebilir. Halbuki Kapitülasyonların mazmununa göre himaye-i mezkûre kiralılık teb'asıyla ona mensup olanların serbest ve asûde olarak i c r a y - i â y i n l e r i ne münhasır ve mahdud olup osmanlı padişahının doğrudan doğruya zir-i tabiiyetinde bulunan ve tevellüt ve memleketleri noktâi nazarından y e r l i addolunan eşhasa hiç bir vecihle teşmil olunamaz."

Mantiki ve nazari bakımdan çok doğru olduğuna şüphe edilemeyecek olan bu mütalâaya tatbikat bakımından tamamen zid bir mahiyet verilmiştir. İşaret ettiğimiz gibi bu fiili himaye devletlerce sık sık başvurulmuş bir usul olmuştur. İşte M ü s b e t T e z taraftarlarının dayandıkları da bu fiili durumdur.

17 nci asrın sonları ve 18 inci asrın başlarından itibaren imparatorluğa tereddidi yolu açılır. Devlet-i Osmaniye ilk devirlerin şahaasına ve azametine mukabil, çeşitli amillerin tesiri altında sarsılmaya başlamıştır.

(52) Mehdi: a. g. e. s. 92.

(53) "Şer'i denilen şey ister dine ister ırka müstenit olsun kanun demektir. Bizde ise ne kadar kanun varsa esasen dinden istinbat olduğundan ahkâm-ı dîniyeye mütteallik kavânine şeriat demek tamamıyla muvafık-ı maslahattır." Kemalpaşazade Sait: Hukuk-u siyasiye-i Osmaniye. Konstantiniye 1329, s. 90.

(54) Mehdi: a. g. e. s. 92.

Devlet bünyesini sanki bir hastalık içinden kemirmektedir. İşte şarkın (Hasta adamı) bu suretle ortaya çıkmıştır.

Devlet idaresindeki bozukluk ve gevşeklik ülke içerisindeki karışıklıklar, kapitülasyonların suistimali ve fiili himaye sisteminin teb'a üzerinde de tatbiki, 1789 Fransız ihtilâlinin ve Hukuk-u Beşer beyanname-sindeki hürriyetçi fikirlerin husule getirdiği reaksiyon ve bütün bunlara inzimam eden Avrupa devletlerinin müdahale ve baskıları imparatorluk bünyesini sarsan amillerin en bellibaşlıları olarak sayılabilir. Gerçi buna karşı birtakım tedbirler alınmıştır. Ancak alınan tedbirlerin yarım yamalak olması ve ekserisinin diğer memleketlerden kopye suretiyle alınması bünye farkları yüzünden mevcut zafiyeti arttırmaktan başka bir işe yaramamıştır. İşte bu devre içerisinde yapılan Tanzimat, Birinci Meşrutiyet, İkinci Meşrutiyet osmanlı imparatorluğuna yeni bir vechе vermek yahut umumi bir ifadeyle iyileştirmeyi arzu eden hareketlerdir.

Bunlardan Tanzimat fermanları millî bir aksülâmelin neticesi değildir. Umumiyetle ıslah teşebbüsleri ile ilgili olarak isdar edilen fermanlara, osmanlı imparatorluğunun o zaman içinde bulunmakta olduğu beynelmilel durum tesir etmiştir. Hareketleri çok büyük bir atalet içinde yürüyen imparatorlukta, yenilik teşebbüslerini Avrupa devletlerinin zaman zaman vuku bulan müdahaleleri tacil etmiştir. (55).

Hakiki bir teşkilât-ı esasiye uzun bir tekâmülün eseri olarak meydana gelmiştir ve bu günkü anlamda teşkilât-ı esasiyenin nüvesini Chartelar (56) teşkil etmektedir.

Tanzimat fermanı da bir Charte hüviyetini taşımaktadır. Charte hükümdarın tek taraflı bir hakimiyet tasarrufunun neticesidir. Değiştirilmesi veya ilgası aynı neviden tezahür etmesi gereken bir hakimiyet tasarrufuna bağlıdır. (57). Şu halde fermanın tetkikine bu zaviyeden bakılmak icab eder.

Tanzimat devrine en ziyade hakim olan fikirlerden biri de osmanlı memleketindeki unsurlar arası bir müsavatin temini meselesidir. (Yüzelli sene varki) sık sık ihlâl edilen müslim-gayrimüslim müsavati devle-

(55) Okandan, Prof. R. G: Tanzimat ve Amme Hukuku. Tanzimat. Anonim eser. İstanbul 1940. s. 114.

(56) Abadan, Prof. Yavuz: Tanzimat Fermanının Tahlili. Tanzimat. Anonim eser. 1940. İstanbul, "Bir cemiyete ait hakların bir senet bir vesika halinde tesbiti zarureti bu hakların bir hükümdar, kral tarafından bahş ve tekit edilmesinden doğuyor. Bu takdirde teşkilât-ı esasiye (charte), esas teşkilât yapma kudretini haiz süjenin tek taraflı siyasi kararıyla vücut buluyor." s. 39.

(57) Abadan: a. g. e. s. 42. Bağil, Prof. A, F: Esas teşkilât hukuku dersleri. c. I. f. I. s, 69,

tin muhtaç olduğu istikrarı sarsıyordu. Çıkarılan muhtelif isyanlara, ayaklanmalara sebep olarak bu gösteriliyordu. (58). Bu suretle mevzuu-bahs fermanında ana hakların himayesi de derpiş edilmştir. Bu ise insanların esya gibi muamele göremeyeceklerine dair olan telâkkinin yavaş yavaş insan müfekkiresine girdiğini gösteren bir delildir. Bu bakımdan Tanzimat fermanı padişahların fert hürriyetini istediği gibi kayıtlayan hareketlerinden sıyrılmalarının bir müjdecisi sayılabilir. Prof. Bağış bu devre yarı dini-sultani hukuk ve teşkilât devri (59) diyor. İşte daha sağlam ve garantili denilebilecek bu ferman içerisinde dine müteallik olan imtiyazlar bu noktai nazardan tekrar teyit edilmiş oluyordu. Hattı Humayûnda (60) : "...Milel - i gayrimüslimenin ayınlarına ve diğer milletlere dair vukubulacak inhaların evvelemerde patriklere ve hahambaşıya havalesi ve oralarca verilen kararların Babıaliye bildirilmesi" deniyordu.

1856 da çıkarılan **Islahat Fermanı** (61) hükümleri ise din imtiyazları bakımından hem daha enteresandır, hem de daha geniş hükümleri muhtevi bulunmaktadır. Bu fermana göre:

"...Gülhanede kıraat olunan hatt-ı humayûnum ile Tanzimat-ı Hayriyenin mucibince her din ve mezhebde bulunan kâffe-i teb'a-i şahanem hakkında bilâistisna emniyet-i can ve mal ve mahfuziyet-i namus için taraf-ı eşref-i padişahanemden vaad ve ihsan olunmuş olan teminat bu kere dahi tekid ve teyid kılındığından bunun kâmilen fiilen çıkarılması için tedabir-i müessirenin ittihaz olunması ve zir-i cenah-ı atufet seniye-i padişahanemde olarak memalik-i muhrusa-i şahanemde bulunan hiristiyan vesair teb'a-i gayrimüslime cemaatlerine ecdad-ı azamın taraflarından verilmiş ve sinini ahirede ita ve ihsan kılınmış olan bilcümle imtiyazat ve muafiyet-i ruhaniye bu kere dahi tahrir ve ipka kılınıp fakat hiristiyan ve teb'a-i gayrimüslime-i sairenin herbir cemaati bir mehl-i muayyen içinde imtiyazat ve muafiyet-i hazıralarının rüyet ve muayenesine iptidar ile olabada vaktin ve gerek asar-ı medeniyet ve malûmat-ı müktesebenin icab ettirdiği islahatı irade ve tensib-i şahanem ile Bab-ıalimizin nezareti tahtında olarak mahsusen patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bilmüzakere canib-i Bab-ıalimize arz ve ifade eylemeye mecbur olarak cennetmekân Ebulfeth Sultan Mehmet Han sani hazretleri ve gerek ahlâf-ı âzamları taraflarından patrikler ile hirastiyan pisko-

(58) Buna rağmen hiristiyanlar din ve ayinlerini gene serbestçe icra edebilmişlerdir.

(59) Bağış: a. g. e. s. 65.

(60) Gülhane Hatt-ı Humayûnu. Birinci tertip düstur. c. 1. s. 2

(61) Islahat Fermanı. Birinci tertip düstur. c. 1. s. 5.

poslarına ita buyrulmuş olan ruhsat ve iktidaraniyet fedakârane-i pa-
dişahanemden naşi işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve mevkii ce-
did ile tevfiik olunup patriklerin elhaleteazi cari olan usul-ü intihabiyeleri
islâh olunduktan sonra patriklik berat-ı aliyyesinin ahkâmına tatbiken
kayd-ü hayat ile nasb ve tayin olunmaları usulünün tamamen ve sahi-
hen icra ve Bab-ıalimizle cemaat-i muhtelifenin rüesa-i ruhaniyesi bey-
ninde karargir olacak bir surette tatbiken patrik ve metropolit ve mura-
hassa ve piskopos ve hahamların hin-i nasbında usul-ü tahlifenin ifa kı-
lınması ve her ne suret ve namla olursa olsun rahiblere verilmekte
olan cevaiz ve avaidat cümlesi men olunarak yerine patriklere ve cemaat
başlarına varidat-ı muayyene tahsis ve ruhban-ı sairenin dahi rütbe ve
mansıplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre
kendilerine berveçh-i hakkaniyet maaşlar tayin olunup fakat hristiyan
rahiblerinin emval-i menkule ve gayrimenkulelerine birgûna sekte iras
olunmayarak hristiyan vesair teb'a-i gayrimüslime cemaatlerinin millet-
çe olan maslahatlarının idaresi herbir cemaatin ruhban ve avamı beyninde
müntehib azadan mürekkep bir meclisin hüsn-ü muhafazasına havale kı-
lınması ve ahalişi cümle bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve kariyele-
rinde icra-i ayine mahsus olan ebniyenin ve gerek mektep ve hastahane ve
mezarlık misillü sair mahallerin heyet-i asliyeleri üzere tamir ve termim-
lerine birgûna mevani ipka olunmayıp böyle mahallerin müceddeden in-
şası lâzımgeldikte patrik ve rüesa-i milletin tasvibi halinde bunların re-
sim ve suret-i inşası bir kere canib-i Bab-ıalimize arz olunmak iktiza ede-
ceğinden ya suver-i muarıza-i kabul ile mütemellik olacak irade-i seniye-i
mülûkanem mucibince iktizası icra veya bir müddet-i muayene zarfında
olbabda olan itiraza beyan olunup bir mezhebin cemaati yalnız olarak
sair ile karışık olmıyarak bir mahalde bulunuyorsa o yerde âyine müteal-
lik hususati zahiren ve alenen icrada her türlü kuyuda duçar olmayup aha-
lisi edyan-ı muhtelifede bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir ve ka-
saba ve kariyelerde ise herbir cemaatin tamamı sakin olduğu ayrıca
mahalde balâda bahs ve beyan olunan usule ittibaen kendi kilise ve hasta-
hane ve mektep ve mezarlıklarını tamir ve termime muktedir olabilmesi
ve müceddeden inşa olunması iktiza eyliyen ebniyeye gelince bunlar için
ruhsat-ı lâzimeyi patrikler veyahut cemaat metropolitleri canib-i Bab-ı
âlimizden istida edüp Devlet-i aliyyemizce bunda birgûna mevani-i mül-
kiye olmadığı halde ruhsat-ı seniye irzan kılınması ve bu makule işler-
de hükümet tarafından vukubulacak muamelâta külliyyen hasbi olması
ve bir mezhebe tabi olanların adedi ne miktar olur ise olsun ol mezhebin
kemal-i serbesti ile icra olunmasını temin için tedabir-i lâzime ve kaviyye-
nin ittihaz kılınması ve mezheb ve lisan veyahut cinsiyet cihetleriyle

sunuf-u teb'a-i saltanat-ı seniyemden bir sınıfın ahir sınıftan aşağı tutulmasını mutazammın olan kâffe-i tabirat ve elfaz ve temeyyüzat mukarrerat-ı divaniyeden ilelebet mahv ve izale kılınması ve ahd-ı nâs bey-ninde veyahut memurin taraflarından dahi mucib-i sin ve ar olacak veya namusa dokunacak hertürlü tarif ve tavsifin istimali kanunen men olunması ve çünkü memalik-i mahrusamda bulunan her din ve mezhebin ayinini berveğh-i serbesti icra olunduğundan teb'a-i şahanemden hiç kimse bulunduğu dinin ayininden men olunmaması cevri eza görmemesi ve tebdil-i din ve mezheb etmek üzere kimseye icbar olunmaması...", "...teb'a-i gayrimüslimeden mezahib-i muhtelifeye tabi olanların herbiri beyinde ticaret ve cinayete müteallik zuhura gelecek cemi deavi muhtelit divanlara havale oluna...", "...Bunların ikame edecekleri şahidler takrir-i vakıalarını daima kendi ayin ve mezhepleri üzere icra edecekleri birer yeminle tahdik eylemeleri...", "...Hiristiyan vesair teb'a-i gayrimüslimeden iki kimse beyinde hukuk-u irsiye gibi deaviye mahsusana sahib-i dava olanlar istedikleri halde patrik veya rüesa ve meclis marifetiyle rüyet olunmak üzere havale kılınması." deniliyordu.

Bu suretle Fermanın zikri geçen hükümlerini şu şekilde hülâsa etmek mümkündür:

1. İmparatorlukdaki hiristiyan ve sair gayrimüslim teb'aya ve onların cemaatlerine evvelce verilmiş bulunan imtiyazların hepsi ipka ediliyordu.

2. Fatih zamanında cemaatlere verilen imtiyazlar "Patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bilmüzakere" hal ve zamanın icablarına uydurulacaktı.

3. Patriklerin seçim usulleri islah olunduktan sonra kaydu hayatla nasb ve tayin olunacaklardı.

4. Yüksek ruhani makamları işgal edenler vazifelerine tayinleri sırasında tahlif (yemin) edileceklerdi.

5. "Cevaiz" ve "avaidat" yerine patriklere ve cemaatbaşlarına muayyen bir gelir tahsis ediliyor, diğer ruhani makamları da işgal edenlere maaşlar bağlanıyordu. (62)

6. Ahalisi bir mezhepte bulunan şehir kasaba ve karyelerde ayinlerin yapılmasına ayrılan binaların ve mektep, hastahane, mezarlık ve sairinin "heyet-i asliyeleri üzere tamir terimlerine" müşkilât çıkarılmıyacaktı.

7. Adı geçen yerlerin yeniden inşaası icab ederse müsaade için Bab-ı aliye müracaat edilecek ve çıkacak iradeye intizar edilecekti.

(62) Sonradan bunun hakkında bir de cetvel tanzim olunmuştur. Ek. Birinci tertip düstur c. 2.

8. Bir mezheb cemaati bir mahalde diğ er bir cemaatle karış ık bulunmuyorsa ayinlerini zahiren ve alenen icra edebileceklerdi.

9. Ahalisi muhtelif dinlerde bulunan cemaatlerden mürekkep olan şehir, kasaba ve karyelerde her bir cemaat kendi kilise, hastahane ve mezarlıklarını tamir ve termim edecekler, sayet yeniden bina yapacaklarsa bunun için Bab-ıaliye patrikler veyahut cemaat metropolitleri vasıtasıyla istida edüp Devlet-i aliyyece bunda bir mani bulunmadığı halde ruhsatı seniyye verilecekti .

10. Bir mezhebe tabi olanların adedi ne miktar olursa olsun o mezhebin serbest bir şekilde icrası için gerekli tedbirler alınacaktı.

11. İmparatorlukta her din ve mezhebin ayini serbestçe icra olduğ undan teb'adan hiç kimse bulunduğu dinin ayinini icradan men olunmayacak, cevr-i eza görmeyecek ve din ve mezhep değı ştirmesi için kimseye icbar olunmayacaktı.

12. Şahitler mahkemelerde kendi ayin ve mezhepleri üzere icra edecekleri bir yeminle vak'ayı tasdik edeceklerdi.

13. İki hristiyan veya gayrimüslim arasında miras hukukundan doğacak davalar Patrikhanede görülebilecekti.

Fakat bu kadar arzuyla konulmuş müsavat hükümlerinden Türkler hiç bir şey kazanmış olmuyorlardı. "...Onlar ehlişünnet akidelerine sadık kalmağı a, müslümanlıklarını da devletçe tesbit edilmiş çerçeveler dahilinde tecelli ettirmeğı mecburdu." (63)

Osmanlı İmparatorluğ unun ilk meşrutî idareye geçişini ifade eden, Abdülhamidin kanunuesasinin ilânını muhtevi hatt-ı hümayununda "kaside-i meşveret ve meşrutiyet" (64) ten bahsedilmesi; Memlekette doğ an fikir hareketleri ve garbılış ma temennileri ile Avrupanın bu sırada daha sıklaş an müdahalevi tesirlerinin bir neticesi sayılmak icabeder. Gerek iç durum ve gerekse Balkan harbi ertesinde Mithat Paş a ve arkadaşlarının padiş ah üzerinde yaptıkları ikna edici tesirler, hele Bab-ıalinin kendiliğ inden yapacağı ıslahatın faydalarını idrak etmesiyle daha ziyade kuvvet kazanmış ve Amme Hukukumuzda bu suretle Birinci Meşrutiyet devri açılmıştır.

Padiş ahla Mithat Paş anın mücadeleleri sonunda hazırlanan kanunuesasi projesi bazı yerleri rötüş edilmek suretiyle kanunlaş mıştır. (65). Bu

(63) Arsal, S. M.: a. g. m. Tanzimat adlı eser, s. 92.

(64) Düstur. Birinci tertip. c. 4. s. 3.

(65) Bu kanuniesasiye, adına kanun denmesine rağmen, kanun vasfının verilmesi de doğru değildir. Çünkü ne bir millet meclisi ve ne de bir kurucu meclis tarafından hazırlanmadığı gibi, üstelik tek tarafı tasarrufla vazolunmuş bir hükümdar şartnamesi vasfını taşımaktadır. Bk. Okandan, Prof. R. G: Umumi Amme Hukukumuzun ana hatları. s. 147.

kanunuesasinin (66) Teb'a-i Devlet-i Osmaniyenin hukuk-u umumiyesi başlığını taşıyan ikinci faslın 11 inci maddesine nazaran:

“Devlet-i osmaniyenin dini din-i islâmdır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş-i halkı ve adab-ı umumiyei ihlâl etmemek şartıyla memalik-i osmaniyede maruf olan bilcümle edyanın serbesti-i icrası ve cemaat-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyenin kemakân cereyanı devletin taht-ı himayetindedir.”

Bu suretle Osmanlı İmparatorluğunun yeni girmiş bulunduğu parlamanter hayatta huristiyan ve gayrimüslimlerin vicdan hürriyeti ve evvelce verilmiş bulunan imtiyazları artık her padişahın değişmesiyle teçdidine lüzum kalmıyacak bir şekilde, bu sabit ve istikrarlı olması temenni edilmiş Anayasa rejimi ile de, teyit ve tahkim edilmiştir.

1293 Osmanlı - Rus muharebesine son veren Berlin kongresinde de (13 temmuz 1878) vicdan hürriyeti ve din serbestisi üzerine münakaşalar cereyan etmiş, dine müteallik imtiyazlar mevzuubahs edilmiştir. Mezkûr muahedenamenin 62 nci maddesi bu hususa taallûk etmektedir: “Bab-ı âli serbesti-i ayin ve mezheb kaidelerini vesait-i kâmile itasiyle beraber muhafaza ve ipka etmek arzusunda bulunduğunu beyan eylediğinden tarafeyn-i müteahedeyn işbu beyan-ı ihtiyariyi sened ittihaz ederler. Memalik-i osmaniyenin her tarafında ihtilâf-ı din ve mezheb hiç kimse için hukuk-u mülkiye ve politikadan hizmet-i umumiye ve memuriyet ve şerefe nailiyette ve bilcümle hiref ve senayin icrasına mani ad olunmayacaktır ve din ve mezhebe bakılmıyarak mahkemeler huzurunda cümlesinin şahadeti kabul edilecektir. serbesti ve icra-i ayini mezheb cümleye temin olunacak ve cemaat-i muhtelifenin silsile-i meratib üzere tertibinde ve rüesa-i ruhaniyeleri ile olan münasebetlerinde bir gûna mevani ika olunmayacaktır her milletten Avrupa ise memalik-i osmaniyesinde seyahat eden rühban ve züvvar aynı hukuk ve fevaid ve imtiyazattan müstefid olacaklardır memalik-i osmaniyede mukim konsolosların ve politika memurlarının gerek balâda zikrolunan eşhas ve gerek mahal-i mübareke vesairede kâin tesisat-ı diniye ve hayriyeyi resmen himaye etmek hakları tasdik kılınmıştır. - Fransanın istihsal etmiş olduğu hukuk sarahaten muhafaza olunup, mahal-i mübareke statükosuna hâlel getirilmeyeceği mukarredir. - Aynaroz papasları herhangi memlekette gelmiş bulunurlarsa bulunsunlar bundan evvelki emlak ve fevaidlerinde muhafaza olunacaklar ve bilâistisna hukuk ve imtiyazatça müsavat-ı kâmileden istifade edeceklerdir.” Bu madde aynı zamanda da himaye rejiminin bir misalini teşkil etmektedir. 62 nci madde çok umumi bir tarzda kaleme alınmıştır.

(66) Bk. Düstur. Birinci tertip. c. 4. s. 4.

Maddenin ifade tarzı buraya teb'adan olanların sokulmasına da elverişlidir. Nitekim bu madde ileri sürülerek "Church Missionery society hâdisesi" (67) dolayısıyla Devlet-i aliyyeye müdahalede bulunulmuştur.

Cemaatlerle Bab-ıali arasındaki mezahib işleri de 1295 (1879) tarihli bir nizamname ile (68) Adliye nezaretine verilmiş, bu duruma göre ismi Adliye ve Mezahib nezareti olarak değişmiştir. Vazifesi cemaatlerle hükümet arasındaki mukarreratın tanzimi idi. (Vazifesi için Bk. dip notuna) (69).

Padışah Abdülhamidin fesih yetkisine binaen meclisi mebusanı kapadığı 1877 senesinden kanunusaninin iadesi olan 1908 senesine kadar 33 senelik bir devre içerisinde çok şiddetli bir istibdadın hüküm sürmesine rağmen din ve buna müteallik imtiyazlar devletçe ihlâl edilmemiştir. İkinci meşrutiyette, 1908 de iktidarı alan İttihat ve Terakki cemiyeti programının 11 inci maddesinde de "memalik-i osmaniyede tanınmış olan edyanın ve cemaat-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyazatın" kemakân cereyanı-

(67) Mehdi: a. g. e. s. 110. Adı geçen cemiyetin 1879 senesinde Dersaadette bir şubesi bulunuyordu. Bu cemiyet islâm dîni aleyhine ve Ahmet Mithat efendinin yazmış bulunduğu Müdafaa adlı eserine cevap vermek üzere Türkçe olarak hazırladığı eserlerin tertibi için Ahmet Tevfik efendi isminde bir hocanın yardımını temin etmişti. Fakat bunu haber alan zaptiye nezareti gerek Ahmet Tevfik efendiyi ve gerekse yazıyı hazırlayan misyoneri tevkif etmişti. Bu münasebetle 24 kânunu evvel 1879 tarihinde İngiltere sefiri tarafından bunların serbest bırakılması için verilen ultimatomda: "sultanların teb'a'larına vaad ettikleri serbesti-i vicdan ve Berlin muahedenamesininin 62 nci maddesinde mündemiç serbesti-i mezhep" kaidesi ileri sürülmüştür. Bu müdahelcinin reticesinde misyonerle birlikte hoca da tahliye edilmiştir.

(68), (69) Adliye ve Mezahib nezaretinin ve devair-i merbutesinin vezaifi nizamnamesi. Bk. Düstur Birinci tertip. c. 4. s. 125. Bu nizamnamenin birinci maddesinde Adliye nezaretini teşkil eden heyet arasında Mezahib müdürü de sayılmaktadır. İkinci maddede: "Mezahib umur-u kanuniyesince Beylikçilik memuriyeti Adliye nezaretine müracaat eder" dedikten sonra 15 inci maddede Mezahib müdürlüğünün vazifeleri sayılmaktadır. Buna göre: "Mezahib kalemi müdüriyetinin vazıfi umur-u mezhebiyeye dair patrikhaneler ve hahamhaneden nezarete takdim edilen takrir ve arzuhallerin muameleât-ı lâzimesini nizam ve kava'd-i mahsusasına tevfi kan icra ettirmektedir. Nezaretten patrikhanelerle, hahamhaneye ve devletçe resmen tanınmış mezahib rüesasına yazılacak tezkereleri ve umur-u mezhebiyeye dair resmen ve cevaben vilâyata gönderilecek mukareratı nezaretten alacağı emre tevfi kan yazdırmaktır. Mezahib kalemi memurları üç sınıfa münkasım olmak üzere bilimlîhan nezaret tarafından tayin olunur."

na dair hüküm bulunmaktadır. (70). Bu suretle anayasa metninden ayrı olarak çok partili hayata girdiğimiz bir sırada devri kaplıyan bir parti-nin nizamnamesine bu esas sokulmuştur. Fakat bütün bu iyi niyetli hare-ketlere rağmen, teb'adan olan hiristiyan ve gayrimüslim cemaatlerinden bazıları dini taraflarını bir tarafa bırakarak siyaset sahnesine atılmış-lardır. Meşrutiyet tarihimiz patrikhanelerin siyasette için için çalışma-larını gösteren zengin misallerle doludur.

Hele Osmanlı İmparatorluğunun Sevr muahedenamesini imzalayışın-dan sonra bu cemaatlar ayan beyan hareketlerini genişletmişler ve hangi emeller uğrunda çalıştıklarını daha bedihi bir surette göstermişlerdir. Nitekim "dini kisve altında ve ecnebi devletlerin emelleri uğrunda azlık-lar (71) tahrik edilmekten geri kalınmamıştır. İşte Fatih Sultan Meh-met zamanında cemaatlara verilmiş olan bu dine müteallik imtiyazlar İm-paratorluğun zayıf ve aciz bir zamanında mahiyetini tamamen değiştiri-miş, din imtiyazından başka her şey olmuştur.

Cemaatlarla Bab-ıali beynindeki münasebetleri temin eden Adliye ve Mezahib nezaretinin bu vazefsi ikinci meşrutiyette de devam etmiştir. 23 Mayıs 1327 tarihli Adliye ve Mezahib nezareti nizamname-i da-hilesinin (72) birinci maddesinde merkez heyeti daireleri arasında meza-hib müdürlüğünden bahsedilmektedir: "Devair-i muhtelifenin vezaifi"-nden bahseden ikinci faslın 8 inci maddesinde Mezahib müdürlüğünün vazifeleri gösterilmektedir. (73)

(70) Maarif nazırı Emrullah: Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyetinin 1327 se-nesi 4 üncü kongresinde takdim olunan siyasi programa dair izahname. Konstan-tiniye 1335. "... Kezallık İttihat ve Terakki cemiyeti hukuk-u marufemin muhafaza-sına taraftar bulunduğu cihetle Memalik-i osmaniyede tanınmış olan edyanın ve cemaat-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyazatın kemakân cereyanı esaslarını mahfuz olmasını siyasi programında tekid ve teyid etmiştir ki programımızın on birinci mad-desi bu esasa müptenidir." s. 41.

(71) Berki, Prof. Dr. Osman: Lozan (Şapirograf), s. 18.

(72) Bu nizamnamenin Takvimi Vekayı ile neşir ve ilanı: 11 receb 1329, 25 haziran 1327. no. 871.

(73) Adliye ve Mezahib nezareti nizamname-i dahiliyesi. 8 inci madde: "Me-zahib müdiriyeti devletçe tanınmış olan mezahib rüesası taraflarından veya umur-u mezhebiyeye müteallik olarak efrad-ı canibinden makâm-ı nezarete takdim edilen takrir ve arzuhal vesairenin berat-ı aliyye ve nizamât ve mukarrerat-ı mahsusasına tevfikân mukteziyatını icra ettirmek ve mesal'h-i mezhebiye hakkında nezaretten gerek resen ve gerek devair-i merkeziye ve vilâyetten vukubulacak iş'arat ve is-tifsarat üzerine devair ve vilâyâta ve rüesa-i mezhebe tastir icabeden tezakir ve muharrerat-ı sairiyi evamir ve nizamât ve mukarrerat-ı mezkure ile malûmat-ı saire-i kaydiyeye iktizasma göre nezaretten vukubulacak emir ve tarife tatbiken

Netice itibariyle Lozana kadar kadimdenberi azınlıklara tanınmış bulunan “cemaat imtiyazları” yabut diğer bir ifadeyle “din imtiyazları”-nı şu şekilde derlemek mümkündür. (74)

1. **Cemaat reislerinin seçimi:** Her cemaate kendi ruhani reisini seçmek selâhiyeti tanınmıştır. Ancak bundan lâtin kilisesi müstesnadır. Gayri olan yüksek ruhani makamların memuriyetleri iradeye iktiran ederek berat ile kesinleşeceği gibi, diğer reislerin de “alel usul nasb ve tayini ile memuriyetleri icra ediliyor.” du. (75).

2. **Cemaatlerin bağımsız ve dini birer zümre olarak tanınmaları:** Osmanlı İmparatorluğunda bulunan cemaatlar milli birer cemaat olduklarından dolayı bağımsız olarak kabul edilmiş, “teşkilât-ı dahiliyelerini tanzim ve devletle münasebetlerini teshil zımında memalik-i ecnebiyede bulunan, reis-i ruhanilerle” cemaatlerin münasebete girişmesi arzu edildiğinden, bu suretle birçok memleketlerde “emsali” görülmüş olan ihtilâf ve münazaalardan uzak durulmuş ve “her mezheb teb’a-i devletten ve efrad-ı milletten bir reis-i mühtehib-i ruhaniyenin idaresine tevdi olunmuştur.” (76). Doğrudan doğruya papalığa bağlı bulunan lâtin katolikler için Devlet-i aliyye ile beyinlerinde mütavassıt olmak üzere bir kançılara tesis edilmiş ve “sair milli katolik kiliseleri umûr-u idare ve devletçe müstakil kiliseler ad olunmuştur.” (77). Bu sebepten Gregoriyen ermeniler için de İstanbulda ayrı bir teşkilât vücûda getirilmiştir.

3. **Cemaat Reislerinin İmtiyazları :**

a. Cemaat ruhani reisleri devletçe resmi lâkablari ile “tekrim” olunacaklardı.

b. Muamelâtta haklarında “ibraz-ı eser-i tazim” de bulunulacaktı.

tanzim etmek ve tebdil-i mezheb muamelâtıyla andan mütevellit netayic ve ahvalin usul ve nizami dairesinde cereyanını teminen nezaretçe lâzımgelen teşebbusat ve muhaberatı idare etmek ve rüesa ve erkân-ı mezahib intihabatının kavaid ve nizamat-ı mahsusasına muvafık surette icrasına dikkatle indericab olabaddaki mülâhazatı nezarete bildirmek ve rüesa-i mezahib meyânında veyahut devair-i ruhaniye erkânı veya rüesa ve memurin-i mezhebiye ile mensub oldukları cemaatinin efrad-ı beyinlerinde vuku gelebilecek her türlü ihtilâfat ve münazaatın mahiyet’lerine göre hal ve tesviyesi zımında nezarete ait tedabir ve muamelâtı ittihaz etmek ve umur-u mezhebiyeye taalluk ve temasından dolayı gerek makam-ı nezaretten ve gerek şuaat-ı resmîye-i mahsusasını temhid ve enbâ eylemek ve hususat-ı meşruhadan dolayı cereyan edecek bilcümle muhaberat kayıdlarının kalemce hüsn-ü tanzim ve dosya ve neşibelerinin tertibine dikkat ve nezarete bulunmak vezailiyle mükelleftir.”

(74) İbrahim Hakkı: a. g. e. s. 307 ve müt.; Ahmet Reşit a. g. e. s. 28.

(75) İbrahim Hakkı: a. g. e. s. 307.

(76) İbrahim Hakkı. a. g. e. s. 308.

(77) İbrahim Hakkı. a. g. e. s. 308.

c. Rütbeleri icabı olarak “ba berat-ı ali tayin olunanlarla vekil-i resmileri” idare meclisinde tabii aza meyanında bulunacaklardı.

d. En büyük ruhani reisler “badel intihab” huzur-u humayuna kabul edileceklerdi.

4. **Ayin Serbestisi:** “Cemaat-i muhtelifeye kendi ayin-i mezhepleri üzerine icra-i ibadet hususunda” tam bir serbesti verilmişti.

5. Cemaatlerin dini, hayri, tedrisi kurumları: Cemaatler kilise, manastır, sinagog ve sair ibadet mahalleriyle kendilerine mahsus bulunan medfenler, hastahane, bimarhane eytamhane ve bu kabil müesseselere sahip olarak, bunların münhasıran emr-i idaresi kendilerine ait bulunacaktı. Ancak bu müesseselerin vücuda getirilmeleri “hükümetin emrine matuf olduğu gibi memalik-i şahanede dahi” irade-i seniye ile olurdu. (78). Cemaatler devletçe cari olan maarif nizamlarınca “derecat üzere” mektepler açabilirlerdi. Mektep açma müsaadesi cemaat reisleri adına verilir-di. (79)

6. Adli İmtiyazlar :

a. Ruhani reislerin, “Mevki ve haysiyetleri” ve “sıfat-ı ruhaniyelerini muhafazeten ruhban ve hahamların” mahkemeler huzurunda yemin etmeleri gerektiği vakit, en büyük ruhani reislere yazılacak tezkere üzerine onların huzurunda tahlif edilirler ve bu muamele mahkemelerce mu-teber tutulurdu.

b. Ruhani memurlardan maznunen tevkif olunanlar, tevkifleri sıra-

(78) İbrahim Hakkı. a. g. e. “... Ahval-i mümasilede istida vukuunda mahal-lince tahkikat ifasıyla ihdas ve inşası istenilen binanın inşasında mahallince me-zahib-i saireye mensup ahali mahallat ve müessesat-ı mezhebiyesine karabet veya hut idare-i askeriyeye o mahalle hücum misillu mehazır olup olmadığı tebeyyün edilir. Arazi-i mevkufe veya diğerinin tasarrufunda olan arazi üzerinde bittabi cemaate eit ebniye yapılamıyacağından inşaat-ı mutasavvere arsasının mülkü sahib olup olma-dığına bakılır ve erazi-i emriyeden ise senevi mukataaya rapt olunur ve bu suretle ikmal-i tetkikat ve ahval-i nizama tevfiğ olunduktan sonra bamazbata meclis-i idareden muktezası inha olunur. Bu babdaki meclis-i idare mezabıtı derece derece üzere mâfevkdeki meclis-i idareden biltasdik Bab-ı aliye takdim ve oradan hak-ı payı humayuna arz olunarak irade-i seniyesi şeref sudur ile Divan-ı Humayunda kaydı icra ve oradan tanzim olunan berat-ı alisi mezahib idaresi vesatetiyle makam-ı aid-ı ruhaniyesine ita edilir. Rumeli vilâyet-i şahanesi hakkında negrolunup bahs-ı mahsusunda münderiç bulunan mevad-ı islâhiye cümlesinden bulunduğu üzere kaza-larca bu babda icra edilecek tetkikatın birer ayda itmamı ve Dersaadette muamelât-ı icabiyenin suret-i ifası ve zaten haberat-ı ali müesses kilise ve sairenin hal-i kadimi üzere icra-i tamiratına meclis-i idare kararıyla vilâyetlerce müsaade olunması mu-karrerdi.” s. 309, 310.

(79) Ahmet Resit: a. g. e. s. 30.

sında, diğer mevküflara karıştırılmazlar ve hatırlı mevküflara mahsus odalara konulurlardı (80).

c. Cünha ile mahkûm olan ruhbanlar metropolithanece tevkif edilirdiler ve celplameleri ruhani reisleri vasıtasıyla tebliğ edilirdi.

d. Cinayetle mahkûmiyette ise evvelâ ruhanilik sıfatı nez edilir ve cezaları öyle icra edilirdi.

Bu imtiyazlardan son ikisi "Rum Patrikhanesi imtiyazatına dair mukarrerat-ı ahire icabındandır".

Fatih, Patrikhanelerle cemaat arasında çıkabilecek nizaları halletme selâhiyetini tanımıştır. Bundan başka patrikhaneler ve kiliseler ölüm, doğum kayıtlarını tutarlar ve aşağıda da zikretmiş olduğumuz veçhile nikâh, talâk, nafaka davalarını hal ve faslederlerdi. Patrikhane mahkemelerinin vermiş oldukları kararların şer'i mahkemeler kararları gibi tenfiz kabiliyetleri vardı.

Angeli Hart Rum patrikhanesinin şu durumu karşısında, onun' fetih-den sonra nail olduğu hukuk sayesinde hakikaten hükümet içinde hükümet teşkil etmiş olduğuna işaret etmektedir. (81).

7. Evlenmeye ve boşanmaya müteallik meseleler: Nikâhın akdi, fes-hi, drahoma ve cihaz, mehir, nafaka dini işlerden addedildikleri için "cemaatin idare-i ruhaniyesine" terk edilmişti. İşte bu babdaki davalar da patrikhanelerde teşkil olunan hususi mahkeme heyetleri tarafından görülür, ve bu organlardan sadır olan ilâm kuvvetindeki kararların tenfizi icra memurları tarafından yapırdı.

Miras Hukukuna müteallik meseleler: Bir vâris, sagir gaip ve mevkud bulunduğu takdirde "tereke umurunun rüyeti" münhasıran mahkeme-i şer'iyeye aiddi. Diğer ahvalde tereke işleri patrikhanelerce görülürdü. Gene Rum patrikhanesi imtiyazat mukarreratından olan bir husus da: niza halinde tereke meselesinin şer'i mahkemede görüleceği merkezinde idi. "Ahkâm-ı şer'iyeye mugayir hükmü havi olmayan vasiyetnameler muteber olmak üzere", vasiyetnamelerin sahteliği veya ademi sahteliği Metropolithanece tasdik olunacaktı.

9. Ahkâm-ı Şahsiye: Cemaat fertlerine ait muameleler ruhani reislerin ilmühaberiyile tasdik edilecek ve rum patrikhanesi imtiyazat mukarreratından olmak üzere nesebin tayini keyfiyeti de kendilerine ait bulunacaktı

(80) Mamafih patrikhanelerin kendi mahkemeleri ve hapishaneleri de vardı. Bunlar cismani cezalar tatbik edebiliyorlardı.

(81) Bk. Osman Ergin: Fatih'in Hışgörüllüğü. s. 7.

10. İhtida: İhtida edecekler hakkında, ihtida muamelesi hemen icra edilmeyecek, bunlar evvelâ ruhani reisleri, baba ve anaları, akrabalar ile yalnız bırakılacaklar, onlarca “vesayayı lâzime” ifasından sonra yine arzuyu ihtidada ısrar ederlerse o zaman muameleleri yapılırdı.

11. Gümrük Muafiyeti: “Minelkadim cemaat-i muhtelif-i ruhbanı ita kılınmış olan imtiyazattan en başlı ve mümtazlısı gümrük rüsumatı muafiyeti olup saltanat-ı seniyenin avatıf-ı şamile ve müsellemesi iktizasınca muafiyet-i mezkûre tecdid ve beka buyrulmuş ve fakat bu bapda bazı hudut ve nizamata tayin-i vaz’ı lâzimededen bulunmuş olduğuna binaen çıkarılan bir irade-i seniye ile “.. evvelâ kiliselerin tezyinine ve icra-i ayinine mahsus olan eşya kâffe-i gümrük rüsumatından muaf” tutulmuş ve bu muafiyet “.. her manastırda mevcut olan rahib ve ruhbanların ve idare etmekte oldukları rehabin mektepleri ve hayrat, hastahane ve eczahane ve eytamhane ve harici ve dahili namıyla meccanen sübyan talim ve terbiye olunan mektepler ve imaretler misillü emâkin-i hayriyenin idaresine muktazi olan bir senelik esyanın tayin olunmuş kıymetleri üzerine cari olacaktı..” (82).

(82) Devlet-i aliyye ve düvel-i ecnebiye teb’asından ve mezahib-i muhtelifeden icmâlîle ruhban takımıyla bunların manastır ve emâkin-i sairesi hakkında gümrük muafiyeti nizamnamesidir. Bk. Düstür. Birinci tertip. c. 2. s. 10.

Birinci Bend: Kiliseler tezyinatına ve icray-i ayinine mahsus ve sabık veçhile kâffe-i gümrük rüsumatından muaf olup kıymetleri cihetiyle ikinci ve üçüncü bendlerde zikrolunan manastır rehabin mektepleri ve hastahane ve hayrat eczahane ve eytamhane ve harici ve dahili namıyla meccanen sübyan talim ve terbiye olunan mektepler ve imaretlerin levazimat-ı seneviyesi sınıfına dahil olmayan eşya yani evvelâ hükümdarın Kamame kilisesiyle sair kiliselere irsal edildikleri hedeye saniyen salıb ve her türlü müzeyyen asar-ı bakiye kapu salisen kas ve Burhaniye Kudusiye ve leğen ve ibrik ve buhurdan ve günlükden ve billur veyahut simm-ü vezer ve yıldızlı avan-i safre rabian büyük ve küçük şamdanlar ve müzeyyen ve gayri müzeyyen ve gayrimüzeyyen çiçekliler veya ape çiçekliler ve saybanlar ve perdeler ve mezc için kain yerleri uzar perde ve tezyinat için harir ve pamukdan mamul kumaşlar ve harirden veyahud kılattan veya sırmalı şerit ve saçaklar ve her nevi ps-kopos azaları ve kiliselerde asılmak için müzeyyen ve gayri müzeyyen levhalar hamisen dikilmiş veyahut dikilmemiş elbise-i ruhaniye ile icra-i ayin için papas ve her ne dâhibede olursa olsun keşiflere mahsus elbise sadisen yünden mamul kalıçe ve kılattan veya sırma ile işlenmiş kadife kalıçeler sabian kiliselerde talik olunmak üzere sim ve yıldızlı gümüş ve maden veyahut billurdan mamul avize ve lambalar vernikli verniksiz camlar ve sim-üzere varakları ve kiliselerin tezyinatına mahsus renkler ve nakışlar ve mamul ve gayrimamul semiasıl ve günlük ve tesbîhler ve sim-üzere madalyaları oyma büyüklük ve küçük tasvir ve her türlü resimler saminen gerek patrikhaneler ve gerek kudüs-ü şerifte ve mahall-i sairde kain manastırlar ve her sınıf rahipler için kudüs-ü şerifte imal olunup her tarafa gönderilen salıb madalya ve sedefler ve tesbîhler misillü ayınlerine mahsus olan eşya-i tasia organın ve harmonum ve litorya kablari ve kasaid mecmuaları kilise musiki ve notaları ile

Kilise ve manastırlar ve mekatib-i ruhbanıye ve umur-u diniye tahsiline mahsus bulunan mektepler için Avrupadan celbolunan ve memalik-i mahrusa-i şahanede kâin büyük manastırlarda tab olunarak memalik-i mahrusanın sair mahallerine irsal kılınan bircümle kitaplar Aşiren kilise ve manastırlar ve emsalî emalidinin inşâ ve idaresine mahsus bulunan kaffe eşya ve levazimat gümrük rüsumatından muaf olacaktırlar işbu bendde muharrer kilise tezyinatı ile ediye ve terbiye kablari ve sair eşyadan memalik-i ecnebiyeden memalik-i mahrusa-i şahaneye duhullerinde ve bir kere memalik-i mahrusa-i şahaneye dahil olup da bir manastırdan diğer manastıra nakillerinde hiç bir resmî mütealebe alınmayacaktır. Zikrolunan kilise eşyasıyla tezyinatı tamir olunmak üzere Avrupaya irsal olunduklarında dahi her türlü gümrük rüsumatından muaf olacaktırlar.

İkinci Bend: Gerek arazi-i muktadese ve cizvit ve lazarist ve hristiyan mekteplerinin frer nam rahipleri ve kapusen ve dominiken ve karmeliten ve taraf-ı muhtelifeden bulunan fransız kenler ve manastırları ve gerek sördöşaritelev ve sen jozef ve kudus-ü şerif rahipleriyle işbu bendde isimleri müzekker olmiyan sair kaffe-i tariki ruhbanıye gümrük rüsumatı muafiyetinden müstefid olacaktırlar her bir rahip ve rahibenin senevi idaresine muktazi olup kıymet dört bin kuruş tayin olunan eşya resm-i gümrükten muaf olacaktır ve eşya-i mezkûre elbise menkulât ve her nevi mürekkep ve kaad ve rahiplere müteallik olan levazımatın ibarettir bir rahib veyahut rahibe kendi nefsi için avrupadan enfiye celbetmek istediği halde senevi yüz elli kuruşluk enfiye celbedebilecektir ve işbu enfiyeden yedivahid usul-ü üzere azh olunması lâzımgelen yüzde yetmişbeş kuruş resm-i gümrük esbabından ahlâkı muvabince ita kılınmış olan resmî gümrük muafiyeti yekûnundan tenzil kılınacaktır. Eğer saltanat-ı seniye muahharen avrupadan memalik-i mahrusa-i şahaneye enfiye ithalini men buyurursa işbu muafiyet münfesi olacak ise her halde mezkûr rahip ve rahibeler enfiye nizamnamesinde muayyen olan gümrük rüsumatı kendilerine ita olunmuş olan muafiyetleri tenzil olunmak üzere memalik-i mahrusa-i şahane mamulât-ı enfiyeden daima ve kendi nefisleri için yüzelli kuruşluk mikdara kadar enfiye celbettirebileceklerdir.

Üçüncü Bend: Rehabîl mektepleri ve hastahane ve muhtacin ve fıkaradan bulunan hastahana meccanen tedavi olunan eczahaneler ve eytahaneler ve dahili ve harici namıyla meccanen fıkarâ çocukları talim ve terbiye olunan mekatib ve imaretler misillu emakinin kaffesi veyahut bazıları ikinci bentte mezkûr manastırlara merbut bulunmuş olduğundan veyahut bulunabileceklerinden bunların herbirine dahi manastır rahiplerine ita olunduğu gibi taraf-ı gümrükten başkaca birer muafiyet verilmesi iktiza eder şöyleki avvelâ mekatibi ruhbanıyede bulunan her bir şakirdin idaresine muktazi olup kıymet-i nizamiyesi senevi binsekizyüz kuruş itibar olunan eşya resm-i gümrükten muaf olacaktır eşya-i mezkûre mekulât ve melbusat ve levazımat-ı kalemiyeden olan mürekkep ve her nevi kâğıt ve kalem kimya ve heyet alâtı ve talim ve terbiyeye muktazi olan kaffe-i edevattan ibarettir saniyen hastahanelerde bulunan herbir hasta yatağın idaresine muktazi olup kıymet-i nizamiyesi senevi binüçyüzelli kuruş itibar olunan eşya resm-i gümrükten muaf olacaktır eşyayı mezkûre mekulât ve mualecat carmesuy ve battaniye ve döşek ve yorgan ve edevat-ı muhtelif ve alât-ı cerrahiye ve aşhab-ı hayratın hibe ve teberru edecekleri her türlü eşya ile hastaların ve hastahane ve bahçelerinin idaresine lüzumlu olan sair bircümle eşyadan ibarettir salisen marûzzıkr eczahanelerde icrayı tedavi olunan eşya fıkaradan herbirine muktazi olup kıymeti senevi dokuzyüz kuruş itibar olunan eşya

resmi gümrükten muaf olacaktır ve herbir eczaneye senevi tahsis kılınacak olan bilcümle eşya beher eczahanedede geçmiş iki sene zarfında hergün bir yeri üzerine tedavi olunmuş olan fıkara adedi dokuzyüze zarf olunduğu halde malûm olur işbu bendde mebhusunand olan eşyayı mekulât ve acza ve cameşury ve eczahanelerde lüzumu olan edevattan ibarettir rabian eytamhanelerde bulunan her bir yetim ve yetimler muktazi olup kıymeti senevi binseldizyüz kuruş itibar olunan eşya resm-i gümrükten muaf olacaktır bunlar da mekulât ve melbusat ve mürekkeb ve her nevi kâğıt ve kurgun kalem ve bu misillü levazimat-ı kalemiye ve imtihanında etfale mülkâfat-ı hediye olarak verilen müzeyyen kitap ve tesavir ve kutu ve oyuncak cameşury ve elişleme numuneleri vesair akmişe ve tahsil-i ilim ve adiyeye ve ziraat ve sanayie lâzım olan kaffe-i eşyadan ibarettir. Hamisen mekatibde harici namıyla meccanen talim ve terbiye olunan şakirdanın herbirine muktazi olup kıymet-i senevi dörtüyzelli kuruş itibar olunan eşya resm-i gümrükten muaf olacaktır işbu eşya mürekkeb ve her nevi kâğıt ve kalem ve kurgun kalem ve levazimat-ı kalemiye ve imtihanlarda mülkâfat-ı hediye olarak etfale verilen müzeyyen kab ve tesavir ve kutu ve oyuncak ve talim ve terbiyeye müteallik eşyadan ibarettir sadisen imaretlerde bulunan züvvarın beherine muktazi olup kıymeti nihayet senevi üçbinbeşyüz kuruş tayin olunan eşya resm-i gümrükten muaf olacaktır ve her bir imarete senevi tahsis kılınacak olan bilcümle eşyanın mikdarı işbu imaretlerin herbirisinde sinini sabıkeyn zarfında behergün birbiri üzerine izam olunmuş olan süvvar adedinin üçbin beşyüze zarfıyla malûm olur işbu bendde mebhusunand olan eşya mekulât ve mualecat ve imaret-i mezkûre ihtiyacatından bulunan levazımattan ibaret bulunmuştur.

Dördüncü Bent: İkinci ve üçüncü bentlerde tayin kılınmış olan kıymetler halisülâyar kuruş olarak hesab olunmuş yani yüzlük necidiye altını yüz kuruşa altın ve gümüş küsuru dahi bu nisbet üzere ve beş gümüş yüzümlük necidiye altını hesap olunmuştur.

Beşinci Bent: Gerek kiliselere ve gerek manastırlara ve rehabin mekteplerine ve hastahanelere ve eczahanelerine ve dahili ve harici namıyla meccanen etfal talim ve terbiye olunan mekteplere ve imaretlere mahsus olan sandıkları memalik-ı mahrusa i şahane iskelelerinden birine vüsullerinde işbu iskelelerde bulunan başrahib veyahut rahibe tarafından mezkûr sandıkların hangi kilise ve cemaat ve mezhebe ve manastıra menkuk olduklarını mübeyyin devlet-i metbusaları memurlarına yani ecnebi buundukları halde konsoloshanelerine teb'a-i devlet-ı aliyyeden oldukları surette teb'a-i devlet-i aliyyeden olan ve patrikhaneler tarafındaan memur bulunan reis-i ruhanilerine bir istidaname irsal olunacak ve bunlar dahi işbu istidanameyi tasdik mühürleriyle temhir edildikten sonra gümrük nazırına göndermeye mecbur olacaktır ve mezkûr sandıklar derununda bulunan eşya gümrük memurları tarafından badelmua-yene bu misillü eşyaya mahsus olan deftere kaydolunarak resm-i gümrük ahzolum maksızın derhal teslim kılınacak ve eşyayı mezkûrenin resm-i gümrüğü her bir manastır ve rehabin mekteplerine ve hastahanelere ve fıkara eczahanelerine ve eytamhanelere ve dahili ve harici namıyla meccanen etfal talim ve terbiye olunan mektepler ve imaretlere senevi tahsis kılınmış olan muafiyet miktarını tecavüz eylediği halde eşyayı zaide için icab eden resm-i gümrük ahzına mübaderet olunmuştur.

Altıncı Bent: Kilise ve manastır ve emsali emakin mahsus olan sandıklar gümrük tarafından bir memur terfikiyle mahallerine irsal kılınacaktır.

Yedinci Bent: Mezkûr sandıklar derununda manastırlar ve emsali emakin ihtiyacatına mahsus ve işbu nizamnamede tayin kılınmış olan eşyadan başka eşya bulunur ise bu babda risumat nezareti evvelimizde bu eşyanın sahibi ecnebi ise konsoloshanelerine

loshaneler ile teb'adan ise reis-i ruhanisi ile bilâhire eşyayı mezkûrenin resm-i gümrüğü tamamen ahz olunacaktır.

Sekizinci Bent: Manastır ve emsali emakinde mevcut nüfusun adedi kâh te-zayüt ve kâh tenakus edebileceği cihetle ikinci üçüncü bentlerde tayin kılınmış olan esasa göre beher manastır ve emsali emakine mahsus olan eşyanın kıymeti yekûnunu tayin edebilecek konsoloshaneler ve rüesa-i ruhaniye beher sene martı iptidasından evvel mezkûr manastır ve rehabin mektepleri ve misîllu emakinde mevcut nüfusun adedini mübeyyin eyalet rûsumat nazırına bir kit'a defter resm-i itasına mecbur olacaktır ve nüfus-u mevcudenin defter-i mezkûrede muharrer bulunan adedi sene hitamına kadar hiç bir bahane ile arttırılamıyacaktır berveçhimuharrer sene martı iptidasında konsoloshaneler rüesa-i mumaileyhim taraflarından bir iki defter irsal olunmadığı halde icra-i muafiyet hususunda rûsumat tarafından sene-i sabıka defteri tarih-i mezkûreden sonra bir sene-i kamile mürur etmedikçe tebdil olunamıyacaktır eğer defter-i mezkûr martın iptidasında irsal olunup da badehu sene o sene zarfında bir manastır veyahut emsali bir bina tesis ve inşa olunacak olur ise işbu yeni manastır veya marabuthânenin müstefid olacağı resm-i gümrük muafiyetinin mikdar-ı sahihi tayin olunabilmek konsoloshaneler veyahut rüesa-i mumaileyhim derhal rûsumat nazırına resmen beyan-ı hale mecbur olacaklardır.

Dokuzuncu Bent: Memalik-i mahrusa-i şahanenin içerilerinde kain manastır ve marabuthane başrahîb ve rahibeler kendilerine müteallik eşyayı havi sandıklar vürudunda bunları buldukları mahalde kâin konsoloshane veya rüesa-i ruhaniyeleri vasıtasıyla beşinci bentte münderic nizama tevfikân gümrükten ahzetmek üzere bir memur-u mahsus tayinine mikdar-ı sahihi tayin olunabilmek için sekizinci bentte zikr ve beyan olunduğu veçhile manastır ve emakinde mevcut nüfusun adedini beher sene martı iptidasından konsoloshaneler veya rüesa-i mumaileyhim marifetiyle eyalet rûsumat nazırına bildirmeğe mecbur olacaktır.

Onuncu Bent: Mevaki-i merkezîyede bulunan büyük manastırların avrupadan celbeyledikleri eşyanın iktiza eden miktarını etraf ve çevrelerinde bulunan manastırlara irsal etmeleri iktiza edeceğinden zikr olunan büyük manastırların buldukları şehrin gümrük nezareti eşya-i mezkûrenin vürudunda resm-i gümrüğü mezkûr büyük manastırların resm-i gümrük muafiyetleri miktarından tenzil ederek emakine ruhsat verecek ve hin-i icrasında dahi resm-i mezkûr büyük manastırlar muafiyetine iade ve ilâve etmiye itina ve dikkat birle eşya-i mezkûre hangi manastıra irsal kılınmış ise o manastırın bulunduğu şehre vüsulünde oranın rûsumat nezareti eşya-i mezkûreyi resm-i gümrük muafiyeti miktar-ı senevisinden bittenzil derhal teslim eyliyecektir.

Onbirinci Bent: Bir rahîb veya rahibe manastırları tarafından havayıcı zaruriyesi için diğer bir manastıra memalik-i mahrusa-i şahane mahsulâtından eşya irsal olunur ise de mezkûr manastırın başpapası veyahut memur-u mahsus tarafından bu babda konsoloshane veyahut rüesa-i ruhaniye vasıtasıyla bir kit'a istidaname ibraz olunarak mesafeyi ona göre tayin kılınacak bir müddet-i münasibe zarfında mumaileyh başpapas veya memur-u mahsus tarafından eşya-i mezkûreyi irsal eden manastırın bulunduğu mahal gümrük memuru tarafından sah olunmuş bir ilmuhaberin götürülmek üzere resm-i gümrükten muaf olarak ihracına rûsumat nazır tarafından ruhsat verilecek ve eşya-i mezkûrenin manastırın bulunduğu şehre vüsulünde şehri mezkûr gümrüğü tarafından mezkûr manastırın muafiyet-i seneviyesi miktarından bittenzil eşya-i mezkûre derhal teslim kılınacaktır ve bir günâ esbab-ı mecbureye mebni olmayıp da mezkûr sah olunmuş ilmuhaber tayin kılınmış olan müd-

Muhtelif ferman ve hatt-ı hümayûnlarla cemaate tanınmış bulunan "Hukuk ve Müsaadat" Osmanlı İmparatorluğunu, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak gayesini taşıyan Osmanlılık cereyanının tesiri altında din ve mezhep farkını ortadan silen bir eşitlik prensibi de olmuştur.

(83). Ancak böyle bir prensip vaz edildiği halde, bu eşitlik prensibi fiili dette götürülmediği halde eşya-i mezkûrenin icap eden resm-i gümrüğü işbu eşyayı irsal etmiş olan manastır tarafından bediye kılınacaktır arz-ı filistinde kâin arazi-i mukaddese manastırları senevi muhtaç oldukları şarabı Kıbrıs cezaresinden getirtmekte bulduklarından mezkûr şarabın zecriye ve gümrük rûsumatından muaf olarak irsaline istihsali müsaade olunmak üzere irsal eden manastır başpapası tarafından konsoloshane veyahut rüesa-i ruhaniye vasıtasıyla cezaire-i mezkûre rûsumat nezaretine bir kıt'a istidaname takdim kılınacak ve ruhsat-ı mezkûre tebeyyün etmiş birgüna esbab-ı mecbure olmadıkça elli gün zarfında yafa rûsumat nezareti tarafından sah olunarak iade kılınmak üzere bir kıt'a ilmuhaber ile ita olunacaktır salıfûlzikr şarabın yafa iskelesine vüsulünde arazi-i mukaddese manastırları tarafından mezkûr iskelede bulunan memur-u mahsusa teslimi zımında rûsumat memuru mezkûrun taksimi veçhile şarab-ı mezkûrun her bir manastıra ait olan miktarı resm-i gümrüğünü ve manastırın muafiyet-i seneviyesi miktarına mahsub edecektir tebeyyün etmiş birgüna esbab-ı mecbureye mebnî olmayarak mezkûr ilmuhaber elli gün zarfında sah olunup iade kılınmaz ise cezaire-i mezkûre rûsumat nazırı mezkûr şarabı irsal etmiş olan manastır başrahîbi tarafından işbu şarabın zecriye ve gümrük rûsumatını talep ve ahzedecektir. Kıbrıs cezaresinde kâin arazi-i mukaddese manastırı tarafından cezaire-i mezkûrede bilâştıra bu veçhile irsal kılınmış olan şarabı zecriye rûsumat-ı dahilîyesinden muaf olup yalnız balâda zikr ve beyan olduğu veçhile mezkûr manastır başrahîbi mezkûr şarabın yafa iskelesine irsal kılındığını mübeyyin sah olunmuş ilmuhaberini iadeye mecbur olacaktır arazi-i mukaddeseden başka mahallerde kâin manastırlar memalik-i mahrusa-i şahanede kâin sair manastırlara şarap irsal etmek murad ettiklerinde imtiyazat-ı mezkûre ile mükellef olacaklardır lâtin manastırları tarafından mahallerinde kendi kifaf-ı nefisleri için yapılmış olan şarap zecriye rûsumatından muaf olacaktır.

Onikinci Bent: Arazi-i mukaddese manastırları ruhbanları olan per nam papaglar ile suver-i duşa akmeşinin irsal olunarak zikr olunan rahîb ve rahîbeler için sair manastırlarda irsal olunmakta bulduklarından ve mezkûr manastırların buldukları şehir rûsumat nezareti tarafından akmeşe-i mezkûrenin vüsulünde resm-i gümrüğü manastırların işbu büyük muafiyeti miktarından tenzil kılınacağından elbise-i mezkûrenin hin-i icrasında resm-i mezkûr büyük manastırlar muafiyetine iade ve ilâve kılınacaktır elbise-i mezkûre irsal olduğu manastırların buldukları şehre vüsullerinde icabeden resm-i gümrüğü şehir-i mezkûrda bulunan gümrük nezareti tarafından mezkûr manastırlar muafiyet miktarlarından bitenzil elbise-i mezkûre derhal teslim kılınacaktır. f: 7 zilhicce, sene 1281.

(83) İbrahim Hakkı: a. g. e. "... feramın ve hutut-u hümayun mucibince memalik-i şahanede mütemekkin teb'a-i mülükâne her din ve mezhepde olursa olsun cümlesine Osmanlı tabir olunarak hepsi de nazar-ı müsavı ve aynı hukuk ve vezâifile mübeccele ve mükellef olduklarından ve bu suretle din ve mezhep tefrik olunmadığı gibi bazı avrupa memalikiindeki zâdegânlar usulü misillü nâsib ve vilâdete müstenit fırkalar da olmadılarından hanedan-ı celîlül ünvan-ı osmaninin zir-i livayı adaletinde bulunan bilkümle efradı ezherceht nâik-ı müsavat oldukları nazarı mebahetle görülmüştür." s. 312, 313.

bakımından hiç bir zaman kelimenin tam anlamıyla bir eşitlik olmamıştır. Bir taraftan böyle ideal ve adil bir prensib konulurken diğer taraftan mevzu bahis imtiyaz ve bilhassa kaptılâsyonların devam ettirilmesi arada derin bir uçurumun husulüne sebebiyet vermiştir. Yani Osmanlılık veya bir bakıma eşitlik lâfta kalmıştır, yani tamamen nazari bir mefhum olmuştur.

Eşitlik imtiyaz tanımaz. Binaenaleyh Lozan, hür, eşit, bağımsız bir Türk vatanının kuruluşunun hukuki bir ifadesi olduğundan, evveleminde prensip olarak bilimum imtiyaz ve kaptılâsyonların ilgası konferansın en mühim meseleleri arasında yer almış ve bundan müstefid olan menfaatlar devletlerle şiddetli münakaşalar vukubulmasına rağmen, hür ve bağımsız bir Türkiyenin kuruluşu için delegelerimiz prensibi kabul ettirmeğe muvaffak olmuşlardır.

Osmanlı devletinin kuvvetli olduğu bir zamanda verilmiş olan dine mütaallik imtiyazların kılık değiştirerek imparatorluğun hele son zamanlarında devlet bünyesi içinde derin rahneler açtığı izahıta varestedir. Bunun için konferansta Türk delegasyonu tamamiyle tecrübeye müstenit ve realist bir görüşle, muzır faaliyetlerine binaen bilhassa Rum Patrikhanesinin ya ilgasını veya başka bir yere naklini talep etmiştir (84). Fakat bu durum bir takım kaptılâsyon ve imtiyazat nimetine mazhar olmuş bazı devletlerce, sanki elden kaçmakta olan bir fırsat gibi telâkki olunarak belki artık patrikhaneyi bir siper olarak kullanamayacakları için mezkûr talebe azami bir muhalefet gösterilmesine sebebiyet vermiştir. Hattâ bu yüzden müzakereler bir aralık akim kalmak tehlikesine bile maruz kalmıştır. Lord Curzona göre: "Patrikhane asırlardanberi İstanbuldadır İlk imtiyazı Fatih vermiş ve ondan sonra gelen padişahlar bu imtiyazları" tezyit etmişlerdir. "Patrik hem Rum ortodoks kilisesinin reisidir, hem de türkiyeye bağlı bir memurdur" (85). Bu suretle Curzon patriklik çok eskiden beri mevcut olduğu ve tanıdığı için Türkiyede gene kalmalıdır gibi İngilizlere has ananepereest bir görüş tarzını ortaya koyuyordu. Ancak bir müessesenin sırf eski oluşu, onun ilga edilmemesi için, hassaten kangren olmuş bir parçanın kökünden atılmaması için ne bir sebep ne bir garanti teşkil ederdi.

Türk delegasyonunun ileri sürmüş bulunduğu tezin taşıdığı mana ve ehemiyet meydanda idi. Hukuki bir mesnede dayanmayan inatçı mütalâa ve tavrılarıyla bir netice almanın güçlüğüne anlamaya başlayan bu devletler bu sefer doğrudan doğruya delegasyonumuzun kalblerine mü-

(84) Berki, Prof. Dr. Osman: Lozan. Şapirograf. s. 18.

(85) M. Cemil: Lozan. c. 2. İstanbul 1933. s. 293.

racaat ettiler. "eğer din ve kilise selâhiyetleri yok olursa medeniyet dünyasının vicdanı kanar" (86) deniliyordu.

Ahvali şahsiye ve aile hukukuna da bazı müdahaleler yapılmak istenmiş ve hattâ yapılmıştır (87). Nişanlanma, Evlenme, Ayrılık, Boşanma, Drohoma, Nafaka, Bağışlama, Vasiyet, Varislik, Evlât edinme, Neseb Vesayet gibi işler sureta dini imiş gibi gösterilerek bunların ayrı makam ve kanun hükümlerine bağlı bulundurulması tezi ileri sürülmüştür. Türk delegeleri azınlıklar hakkında kanuni hükümler vazetmek ve bir statü tayin eylemenin hattızatında devletin egemenlik hakkının bir neticesi olduğunu ifade etmişlerdir. Binnetice 23 Temmuz 1923 senesinde imzalanan Lozan Muhaedenamesi hükümleri muktezası olarak Ekaliyet komisyonları kurulmuş ve gayri müslim azınlıklara mütedair aile ve şahıs statüleri üzerinde çalışmaya başlanmışsa da hilâfetin ilgası ve İsviçre Medeni Kanununun kabulü karşısında cemaatler ahdi haklarından feragat etmişlerdir (88). Ancak Yunan hükümeti bu vaziyeti usulsüz ad-detmiş, 11 Eylül 1926 daki muhtırası ile Milletler Cemiyetine başvurarak komisyonların ahdi haklarından Türk hükümetinin tazyiki ile feragat ettiklerini bildirmiştir. Hükümetimiz mukabil muhtırasında baskının ademi mevcut olduğunu etraflı delillerle izah ve ispat etmiş ve bu iddianın onlar için yersiz bir hareket teşkil edeceğini bildirerek yapılan değişikliğin Lozan Muahedesinin 42 inci Maddesine uygun olduğunu ileri sürmüştür. Kaldı ki netice itibariyle 42 nci maddenin 1 ve 2 nci fıkraları mülga olmasına rağmen (90) Türk hükümeti muahedenin tatbiki husu-

(86) M. Cemil: a. g. e. s. 296 - 297.

(87) Bk. C. Bilsel: Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi. Medeni Kanununun XV. yıl dönümü için. İstanbul Üniversitesi yayınlarından No. 245. İstanbul 1944. s. 29 - 30.

(88) C. Bilsel: a. g. e. s. 40.

(89) C. Bilsel: a. g. e. s. 43 ve müt.

(90) Bunun için Bk. Mahzarlar Mecmuası. (Gayri müslim ekaliyetlere mensup türk teb'asının ahdi haklarından feragatleri). Türkiye Cumhuriyeti Adliye Vekâleti Neşriyatı. Halkîmiyeti Millîye Matbaası. Ankara 1926. Ayrıca Bk. C. Bilsel: a. g. e. s. 41 ve müt. Burada şu vesikalar mevcuttur; Lozan Muahedesinin 42 inci maddesi hakkında mahsus komisyonların mazbataları ve azınlıkların mahzarları. Adliye Vekâletinin Başvekâlete tezkeresi; Lozan Muahedesinin ekaliyetler hakkında mevzu esasata tevfikân teşekkül eden komisyonlardan varid olan tezkere ve mazbataları; Musevi ekaliyetler komisyonu mazbatası; Ermeni ekaliyetler komisyonu tezkere ve mazbatası; Lozan Ahidnamesinde toplanan heyetler tarafından tanzim olunan umumî mahzarlar; Musevi ekaliyetler içtima-ı umumisi mahzarları; Ermeni ekaliyetler umumî içtima mahzarı, Rum - Ortodoks ekaliyetler içtima-ı umumisi mahzarı, protestan ekaliyetler içtima-ı umumisi mahzarı, Ermeni Katolik içtima-ı umumisi mahzarı.

sunda azami titizliği de göstermektedir. Bu sebeple yapılan itiraz iyi niyet kaidelerine uygun değildir.

Netice itibariyle patrikhane mevzuunda, bu müessesenin tamamıyla kendini "dini" işlere hasrı şartıyla Türkiye'de faaliyetine devamı kabul edildi.

Lozan her türlü imtiyaz ve kaptilasyonları ortadan kaldırmıştır. Bu suretle dine tanınmış (imtiyaz manasına) imtiyazlar da kaldırılmıştır.. Artık cemaatler bir imtiyaz rejiminde değil hakiki bir eşitlik ve hak rejimine tabi oluyorlardı.

Lozan Muahedenamesinin üçüncü faslında yani 37-44 üncü maddelerinde bu eşitlik rejimi tanzim edilmiştir.

38 inci madde: "Türk hükümeti tevellüt, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik etmeksizin Türkiye ahalisinin kâffesine hayat ve hürriyetlerince himaye-i tamme ve kâmile bahş etmeyi taahhüt eder. Türkiyenin bütün ahalisi intizam-ı amme ve âdab-ı umumiye ile gayrikabili telif olmayan her din, mezhep ve itikadın gerek umumi ve gerek hususi bir surette serbesti-i icrası hakkına malik olacaklardır..."

39 uncu madde: "Gayrimüslim ekalliyetlere mensup olan Türk teb'ası, müslümanların istifade ettikleri aynı hukuk-u medeniye ve siyasiyeden istifade edeceklerdir."

40 nci madde: "Gayrimüslim ekalliyetlere mensup olan Türk teb'ası hukuken ve fiilen diğer Türk teb'aya tatbik edilen aynı muamele ve teminattan müstefid olacaklardır. Bunlar bilhassa masrafları kendilerine ait olmak üzere, her türlü müessesatı- hayriye,, diniye ve içtimaiyeyi, her türlü mektep ve sair müessesat-ı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve mürakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve ayin-i dinlerini serbestçe icra eylemek hususlarında müsavi hukuka malik olacaklardır."

41 inci madde : "Gayrimüslim ekalliyetlere mensup Türk teb'anın mühim nisbette mevcut oldukları şehirlerde ve kazalarda devlet bütçesi-, belediye ve sair bütçeler tarafından, terbiye, din veya emri hayır maksadiyle tahsis edilen mebalighden bu ekalliyetlere de muhik bir hisse temin olunacaktır.."

42 nci madde : "Türk hükümeti mezkûr ekalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara vesair müessesat-ı diniyeye her türlü himayeyi bahş eylemeği taahhüt eder. Aynı ekalliyetlerin hali hazırda Türkiyede mevcut olan evkafına ve müessesat-ı diniye ve Hayriyelerine her türlü teshilât ve müsaadat ita olunacak ve Türkiye hükümeti yeni müessesatı diniye ve Hayriye ihdası hakkında bu kabil sair müessesat-ı hususiyyeye temin edilmiş teshilât-ı lâzimededen hiç birini diriğ etmiyecektir.

43 üncü madde : “Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk teb’ası, ahkâm - diniyelerine mugayir veya dini ayinlerini muhil herhangi bir muamelenin ifasına mecbur tutulmyacakları gibi, istirahat - ı usbuiyeleri olan günde mahkemelerde isbat - ı vücud etmekten veya herhangi bir muamele-i kanuniye icrasından istinkâf ettiklerinden dolayı hiç bir hakları sakıt olmayacaktır...”

İşte bugün memleketimizdeki azınlıklara tatbik edilen rejim budur. Onlar da teb’a olmak haysiyetiyle diğcr vatandaşlardan hiç bir suretle ayırd edilmiyorlar. Bundan dolayı da imtiyaz ne hukukan ve ne de fiilen cari bulunmaktadır.

II. TÜRKİYEDE BULUNAN BELLİ BAŞLI CEMAATLER

Bir devlet içerisinde dil ve dinleri itibariyle esas kütleden ayrı, fakat vatandaş sıfatını haiz bir takım insanlar yaşar ki bunlar azlıklardır. Azlıklar yabancı değildir (1). Azlıklara tanınmış olan hakların cümlesi ise **Azlıklar hukuku** (- Minderheitenrecht) nu teşkil eder.

Azlıklar hukuku bilhassa birinci dünya harbinden sonra daha mustakar bir mahiyet aldı. Tessüs eden bu rejime göre tanınmış olan hakların hiç bir devlet anayasası ile dahi değiştirilemeyeceği kabul ediliyordu (2). Bu haklar hayat, hürriyet, mülkiyet, siyasi haklardan istifade, kanun önünde eşitlik, meslek ve mezheb seçmekte serbestlik, dillerini kullanma, mektep ve sair müesseselerini ihdas ve ilh.. gibi hususlardır). Bundan dolayı bu kısımda da hakların kullanıcısı olan cemaatlere umumi olarak işaret edilecektir.

B Ö L Ü M I

I. RUMLAR VE RUM PATRİKHANESİ

A. Umumiyetle

Istanbul şehrine Bizans ismi verildiği devirlerde hristiyanlık akidesini ilk ilân eden **Havari Andreas** olmuştur. Bu ilân keyfiyetinden sonra **Stahos** adında bir ruhaniyi de Bizansın ilk piskoposu mevkiine getirmişti. "Roma Devleti başkentinin Romadan Bizansa nakli ile İsadın son-

(1) Berki, Prof. Dr. Osman: Lozan. Şapirograf. s. 12. "1. Azlıklar hukuku her devletin kendi ülkesinde bulunan ve yine o devletin uyrukları olan fertlere, daha doğrusu halk gurublarına mahsustur. Yabancılar hukuku başka bir devletin uyruğu olup, o devletin ülkesi içinde oturanlara taalluk eder. 2. Bağlı oldukları hukuk şubeleri itibariyle de aralarında farklar vardır. Birinci dünya harbinden sonra çıkarılan bütün eserlerde azınlıklar hukukuna devletler hukuku çerçevesi içinde yer verilmekte yabancılar hukuku ise... Devletler hususi hukuku çerçevesi içinde incelenmektedir. Ayrıca Bk. Alsan, Prof. Zeki Megud: Yeni Devletler Hukuku. c. 1. s. 228, (Ankara 1950).

(2) Berki: Prof. Dr. O, a. g. s. 13.

(3) Rum patrikhanesine dair eserler arasında muhterem Yennadiyosun bize vermiş oldukları şu kitap isimlerini Bibliyografya notu olarak kaydı faydalı addediyoruz:

1. Elefteriadis - Anatolikal Meletai - rumca
2. Papadopoulos - Le Patriarcat de Constantinople ses privilèges. Fransızca.
3. Yennadiyos - tarafından yazılan ve (Megali Heleniki Encyclopedie) derc edilmiş olan makale (Makalenin ünvanı İstanbul Patrikhanesi). Bu makale Siegmund Schulze tarafından almancaya çevrilmiştir.

ra 330 da şehrin Kostantinopolis tesmiyesi ile yıldönümü kutlanmıştı. Şehrin hristiyanlık bakımından kilise durumu bir hayli değişmiş bulunuyordu. Konstantinopolis piskoposunun salâhiyetleri birçok eyaletler üzerinde artmağa başlamıştı. 381 tarihinde vaki cihanşümül Sen Sinod (4) un üçüncü emirnamesine tevfikan Konstantinopolis piskoposunun hierarşi bakımından durumu İskenderiye ve Antakyadan evvel ve Roma piskoposundan sonra geliyordu. 381 yılındaki vaki cihanşümül mahiyeti haiz Sen Sinod meclisi kararı veçhile Patrikhane müessesesinin ilk esasları derpiş edilmiş bulunmaktadır. Kadıköyünde 451 de vaki dördüncü Sen Sinod meclisi evvelce kararlaştırılmış olanları ikmal edip patrikhanenin selâhiyet sınırlarını tayin ve bunların Bizans devletinin dışına kadar teşmilini serahatan kabul eylemişti. Zamanın barbar milletleriyle müstakil kiliselerin (ezcümle Roma, İskenderiye, Antakya, Kudüs, ve Kıbrıs) hudutları içinde mevcut bilumum kiliseler patrikhanenin dini selâhiyeti içine girdikleri kabul edilmişti. Böylece Konstantinopolis piskoposu Patrik ve müteakiben de cihanşümül (Ekümenik) Patrik sıfatını ihraz eylemiş idi. (5). Netice itibariyle İstanbul rum patrikliği dini selâhiyet dairesine giren başlıca patriklikler üç kısımdan mürekkebdî : (6)

1. Mısır ve Mısıra bağlı olan memleketleri içine alan Rum patrikliği.
2. Antakya Rum patrikliği
3. Kudüs patrikliği

Ancak M. S. 5 inci asırdan itibaren ortodokslar arasında bir kargaşalık baş gösterdi ve bu, ortodoks denilen asıl resmi mezhep arasındaki bir tefrikanın başlangıcı oldu. 627 senesi sıralarında "Gerek Rum gerek Acem memleketlerinde ihtilâl ve perişani yalnız umur-u siyasiye ve idariyeye münhasır değildi. O meşhur olan ihtilâfat-ı diniye ve inkisamat-ı mezhebiye işte o devirlerde en şedid devrinde bulunarak bütün heyet-i

(4) Concile oecumenique bütün hristiyan dünyasına dair din meseleleri için toplanan bir meclistir 4 defa toplanmıştır: 1. M. S. 325, Birinci Concile, 2. M. S. 381. İkinci. 3. M. S. 431. Üçüncü. 4. M. S. 451. Dördüncü. Bu meclise bütün vilayetlerdeki yüksek rütbeli ruhaniler iştirak ediyorlardı. Meclisin toplanma yerleri muhtelif olmuştur İstanbul, Efes, Kadıköy gibi. Konsey Ekümenigin iki nevi kararları vardır: 1. Sırf dine (dogma) ait kararları (Allah nedir, Peygamber nedir? gibi iman meseleleri) 2. Administratif fonksiyonu, ki bu tarafı bu gün dahi devam etmektedir.

(5) Çok mühterem Yennadiyos Arabacıoğlunun bize göndermiş buldukları mütealâname. Burada da kendilerine teşekkürü bir borç biliriz.

(6) İbrahim Hakkı: Hukuk-u idare. İstanbul 1312. s. 213. Bunlar için ayrıca Bk. Musa Kâzım; Memalik-i osmaniyedeki Müessesat-ı mezhebiye hakkında makûmat-ı muhtasara. Tarih-i Osmanî encümeni Mec. s. 1407 den itibaren. Osmanlılar zamanında:

içtimaiye ve diniyeyi istilâ etmişti” (7). Bu suretle muhtelif fırkalar teşekkül etmişti. İsa'ya dair meselelerde çıkan bu ihtilâf, aslında maddi bir ihtilâf mevzuu olmayıp daha ziyade formel bir vasıf taşıyordu. “Meselâ İmparator ile erkân-i devleti, hazret-i İsanın iki tabiiyet ve iki şeyiete (yani biri ilâhi, diğeri insani) haiz olduğunu iddia ederken Mısırdaki ve Şamda bulunan reayası (Yakubiler) ekseriyetle hazret-i İsanın bir tabiiyet ve bir şeyiete malik olduğunu iddia ediyorlardı” (8). Husule gelen bu keşmekeşliği izale, her iki mezhebi yekdiğerine takrip etmek üzere **Heraklus** zamanında yakubi patriği **Atanasyas** tarafından bir teklif yapıldı : Bu teklife nazaran İsa iki tabiiyet ve bir şeyieti haizdir. Yani Atanasyasın ileri sürmüş bulunduğu bu teklif üçüncü bir mezhep mahiyetini taşımakta idi. “İmparator patriğin fikrini esasen tasvip eylemişse de mezheb-i mezkûru kabul etmeden evvel aslen Suriyeli olan Dersaadet patriki **Beyrus** ile müzakerede bulunmak üzere biraz beklemesini münasip görmüştür. Halbuki Atanasyas İmparatorla muhabere icrasından evvel Beyrusun bu husus hakkında muvafakatini istihsal etmişti” (9). Netice itibarıyla İmparator bu mütevassıt teklifi bir beyanname ile kabul ve ilân etti. Ancak bu teklife karşı “**Kudüs patriği Sofranyus**” ile “diğer bazı metro-

1 Mısır ve mısıra bağlı olan memleketleri içine alan rum patrikliği: Bu patrikliğin merkezi İskenderiyedir. Bunların patriği mahallî cemaat tarafından seçilir ve osmanlı padişahının tasdikine arz edilmirdi.

2. Antakya rum patrikliği: Bu patriklik diğer patrikliklerden eskidir. Fakat buna rağmen üçüncü ve dördüncü dereceye düşmüştür. Resmî hususta Antakya Şam ve tevabli patrikliği diye anılmaktadır. Kilise tarihinde ise Antakya, Suriye, Arabistan, Kilikya, İzorya, Mezapotamya ve bütün Anadolu patrikliği denildiği gibi patriklere de bu ünvan veriliyor. 29 mayıs 1268 de Mısır hükümdarı Rükneddin Baybars Antakyayı ele geçirdiği zaman hristiyanları öldürmüştü. Bu münasebetle o zamanki patriğin Şama fihriyetinden beri orası Antakya patrikliğinin merkezi olmuştur. Antakya patrikliği bulunduğu mantık itibarıyla ekseriyetle arabça konuşanlardan mürekkep olduğu için ruhani ayin kısmen arabça kısmen de rumca icra edilmektedir. 1728 senesine kadar patrikler yerliden seçilirken, bu tarihten itibaren İstanbul patrikhanesine mensup piskoposlardan da patrik seçilmeye başlanmış ve bu hal 1850 senesine kadar devam etmiştir. 1899 da Suriye sinodu, patriği kendi muntakasından seçti. (Meletos efendi). Kendisine 10 ruhani da'ire (eparhia) bağlı bulunmaktadır. Bu patrikliğin imtiyazı da İstanbul ve Kudüs patrikhaneleri imtiyazının aynı idi.

3. Kudüs patrikliği: Bu, patrikhane hakkında da İstanbul patrikhanesinin mümasil hükümlerini ihtiva eden bir nizamname tanzim edilmişti. Hazret-i Ömer tarafından işgali sırasında ilk olarak mezkûr patrikhaneye tanınmış imtiyazat daha sonraları İslâm ve osmanlı sultanları tarafından da teyit ve tevdid edilmişlerdir.

(7) Corci Zeydan: Medeniyet-i İslâmiye tarihi. Mütercimi Zeki Mağamiz. Dersaadet 1328. s. 38.

(8) Corci Zeydan: a. g. e. s. 38.

(9) Corci Zeydan: a. g. e. s. 38 - 39.

politler" vesair mülkiyet kiliseleri muhalif kaldılar. "Muhalifin meyanında binefs rumlardan da bütün bir fırka vardı. Şu halde iftirak ve inkisam mutad bir hal kasbetmiş idi. İmparator, Dersaadet, İskenderiye, Antakya patrikleri İsanın iki tabiyet ve bir şeyiete malik olduğuna kail bir fırka teşkil ediyorlardı Diğer taraftan Kudüs patriği ile Rum kilisesine tabi sair halk iki tabiyete ve iki şeyiete kail ikici bir fırka olmuşlardı. Yakubiler ve o cümleden Kıptiler ile (Havran) ahalisi ve Suriye ve Mısır dahilinde bulunan sair ahali dahi üçüncü bir fırka teşkil eylemişlerdi. (Irak) (Elcezire) halkı olan (Nasturiler) dördüncü bir fırka olmuşlardı. Bunlardan başka birtakım firkalar daha vardı. Meselâ bir fırka-i ıseviye vardı ki **Fırka-i hayaliyun** namını alan bu fırka hazret-i İsanın hakikat halde salbedilmeyip anın yerine diğer birinin salb olduğuna kani idi. Andan maada... **Bassızlar** namiyle diğer bir fırka daha vardır ki ahd - ı islamiyede zuhur eden havariç gibi rüesanın bilüzumı olduklarını ve anlara itaat etmemek lâzım geleceğini iddia ediyordu. Yakubiler kendi aralarında dahi fırka fırka olmuşlardı.." (10). İşte İmparator kendisine karşı gösterilen bu muhalefetten hoşnut olmadığından mevzuubahis mezhep farkları hakkında şiddet gösterdiği ve onlara karşı mezalimde bulunduğu için mevcut karışıklık daha ziyade arttı. Üstelik te bu firkaların çoğu Rum hakimiyetinden ayrılarak acem hakimiyetini kabul ettiler. İran Rum İmparatorluğundan kaçanların sığınağı vazifesini görmeye başladı.

Bu hal aşağı yukarı fasılalarla da olsa osmanlıların İstanbulu işgaline kadar devam etmiştir. Osmanlılar Rumlara ve patrikhaneye aradıkları sükûn ve istikrarı getirmiştir. (11)). Bununla beraber patrikhane daha evvel işaret edildiği veçhile bilhassa durma devrinden itibaren İmparatorluk içerisinde siyasi bir kisveye bürünmüş, devlet-i Osmani tarafından kuvvetli olduğu bir zamanda verilmiş olan imtiyazlar ise, bir tahrikle de olsa, azami bir suiistimalin mevzuu olmuştur. **Köprülü** zamanında Rum patriğinin Eflâk Voyvodası Konstantin Beserabyaya gönderdiği mektup patriğin Parmakapıda idamiyle neticelendi. (12) (Naimadan naklen S. 246) Hammerin de kayd ettiği bu mektubun bilhassa şu fıkrası dikkate şayandır. "Müddet-i devr-i islâm tamam olmağa az kalmıştır; velvele-i din-i ısevi tekrar alemgir olacaktır. Ana göre tedarikte olunuz. Ankarib cümle vilâyetler mesibler eline girüp eshab - ı salib ve nakus tamamen memalike malik olsa gerekir" (12).

(10) Corci Zeydan: a. g. e. s. 39.

(11) Rumlara Fatih tarafından tanınan dini imtiyazlar için Bk. I. Kısım s. 310 ve mütt.

(12) Hammer + Purgstall: Devlet-i Osmaniye tarihi, c. 11. Mütercimî Ata bey. İstanbul, s. 16.

İstanbulun fethinden sonra diğer işlerde tanınan serbesti gibi hükümet “azlıkların mekteplerine ve programlarına da asla” (13) karışmamıştır. Her kilise yanında vücuda getirilen mektebe, islâm mekteplerinde hocaların yaptığı tedrisata mütenazır olarak, tedrisat papaslar tarafından ifa edilmiştir. (14). Ancak mekteplerin sağladığı faydaya mukabil “patrikhaneler bu işlerde mühim dolaplar çeviriyorlar ve cemaatlerini istedikleri gibi idare ve sevk ediyorlardı.” (Ergin a. g. e.).

Osmanlı İmparatorluğu, “diğer Avrupa hükümetlerinin teşkilât-ı hukukiye ve mezhebiyesini” tetkik edip “asri bir hükümet teşkili lüzumunu idrak” ettiğindenberi “işbu imtiyazat - ı mezhebiyeye düşman olmuşlardır. Siyaseten serbest, idareten meşrutî, hiristiyan ve medeni olan Avrupa için dahi maateesüf işbu imtiyazatın sebep ve vücudunu anlamak güçtür. Rumlar ise bütün kuvvetleriyle işbu imtiyazata sarılmışlardır” (16).

Buna rağmen acaba Rumların böyle bir imtiyaz rejimine tabi olmalarının sebepleri ne idi? Bunu Okonomos şöyle izah ediyor : “Bir din saliklerini diğer dine salik olanların idaresinde bulundurmak için böyle hükümet içinde diğer bir Hükümet-i kiniseye tesis etmekten başka bir çare-i tesviye yoktur. Çünkü bir islâm hükümetinde din-i islâmın hakim ve cari olması meşrut olduğu gibi bütün kanunlar ıerait-i islâmiyeye tevfikân tanzim olduğundan yalnız islâmlar işbu hükümet dahilinde hukuk - u medeniyeye malik ve sahip olabilirler. Saniyen ikinci ve daha mühim bir sebep vardır ki o da, her iki mezhebin ahkâmı yekdiğerine mübayin olmasıdır. Her iki mezhebin saliklerini memnun etmeye ve her ikisi için mütesaviyen çalışmağa ve uğraşmaya herhangi bir hükümet muktedir değildir. Zira bu mezheplerden herbiri saliklerinin hayat - ı umumiyeye ve maliyelerine ve bunların bütün harekâtına meş’ur ve gayri meş’ur bir surette birbirinden fark-

(13) Ergin, Osman: Türkiye Maarif Tarihi, c. 2. s. 602.

(14) Profesör Doktor Wilhelm Rink tarafından Pedagogik Encyklogaedisches Handbuch ünvanıyla almanca neşrolunan on ciltlik (Muhit-i terbiye) nin altıncı cildinde (P. P. Okonomos) un yunan mektepleri hakkında Atınadan yazılmış uzun bir makalesine zeyl ve ilâve olunarak (Türkiyede rum mektepleri) nam bendi İstamollisin neşrettiği bir eserden iktibas edilmiştir. Bu bentte rum mektepleri hakkında denilmektedir ki: “.. Rum mekteplerinin gözden geçirilmesinden şu neticeler hasil olur ki işbu millet eskiden beri olduğu gibi bu gün de tahsilî marife son derece düşkün ve terakkiperverdir. Hiç bir felâket ve şerret ve hiç bir barbarlık bu ateşin maarifi ne söndürebilmiş ve ne söndürecektir. Türk idaresi altında bulunan rumlar o kadar muvaffak olmuşlardır ki Epir, Makedonya ve Trakya, Trabzon ve Kayseriye kadar Anadolu'da, Kuduse kadar Suriye ve Filistin'de, Hortuma kadar Mısır'da her nereye baksak en küçük rum cemaatlerinin mevcut olduğu yerlerde rum mekteplerine tesadüf ederiz.” Bk. Ergin, O. a. g. e. s. 845.

(16) Ali Haydar: Türkiyede Rum mektepleri. Muallim mec. sayı 5 s. 141.

lı olarak icrayı tesir ederler ve bunların yekdiğerine olan münasebet - i şahsiyelerine başka başka mahiyetler verirler. Her iki tarafa başka başka mefkureler telkin ederler ve elhasıl iki taraf ahlâk, hukuk, maarif ve medeniyet hususunda birbirinden ayrılırlar.” (17).

İşte Rumlar bu şartlar altında İmparatorluk camiası içerisinde mukim buldukları yerlerde her sene seçtikleri Dimoyerent tarafından idare olunan cemaatler vücuda getirmişler ve bu cemaatler “mustakilen” (18) mektep işlerini de idare etmişlerdir.

İstanbul Başpiskoposluğu dahilinde bulunan mektepler; başkanlığını bir metropolitin yaptığı bir komite tarafından idare olunurdu. Bu komitenin 8 azası olup bunlardan dördü ruhani ve dördü cismani idi. Komitenin ünvanı “Merkez mektep heyet-i teftişiyesi” idi ve İstanbul dahilinde diğer ropolitin yaptığı bir komite tarafından idare olunurdu. Bu komitenin 8 azası olup bunlardan dördü ruhani ve dördü cismani idi. Komitenin ünvanı “Merkez mektep heyet-i teftişiyesi” idi ve İstanbul dahilinde diğer mektepleri idare eden heyetlerden ayrı bir heyet idi. Bu komitenin kâtibi bir papas idi ve “müfettiş-i umumi” payesini taşırdı. “..Makedonyada ise.. üç mekteb müfettişi hal-i faaliyette” idi. “Bunların her biri felsefe doktoru idi. Mekteplerin en büyük nazırı kendi daire-i ruhaniyeleri dahilinde sinod meclisleri ile beraber patriklerdir. Bundan maada İstanbulda “muhtelit bir meclis-i milli” vardır. Mekteplerin ve kiliselerin varidatı her tarafta, kilise ve cemaat emlakından, kilise vergilerinden, mum paralarından, mektepler menfaatine verilen oyunlarından, teberrüattan, zenginlerin ve büyük papasların evkafından temin ve tedarik olunur.”du. (19). Bundan başka “... mekteplerde tedris olunacak kitapların patrikhane komisyonu tarafından intihap olunmuş bulunması ve yine patrikhane tarafından neşrolunan kitap cetvelinde münderic olması lâzımdır. Kitaplar din ve hükümet aleyhinde mevadî muhtevi olmamak için patrikhane tarafından muayene ve kabul olunurlar. Bununla beraber her bir muallim kitap intihabı hususunda serbestir. Fakat mâtesüf bu bapda bir çok yolsuzluklar” olmuş ve “bu fenalığın önünü almak için İstanbuldaki Rum filoloji cemiyeti iyi mektep kitapları telif ettirmek üzere” (20) mükâfat-

(17) Ali Haydar; a. g. m. s. 142.

(18) Ali Haydar; a. g. m. s. 142 - 143. “... Bunun için bir cemaat idare heyeti eforya seçilmiştir ki, bunun Almanya'daki maarif encümeni reislerinden daha büyük bir selâhiyeti vardır. Çünkü bu eforya istediği veçhile ders programlarını tertip ettiği gibi muallimleri de azl ve nasb eder. Bu heyetin riyasetinde metropolit veya piskoposun vekili sıfatıyla bir papas bulunur. Zaten piskopos daire-i ruhaniyesi dahilinde bulunan cemaat mekteplerini teftiş etmek selâhiyetine maliktir.”

(19) Ali Haydar; a. g. m. s. 147.

(20) Ali Haydar; a. g. m. s. 147 - 148.

lar vaad etmiş, fakat hareket kifayetsiz kalmıştı.

Daha evvel de işaret ettiğimiz veçhile bilhassa Tanzimattan itibaren Osmanlı imparatorluğunu kurtarmak gayesiyle yapılan Birinci Meşrutiyet ve ikinci meşrutiyet (x) hareketlerine unsurlar arası müsavat telâkkisi hakim olmuştur. Osmanlılık cereyanının esas muhtevasını teşkil eden bu mesele devlet kademeleri içerisinde sinmiş ve onlara kadar devam etmitir. Bilhassa Osmanlılık cereyanı, teb'a içerisinde dil, Irk ve din bakımından olan farkların devlet için husule getirdiği fena neticeyi bertaraf ile hür ve müttehit bir vatanın kurulmasını istihdaf ediyordu. Ancak hür ve müsavi bir Osmanlı milletinin teşkili gaye bakımından şüphesiz iyi bir şeydi. Fakat milletin kuvvetli bir vasfı olan birlikte yaşama arzusu pratikte yurdseverlik olarak tecelli eder. Yurdseverlik ise "o milletin

(x) İkinci Meşrutiyette Kanunuesasının tadili sırasında, muaddel 11 inci madde üzerinde konuşmalar cereyan ederken yapılan tefsiri nakilde fayda görüyoruz:

Muaddeli onbirinci madde -Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse ger'i kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada cürha ile tevkif ve mücazat olunamaz. Reis - Bu madde hakkında mütealânız varmı efendim? (hayır hayır sedaları) kabul edenler elini kaldırsın (eller kalkar). Kabul olundu efendim.

Hüsnü Fehmi efendi - Menafi ve hürriyet-i şahsiye desek.

Reis - Geçti efendim (Hüsnü Fehmi efendiye hitaben)

Mecdi efendi - Kozmîdi efendinin takrirî var. Bu onbirinci madde hakkında Okur:

Meclis-i mebusan riyaset-i can'bi aalisine

Kanunuesas'ın derdest müzakere olan mev'ud-ı muaddesi hakkında encümen-i mahsusunda tanzim ve meclisde kıraat olunan mazbatada kanun-u mezkûrun onbirinci maddesinin meskutanın kalmış olmasını nazaran madde-i mezkûrenin hal-i aslısı ile kabul ve ipka edilmiş olduğu anlaşılıyor. Halbuki bu maddenin ibare-i terkihiyesi devletimizin din-i esasısı olan islâmın gayri edyanı marufanın dahi himayesine matuf olan maksadı hayırhahî ve adaletperverisini tadile müsaid bir kayd-ı ihtisazî ile tertip edilmiş yani dahili memalikde devletçe maruf olan edyanın hiç birisinin asayiş-i halkı ve adab-ı umumiyeyi ihlâl edebilmek ihtimalini tasavvur ettirecek adat ve merasimî havi olmadığı derkar bulunmuş iken bu zanna mahmul olabilecek t'birat istimaline yalnız edyan-ı mezkûre orbabından değil islâm vatan-dağlarımız tarafından dahi nazar-ı müsamaha ile bakılamıyacağından madde-i mezkûreden ibare-i maruzanın tayyini teklif eyleriz. 20 nisan 325

● İzmir mebusu Aristidi, İzmir mebusu B. Karulidi, İstanbul mebusu P. Kozmîdi, Mecdi efendi -Onbirinci maddeye dair ki burası tadil edilmemiş idi.

Pançedorof efendi - Madde alâhal'ihî ipka edilmelidir.

Aristidi paşa - Şimdi efendim tashihi taleb ettiğimiz madde kanunuesasının onbirinci maddesidir. Burada deniliyor ki devlet-i osmaniye'nin dini din-i islâmdır. Bu Bu pek doğru. Bu kabili tadil değildir. Bu esası vîkaye ile beraber asayiş-i halkı ve adab-ı umumiyeyi ihlâl etmemek şartıyla memalik-i osmaniyede maruf olan bilcümle edyanın şerbesti-i icrası ve cemart-i muhtelifeye verilmiş olan imtiyazatın muhafazası diyor. Şimdi islâmın gayri maruf olan edyan malûmdur. Hangi edyan olduğu

malûmdur. Hıristiyan ve museviyet vardır. Zannederim ki bu her iki dinde de adab-ı umumiye-yi ve asayiş-i ihlâl eder adâb ve adab ve merasim yoktur. Binaenaleyh bu kaydı ihtirazî mahalsiz konmuştur. Din-i hıristiyaniyette ve Museviyette öyle adab ve ahlâkı ihlâl edecek bir merasim var diye kabul etmem ve indetisâmında bunlar maruf bir mezhebdir. Bunlar burada da maruftur deniliyor ve bunlara matuf oluyor. Bu halde pek münasebetsiz oluyor sannediyorum. Anın için denilse ki eğer maruf olmayan bir takım edyan burada icra-i ahkâm eder ve anlarda bu gibi ahval görülmüyor derlerse o vakit maruf kelimesi, şu ibare namahaldir. Binaenaleyh devlet-i osmaniyenin dâni dîn-i islâmdır. Bu esasın kabulüyle beraber memalik-i osmaniyede maruf olan bilcümle edyanın serbest-i icrası denilse kâfidir zannederim. Teklifim budur.

Yusuf Kemal bey . Kanunuesasının bir maddesinin tadili ve tadilinde de azayı mevcudenin ekseriyet-i sülûsan-ı bulunmalıdır. Encümen namına cevap verilemez. Evvelemlerde tadiline lüzum varmı yokmu.

Kozmîdi efendi — Eger Yusuf Kemal bey arkadaşımızın bu dediği sahîb ise biz ekseriyet halinde olmayarak içtima ediyoruz. Belki azayı mevcudenin sülûsanı yoktur.

Aristidi Paşa — Bu pek basit bir meseledir. Bu ibare kalsın. Bu kalırsa bu iki edyana tahkir diyeceğiz.

Yusuf Kemal bey — Hayır haşa cevap vereceğiz.

Hamdi efendi — Bu teklif encümenimizde de mevzu bahis olmuştur. Mütelaâ edilmiştir. Sebabe gelince yanlış telâkkide bulunuyorlar. Yalnız islâmdan maada edyana hasır ediyorlar. Buradaki (bilcümle) sözü memleketimizdeki bilcümle edyanın suver-i icraiyesini camidir. Bunda islâm da var. Hatta biz düşündük bugün bir müslüman gelecek. Şimdi Sultanahmet meydanında oturun da ben cemaatle namaz kılacağım diyecek olursa bunu hükümet men etmiyecek mi? Hakk-ı tariki gözetmiyecekmi. Şu mülâhaza tizerine bu kayda lüzum gördük. Bilhassa islâmiyet noktai nazarından da nazarı itibare alındı ve bu kayda lüzum görüldü. Edyanın kendine ait, yoksa hıristiyaniyete ait bir şey değildir. İslam da dahil.

Reis — Mübahese kâfidir zannederim.

Karuldî efendi — Değil efendim değil efendim (gürültü)

Kozmîdi efendi — Şimdi münasib ise efendinin verdiği izahatın bazı cihetini muhik gördüm. Burada asayiş-i halkı muhil olacak şeyden itiraz edilsin. Fakat adab-ı umumiye-yi ihlâl edecek ibaresi çirkindir. Çünkü bir dinin adaba mugayereti olamaz. Varid-i hatır değildir. Din bahsi adab-ı umumiye ibaresi kaldırılın da asayiş-i muhil denilen cihet ipka edilsin.

Mecdî efendi — Bundan maada bir teklif daha vardır. On birinci maddeyi müzakere etmiyecektik efendim.

Reis — Evet etmiyecektik. Aristidi paşanın teklifini nazar-ı mütelaâya almak isteyen elini kaldırsın. Ekseriyet yok efendim.

Aristidi paşa — Şimdi efendim encümen namına efendi hazretleri cevap verdiler ve bu cevabı da mukni gördüm. Yalnız bu babda olan izahatım ve efendinin verdiği cevap da zapta kaydolunsun sarahatan.

Yusuf Kemal bey — Bu kanundan mana istihracından ibarettir. Zapta kaydına hacet yoktur. Kanun sarih zaten.

Talât bey (Edime) — Adab-ı umumiye bir de asayiş var. İki suretle reyê konsun veya mazbata muharriri kabul ederse (gürültü).

Aristidi paşa — Efendim burada hıristiyanların korktuğundan değil edyan da adab ve ahlâkı ihlâlede hiç bir şey yoktur.

efradının mensup oldukları millete karşı duydukları bir minnet ve sevgi duygusu ile tezahür eder” (21). Böyle olduğuna nazaran her fırsatta devletin başına gaile açan, daimî bir muhalefet cephesi teşkil eden guruplarda birlikte yaşama arzusu vardır demek gayrimümkündür. (xx). 1908 in getirdiği sahte hürriyet havası içerisinde partiler arası mücadeleye bu unsurlar da karışmışlardır. Bu sırada Rumların tebliğ ettikleri bir programda Rum milleti için patrikhanenin tekmil imtiyazatına ve

Reis — Encümen sarahat verirken bundan maksad yalnız hristiyan değildir. Bunun içinde islâm da dahildir.

Tokad mebusu Sabri efendi — Gerek asayiş-i ihlâl ve gerek adab-ı umumiyye muhalefet kayıtları var. Bircümle edyanda din-i islâm da dahil olduğu halde adab-ı umumiyye münafi, asayiş muhil şeyler bulunmaz. Yalnız herhangi bir halde olsun edyandan birine izafe edilerek adab-ı umumiye ihlâl edilebilir. Böyle dinde olmadığı halde adab-ı umumiyye münafi harekât ika eder de sonra bu hâlde ki mensup olduğu dine atfedebilir. Ben dinimin ayınıni ika ediyorum diyerek işte böyle bir dinde olmadığı halde adab-ı umumiyye münafi harekâtı men edilir ve bütün edyana şamil olmak üzere.

Mehmet Ali Bey — Bendeniz rûfeka-i kirama bir şey arzedeceğim. Bu din ve bahusukî kitaba müstenit bulunan hiç bir dinde ne adab-ı umumiyye muhalif, ne de asayiş-i umumiyye muhalif bir hal yoktur. Bunu da bütün d'ler ve b'lhassa islâmiyete müteallik olarak söylüyorlarki ben bu sözü kabul edemem. Ne islâmiyet ne hristiyaniyet, ne de museviyet için bu kaydı lüzum görmüyorum efendim. Mademki rûfekamız da ta'lep ediyorlar. Asayiş-i umumiyye muhil bir hal yoktur deniliyor. Binaenaleyh bu kayda mahâl yoktur. (Gürültü).

Reis — Diyanet namına yapılmış.

Mehmet Ali bey — Mademki söz söyletmiyorlar. Dışarı çıkalım. Encümenin keyfine mi tabi olacağız.

Usküb mebusu Said efendi — Encümende aza olmak sıfatıyla söyleyeceğim. Bu kaydı ihtirazımdır, değildir düşündük. O vakit encümende karar verdik. Bircümle edyan denildiği vakitte din-i islâm da içerisinde. Asayiş, adab-ı umumiyye muhalif bir hareketi hiç birine isnadetmeyiz. Fakat bu tevehhüm sıyak-ı ibaredé bunun tahvilinde ısrar etmiyelim. Hristiyan arkadaşlarımız istedikleri takdirde bu tadil edilebilir.

Reis — Efendim kâfi görüyormusunuz (umum kâfi kâfi) kâfi görenler elini kaldırsın. (Eller kalkar). Kâfi görüldü. Onbirinci maddenin müzakeresi bitti efendim.

Mustafa Zeki efendi — Bendenizin bir takririm var efendim.

Reis — O madde bitti efendim. Mecdî efendi onikinci maddeyi okuyun rica ederim.

(21) Akbay, Prof. Dr. M: Umumi Amme Hukuku Dersleri. c. 1. Ankara 1948. s. 226.

(xx) Hüseyin Cahid: Rum Patriğinin beyanâtı. Tanin 3 Kanunu evvel 1324.: "... Patrik efendinin ilk lâkırdısı şu sözler olmuştur: (Bir kavmin tabiatı kolay kolay değişmez. Beş asırdanberi Türkler hristiyanlara karşı merhametsizce hareket etmişlerdir. Bu gün şiddetli muameleleri artmış gibi görünüyor.) Patrik efendi Türklerin kesb-i şiddet eden merhametsizliklerinin delil olmak üzere diyorlarki: (İttihat ve Terakki komitesinde bir takım genç Türkler dahildirki gizli vasıtalarla

ondan neşet eden hukuka riayet edilmesi” kaydı göze çarpmaktadır (22). Ancak bu uzunca süren bir münakaşaya sebebiyet vermiştir.

Bu sebeple yukarıda işaret ettiğimiz kaydı ele alan Hüseyin Cahid Bey diyordu ki: (23) “Rum milleti için patrikhanenin bütün imtiyazatına ve ondan neşet eden hukuka riayetinin şart-ı esasi olarak kabul edilmesini talep ediyorlar. Bu kayda neden mecbur olduklarını düşünüyoruz. Kanunvesasi rum vatandaşlarımızın hukukunu temine kâfi değil mi? Ermeninin, bir hükûmet-i mutlakayı iadeten tesis etmek ve diğer milletleri temsil eylemek fikrindedirler. Patrik efendi devletimizin tabiiyetinde bulunan bütün hıristiyanların (Osmanlı) namı altında birleşmesini de kabul etmiyor, bunu kelimelerle oynamaktan ibaret addediyor. Kimsenin din ve mezhebine taarruz edilmemesini, din ve mezhep hususiyetinden maada şeylerde bir vücud teşkil etmek üzere birleşmesini nezaketleri hesabıyla cehalete atfetmek istemiyerek tecrübesizliğe atfediyorlar.”

Bundan başka Müderris Mehmet Fevzi efendi de imtiyazat dolayısıyla itfiraka düşmemek lüzumunu belirtiyordu.

Hürriyet ve İtilâf fırkası programına işaretle: “... Programın 14 üncü maddesinde devlet-i osmaniye'nin dini din-i islâmdır. Bu esası koymayı muhafaza ile beraber zaten şeriat-ı Muhammediye ile müeyyid ve saltanat-ı seniyece de ötedenberi müttehaz olduğu üzere devletçe resmen tanınmış olan mezahibe mensup cemaat-i gayri müslimenin serbest-i ayinleri ve minelkadim hâiz oldukları bilcümle hukuk ve imtiyazatı kemakân mahzuz tutulacaktır. İşte imtiyazattan murad feramîn-i aliyye ile muayyen imtiyazat-ı hâdis olmadığından maddenin metni sarih ve vazih olduğu halde adeta zihniyi teğviş edecek derecede imtiyazat hususunda vaki olan isnadın kaffesi firka tarafından katiiyen merduddur. Şu isnadın menşei rum vatandaşların itilâfa iştirakleri olduğu zannolunur. Halbuki programdaki imtiyazat-ı kadime yalnız rum vatandaşlarına mahsus olmayıp hangi unsurdan olursa olsun selâtin-i maziye tarafından bilcümle vatandaşlara bâberat-ı alişan ita olunan imtiyazat-ı kadime muraddır. Eğer rum vatandaşların itilâfa iştiraklerinden kendilerine mingay-rivech bir imtiyazat-ı maddiye mevcut olması lâzım gelirse ittihadta iştirak eyliyen musevi vatandaşlar ile Taşnaksutyan vatandaşlarına dahî birer imtiyazat mevcut olması lâzım gelirken Niuzibillâh Teala hiç bir firka-ı resmîye bahusus efradının ekserisi islâm olan fırkalara böyle isnadatta bulunmak vatanı büyük uçurumlara sevk eder. Zira her fıkra-ı resmîyeye vatanperver olmak ve nazarında vatandan gayri hiç bir garaz ve ivaz olmamak lâzımdır. Eğer böyle olmadığı hiss olunursa mahkeme-i adalete tevdi olunmak ıktiza eder yoksa, keyfemeteffak “el hükm-ü min el galebe” kaidesiyle efrad-ı vatandan hiç bir ferdi hain-i vatan töhmetiyle itham eylemek şer'an ve aklen caiz olmadığı gibi vatana dahî pek büyük zarar ve ziyân isabet edeceği cihetle keyfemeteffak hükmü eyliyenlerin kendileri hain-i vatan olduğu sabit olur. Aman efrad-ı millet'in kaffesi aklımıza sahip olup hiç bir kimseye nazar-ı istihkak ile bakmıyalım ki, bu kadar harici işlerimiz ile beraber bir de dahili işler açmıyalım. Şeytanı ve düşmanı üzerimize güldürmüştük. Ek Mehmet Fevzi: Dini, ahlâki, siyasi, edebi tebyin-i Hakikat. Nâşir: Hürriyet ve İtilâf Fırka-i muhteremesi merkez-i umumiyesi. İstanbul 1328. s. 14.

(22) Bu program Selânik rum cemaati tarafından kendi programlarını mübey-yin olmak üzere Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyetine verilen beyannamededir.

(23) Hüseyin Cahid: Rumların programı Tanin. 21 Ağustos 1324.

Bulgarın, Türkün hukukunu temine kifayet eden bir kanun neden Rumların hukukunu temine kifayet edemesin. Eğer kanunuesasinin bazı ahkâmı icabı zaman ve meşrutiyete tamamiyle muvafık olmadığı için patrikhane imtiyazlarının ve bundan neşet eden hukukun muhafazasını istiyarlarsa bir taraftan kanunuesasinin kaide-i muadelet dairesinde tadilini talep etmedikleri için aynı emeli tekrar tekrar ortaya atıyorlar demektir. Yok Rum vatandaşlarımız diğer anasır-ı osmaniye'nin hukukundan fazla şeyler, ayrı imtiyazlar istiyorlarsa bunu hangi kanunun adalet ve vicdaniyle telif edebildiklerini sormağa hakkımız vardır. Suiteffehüme meydan vermemek için bir daha tekrar ederiz ki cemiyet-i Osmaniye içinde her ferdin hukuk-u tabiiyesi insanlığı müdafaa ve muhafaza edilmelidir. Hiç bir ferd kanun nazarında fazla imtiyazata malik olmamalıdır. Eğer patrikhane imtiyazatı kanunuesasinin temin ettiği bu hukuku teyidden başka bir şey değilse onu ortaya sokmakta ne mana var?"

Bu kadar zamandanberi istimal edilegelen imtiyazatın muhtevasına şimdi Rumlarca ayrı bir mana mı izafe ediliyordu? Hakikaten tavzihe muhtaç ve suiteffehümlere yol açabilecek, karanlık bir mahiyet verilen bu meselede, ibareden ne murad olunduğunu tesbit noktai nazarından Hüseyin Cahid Bey patrik Yuvakim efendi ile yaptığı bir mülâkatı (24) şöyle naklediyordu: "Patrik efendi evvel emirde bu mülâkatta söyliyeceği sözlerin sırf kendi mütealâat-ı zatiyesi olup bir mahiyet-i resmîyeyi haiz bulunmadığını, asıl patrikhane namına beyan-ı efkâr etmek selâhiyeti ruhani ve cismani meclislerin müzakeratına vabeste olduğunu maamafih o meclislerdeki müzakerat neticesinde dermeyan edilecek mütalâatın da söyliyeceklerinden pek farklı zuhur edemeyeceğini anlattuktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin patrikhaneye 17, 18 maddeden ibaret bir program tebliğ ettiğini, patrikhanece, asker, lisan, mektep gibi muhtac-ı tetkik ve müzakere görünen bir kaç esas istisna edilirse diğerlerinin kabul edilebileceğini söyledi Bu mukaddemeden sonra bahsimiz İmtiyazat-ı mezhebiye'nin teşrih ve istihzaatına intikal etti: Her dinin kendisine ait bir takım emirleri, nehiyleri vardır ki o din müntesibleri bunlara riayete mecburdurlar. Sırf umur-u uhreviyeye taalluk etmeyip de nikâh, vasiyet vesaire gibi muamelât-ı dünyeviyeye ait olan bazı hususatta ahkâm-ı diniye cümlesinden addedilmiş olduğu cihetle patrikhane bu cihetlere tutunulmamasını istiyor. Nikâh hristiyanlarca sırf umur-u diniyedendir. Vakıa avrupanın bazı memleketlerinde nikâh-ı medeni usulü kabul edilerek belediye dairesine zevce zevce ile şahitlerin müracaatı ve keyfiyetin sicile kaydı ile kanunen nikâh münakid olursa da bu usulü anasır-ı hristiyanîye-i osmani-

(24) Hüseyin Cahid: Rumların programı. Tanin 28 Ağustos 1324.

yeye teklif etmek aklımızdan geçmez. Ahkâm-ı Şer'îye-i Islâmiyece sülûs maldan muteber olan vasiyetin akaid-i hiristiyaniyece tekml emval ve emlâkin üzerinden caiz olabileceği de patrik efendinin cümle-i beyanındandır. Kanunuesasi-i Osmaniyenin 11 inci maddesi mucibince cemaat-i mezhebiyeye evvelce verilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyenin kemakân cereyanı taht-ı temine alınmış olduğu cihetle sırf levazım-ı diniyeden olan ahkâma riayet hususunda bizce hiç bir ihtilâf çıkarılmamak tabiidir. Ancak bu imtiyazat-ı mezhebiye, tabiri ne suretle tefsir edilecek ve hududu ne kadar vasi gösterilecek”, bunu patrik şu suretle izah ediyordu: Sinod meclisinin kaza hakkına işaretle “..Papas, despot, piskopos gibi memurin-i ruhaniyenin sırf umur-u ruhaniyeden dolayı icra-i hakimeleri icabettiği zaman davanın patrikhanede rüyet edilmesi tabiidir. Ancak patrikhane umur-u hukukiye ve cezaiyede alelumum ruhbanın patrikhanece muhakeme olunması icabat-ı mezhebiyeden olduğunu iddia etmektedir.” (25). Hatâ 1325 senesinde toplanan Sinod Ekümenikte de, bir piskoposun muhakeme edilmesi icabederse, bunun 12 piskopostan mürekkep bir heyet tarafından yapılacağı hakkında alınan bir karara da işaret ederek “Fatih Sultan Mehmet Han hazretleri Istanbulu fethettiği zamanda patrikhane bu imtiyaza malik olup müşarünileyh hazretleri patrikhanenin imtiyazat-ı kadimesini ipka buyurmuşlardır. İşte patrikhane buna istinat ederek despotların piskoposların gerek umur-u hukukiyeden gerek umur-u umumiyyeden dolayı icra-i muhakemeleri icab edince dördü patrikhanedeki Sinod ve dördü meclis-i muhtelit azasından mürekkep bir heyet huzurunda riayet-i deavileri lâzım geleceğini beyan etmektedir. Bir de taşralardaki rüesa-i ruhaniyeden biri aleyhinde ikame edilecek hukuk ve ceza davalarının behemahal dersaadette rüyeti iktiza edeceğini de patrikhane minelkadim verilegelmekte olan beratlarda mevcut sarahate istinaden talep etmektedir. (26) Hukuk davalarında ise “Pek ısrar edilemeyeceği, bunların mahallince rüyeti için müşkilât çıkarılmıyacağı da patrik efendinin cümle-i beyanatındandır.” (27). Bundan başka “patrikhane yalnız adi papaslara ait davada celp puslaları patrikhane vasıtasıyla tebliğ edilmek şartıyla onların mehakim-i nizamiyede icra-i muhakemelerine ses çıkarılmıyacağını söylüyor” (28) du. Patrikhanece görülen davalarda ise verilen kararlar ilâm kuvvetini haiz olacak ve hükümetçe infaza mecburi addedilecekti. Bununla ise devletin hakimiyet hakkı takyit edilmiş oluyordu. Çünkü devlet bu suretle kaza hakkının bir kısmından vazgeçmiş oluyordu. Bir devletin

(25) Hüseyn Cahid: a. g. m. Tanin.

(26) Hüseyn Cahid: a. g. m. Tanin.

(27) Hüseyn Cahid: a. g. m. Tanin.

(28) Hüseyn Cahid: a. g. m. Tanin.

kendi teb'ası hakkında, memleket içerisinde işlediği bir suçtan dolayı takibatta bulunamaması, ceza verememesi çok acıdır. Sadece bu patrikhanenin hükümet içinde hükümet olduğunu göstermeye kâfi bir delildir.

Ancak bilhassa Rum patrikhanesine taalluk eden, evvelce de kısmen işaret ettiğimiz diğer bir husus daha vardırki, din imtiyazları noktai nazarından meşrutiyet tarihimizde mühim bir rol oynamış ve baş ağrısı olmuştur: Mektepler meselesi.

Patrikhanenin iddiasına nazaran Umur-u Maarif, imtiyazat-ı mezhebiye cümlesindedir. (29). Bu münasebetle La Türki gazetesi 11 Haziran 1909 tarihinde Fener Rum patrikhanesinde yapılan bir toplantıda alınan kararları belirtirken "İmtiyazat tabiriyle yalnız rahiblerin kilise dahilinde icra-i ayin etmeleri hakkı değil Rum patrikhanesi hakkında şimdiye kadar teslim olunan müsaadat-ı mahsusanın heyet-i umumiyesi dahi kasd olunmaktadır. Bu müsaadat-ı mahsusa meyanında cemaat-i gayrimüsliminin doğrudan doğruya memurin-i ruhaniyenin taht-ı teftişinde olmak üzere mekâtip-i idâdiye ve aliyeye malik olmaları dahi dahildir. Bu mekteplerde takip olunacak politikadan Hükümet-i Osmaniye nazarında elbet te reis-i ruhaniler mesuldur."(30) diyor. İşte aslında kelime manasıyla mezhebe taalluk eden bu hususu gayrimüslim vatandaşlarımız böyle anlamıyorlardı veya anlamıyor görünüyorlardı (31).

Bu suretle Din imtiyazlarının genişliği meselesi Lozana kadar devam etmiştir. Fakat çıkan münakaşaların başlıca ana noktalarını bunlar teşkil etmektedir.

B. İDARİ TEŞKİLAT

İdari teşkilât meselesi biraz karışıkçadır. Sebebi bu gün mevcut yerli bir statünün bulunmaması ve "Rum patrikhanesi umurunun ıslahı zim-

(29) Tanin. 20 kanunuevvel 1908.

(30) Hüseyin Cahid: Mektepler meselesi. 13 Haziran 1909. Tanin.

(31) O zamanki Neologos gazetesine göre: İmtiyazat-ı mezhebiyenin münhasıran mezheb dairesinde kaldığını zanneden Türk hemşerilerimize beyan edertz ki bu babda aldanyolar, İslam memleketlerinde makam-ı hiristiyanların hukuk-u mezhebiyeleri din farkından naşi hukuk-u aileyi ve terbiye ve maarif cihetini de ihtiva eden 12 Haziran 1909 tarihli Pro'dos gazetesi ise Rum patriğinin bu mesela münasebetiyle, muharrirlerinden biriyle yaptığı bir konuşmayı naklediyordu: Patrikhane taahhüd-ü milliyeye ve mezhebiyesini asırlardan beri mevcut ve meşru hal-i hazır gözümlerinden ayıtmayarak ve memalik-i osmaniyedeki mevcudiyet-i milliyemizi ve binaenaleyh istiklâl-i maarifimizi tedvir eden hususatın bir noktasının bile tadilini hiçbir vakit kabul etmiyecektir.... Diğer unsurların ne yapacaklarını bilmiyorum. Bizce gelince biz hiç bir tadil kabul etmiyeceğiz." Bunlar için Bk. Hüseyin Cahid: a. g. m.

nında patrikhane-i mezkûrede müctemi olan komisyonun patrik intihab ve nasbına dair tertip eylediği nizamname-i umumi" (32) nin ise tadil görüldüğüne veya yürürlükte olup olmadığına dair yaptığımız araştırmaların maalesef müsbet bir sonuç vermemesidir. Bununla beraber sayın Yenadiyos Arabacıoğlunun bize göndermiş buldukları mütalâanamesinde seçim keyfiyetine işaret edilerek: "bu gün dahi 1923 tarihli Lozan ahidnamesi ile cismani imtiyazlarından (mahrum) bırakılan patrikhanenin patrik seçimi keyfiyeti münhasıran ortodoks kilisesinin dini ve örfi hükümleri dairesinde vaki olur" demektedirler ki biz de idari teşkilâta müteallik izahlarımızda bunu göz önünde bulunduracağız.

I. PATRİK

A. Seçim

a. Seçim için kişisel özellikler (33)

1. Patrik olacak şahıs ahlâk cihetinden tam olmalıdır. (34)

2. Patrik mümkünse fen, maarif, ilim ve kilise kanunlarına vakıf bir zat olmalıdır (35).

3. Patrik şahsı itibariyle gerek patrikhaneyi ve gerekse içtimai rabitası dolayısıyla diğer müstakil kiliseleri her vakit ve her yerde kolayca, muktedirane bir şekilde himaye ve idareye ehil olmalıdır (36).

4. Piskopos rütbesini haiz bulunması lâzımdır (37).

5. Olgunluk yaşına erişmiş olması lâzımdır (38).

6. Devletin ve hükümetin emniyetini kazanmış olmalıdır.

(32) Metin içinde a. g. Nizamname: Fasl-ı evvel, suret-i intihab beyanındadır. Ayrıca Bk. Ahmet Reşit: Ektalliyetlerin Himayesi, s. 32. İbrahim Hakkı. Hukuk-u İdare.

(33) a. g. Nizamname. Fasl-ı sani-Patrikliğe lâyık ve intihab olunacak zatın sıfat-ı lazimesi beyanındadır.

(34) Fasl-ı sani, ikinci madde: "Patrik olacak zatın adab ve ahlâkı şâibe-i tarîfden salm..."

(35) Fasl-ı sani, ikinci madde: "... mümkün ise fûnun ve maarifle beraber ulum ve kavanin-i kilisede kâmi ve ahkâm-ı diniyeye ve feraiz-i ilâhiyelerine riayeti meslek-i sabıkandan sabit ve müstedil olması lâzımeden olduğundan başka..."

(36) Fasl-ı sani, ikinci madde: "... Ortodoks kilisesinin reis-i ve bu dinde onların peder-i ruhanisi olup zirâ idaresinde bulunan metropolidan ile ortodoks mezhebinde bulunan sair müstakil kiliselerin dahi rabita-i içtimaiyi olduğundan herhalde ve her vakit ve mahalde mezheb-i mezkûru kolay ve faal gayreti kâmil ile himayeye muktedir olması kilisenin umur-u ruhaniyesi muktezasındadır."

(37) Fasl-ı sani, madde 1: "patrikliğe lâyık-ı intihab olacak zatın... piskopos rütbesini haiz bulunan cümle rehbâbinden olmasıyla..."

(38) Fasl-ı sani, madde 1: sünî kemal tabirini kullanmaktadır.

7. Patrik hiç olmazsa babasındanberi devlet vatandaşı olmalıdır (39).

b. Seçim Usulü

1. "Patrik seçimi - patrikhanenin cismani iktidarı ve hususiyle amme kudretini haiz devletle hususi muahedenameleri bulunmadığı zamanlarda ilk cihanşümül sen Sinodun (İsadan sonra 325) ittihaz etmiş olduğu esasata binaen yapılırdı." (40).

2. Rum patrikhanesine müteallik nizamname hükümlerine göre patrik seçimi şöyledir:

A. İstanbul rum patrikliğinde herhangi bir suretle bir inhilâl vukubulursa bu takdirde Metropolidan Cemaati (Cemaati Metropolidan) ve Muhtelit Meclis (41) üyeleri birleşerek İstanbulda bulunan matlub evsafı

(39) Fasl-ı sani, madde 3: "... laakal pederindenberi ve aslâ teb'â... olması lazımdır."

(40) Sayın Yennadiyosun mütealânamesi.

(41) Meclis-i muhtelit-i daiminin suret-i teşkiline dair nizamnameye (düstur tertib 1. c. 2, s. 922) göre: Daimi muhtelit meclisi dördü piskopos ve sekizi de halktan olan üyelerden teşekkül eden 12 kişilik bir meclisdir. Patriğin huzuru lâzım gelen işlerde meclise patrik riyaset eder. Piskopos olan üyeler patrik ve metropolitlik tarafından tayin olunur. Halktan olan üyelerin seçiminde şu hususlar göz önünde bulundurulurdu: Bu üyeler teb'adan bulunmak, milletin itibarını kazanmış bulunmak, arz ve istikamet ahashundan olmak lazımdır. Seçimden önce nizamnamenin üçüncü maddesinde yazılı bulunan yerler ahâlisine patrik kaymakamı tarafından seçim günü bildirilirdi. Bu arada bu yerler ahâlisi tarafından taksim üzere 23 müntehib-i sani tesbit edilirdi. Tayin edilecek günde müntehib-i saniler patrikhanede metropolidlik cemaati ve muhtelit meclisle birlikte toplanur, bu toplantıda her üyenin münasip göreceği kimselerin seçim yeterlikleri görüştülür ve "blittüfak" isimleri bir deftere kaydolunurdu. Bundan sonra gizli oyla daimi muhtelit meclis üyeleri seçilirdi. Seçim neticesi bir hususi deftere geçirilir ve bu bir zabıtla tevsih olunurdu.

Daimi muhtelit meclis üyeliğinin müddeti iki seneydi. Fakat meclisin yarısı her sene değişirdi. Daimi muhtelit meclis üyeliğine seçilmiş bulunanlar üyelik müddetinin inkizasından iki sene geçmedikçe seçilmeleri kabül değildi. Seçilenlerin istifa sebepleri makul olmadıkça meclisten iki seneden evvel ayrılmaları mümkün değildi. Ancak makul bir sebep veya ölüm dolayısıyla ayrılanların yerlerine yenileri seçilirdi. Seçim neticeleri hükümetin tens'ib ve tasdikine arz olunurdu.

Meclis üyelerinin izinleri iki aydı. Bu süreyi geçirenler müstafi addolunurlar ve yerlerine yenileri seçilirdi.

Meclisin halkdan olan üyeleri maaş almazlar, vazifelerini fahri olarak ifa ederlerdi.

Daimi muhtelit meclisin işlerini tedvir etmek üzere bir başkâtibi ve bir de ikinci kâtibi vardı. Bu kâtiplerin Türkçe ve rumcayı iyi bilmeleri ve Fransızca ve Bulgarca'yı da tercümeye muktedir bulunmaları lazımdı.

haiz metropolitlerden birini kaymakam seçerler ve gerek bunu ve gerekse mevcut durumu Bab-ıaliye bildirirlerdi

B. Bundan sonra İstanbul patrikliğine mensub metropolitlerin hepsine mektuplar gönderilerek piskopos rütbesini haiz bulunanlardan patrikliğe ehil ve münasip olanların bir ismini bir varakaya yazarak, bu varakayı mühürlü bir zarf içinde bir mektupla 41 gün içinde İstanbula gön-

Meclis haftada iki defa olmak üzere toplanırdı. Oy çokluğu üçte iki idi.

Meclis patrikhanenin bizatihi kendisine taalluk eden vazifelerle hristiyan teb'anın bazı işlerini götürdü:

I. Meclisin Patrikhanenin bizatihi kendisine taalluk eden vazifelerini görmesi:

1. Meclis, millet mektep ve hastahaneleri ve nayır müesseseleri binalarının iyi bir şekilde idaresiyle meşgul olur, bundan maada İstanbuldaki kiliselerin gelir ve giderlerine dikkat ve nezaret ederdi. Ayrıca manastırlar varidatı da kontrol edilirdi.

2. Manastırların varidatı, vasiyetname, vakfiye ve Drohoma akçesiyle cihaza müteallik ihtilâfları da hal ve fasl ederdi.

3. Bab-ıalce patrikhaneye havale edilen ruhani olmayan hususları incelerdi.

4. Millet mektepleriyle diğer hayrata taalluk eden binaların idaresi için teb'adan olan, namuslu ortodoks şahıslar patriğin rey ve tensibiyle meclis tarafından seçilirdi. Bunlara nazır deniyordu.

5. Bu nazırların hesapları her sene meclis üyelerince teftiş ve murakabe olunur, bir senelik gelir ve gider hülâsasını başkâtıp hususî bir deftere kaydedirdi.

6. Daimi muhtelit meclisi sandığı muhasebesi her sene seçilen iki âza tarafından idare olunur, sene sonunda hesaplar rüyet olunur, giderlerin karşılığı olan senetler sandık emni tarafından ibraz edildikten sonra bir torbaya konup mühürlenerek patrikhane defterhanes'inde saklanırdı.

7. Millet mekteplerine ait tarifemin tanzimi ve Bab-ıaliye arzı da meclisin vazifeleri arasında idi.

8. Daimi muhtelit meclisi üyeleri mühürlerini şu işlerde kullanmaları gerekirdi:

- Vakfiye ve vasiyetnamelerde
- Sinodlar ve kiliseler divanı
- Sair divan-ı milli sinodları
- Meclisçe verilecek ilâmlar

9. Ortodoks mezhebinde olan ziyaretgâhların iyi bir şekilde tanzim ve idaresi, bunlardan elde edilecek hasılâtın tedviri de nizamnameye göre meclisin vazifeleri arasındaydı.

II. Hristiyan teb'anın bazı işlerini görmesi:

1. Bir eyalet'in hristiyan ahali tarafından o mahal piskoposları hakkında dün-yevi hususlardan olmak üzere yapılacak şikâyet vukuunda piskoposların usul-ü intihabiyesine dair olan nizamnamenin 8 inci maddesine göre muamele yapar.

2. İki hristiyan arasında miras dolayısıyla bir dâva çıkar ve sahibi dâva olanlar istidalarını patrikhaneye havale ederlerse, bu ihtilâfın halline daimi muhtelit meclis bakardı. Vakıflar ve arazi kanunlarıyla sair mülkiye nizamlarına dokunan işler devlet mahkemeleri ve meclislerince görülürdü.

3. Hristiyan ortodoks teb'anın tanzim edecekleri vasiyetnameler umumî usuller içinde de muteber olduğundan, meclis bu vasiyetnamelerin tatbikine yardım ederdi.

dermeleri bildirilirdi. Bundan başka muayyen günde Kayseriye, Kuşadası, Ereğli, Kapudağ, İzmit, Maiznik kaza köyü, Matrabya, Selânik, Tırnova, Edirne, Amasya, Yanya, Bursa, Manastır, Bosna, Girid, Trabzon, Yenişehir, Filibe, Siroz, Edremit, Midilli, Varna, Vodin, Sofya, Sakız, Üsküb, Isparta, Kastamonudaki hiristiyan ortodoks ahalinin Istanbuldaki meclis-i intihabda birer vekil bulundurmaları için oralara yazı yazılırdı. Istanbuldaki cemaat-i metropoliden azasıyla sair metropolitlerden herbiri de patriklik için lâyük buldukları piskoposların isimlerini bir varakaya yazıp mühürlüyerek en geç intihab gününden beş gün evveline kadar gönderirlerdi. Bu varakalar taşradan gönderilen varakalar torbasına vazedilirdi.

C. Patrik adaylarının seçimine veya tesbitine müteallik 41 günün hitamından 5 gün evvel nizamname uyarınca seçim kurulunda bulunması lâzım gelen rahiplere ve avam temsilcilerine kaymakam tarafından davetiye çıkarılır ve teşkil edilecek umumi heyetin, kararlaştırılan toplantı gün ve saati, bildirilirdi.

D. Muayyen günde kendilerine davetiye çıkarılanlar toplantı yerine gelir, şahısları tahkik edildikten sonra kapılar kapanırdı. Bunu müteakip cemaat-i metropolidan kâtibiyle hazır bulunanlardan seçilecek iki kişi rey varaka torbalarını açar ve sayarlardı. Piskoposlardan her kim ne miktar oy alırsa alsın, buna bakılmaz hepsi müsavi addolunurdu. Bu sırada eğer oy varakalarında isimleri zuhur etmiyen ve fakat patrikliğe lâyük bulunanlar olursa ve bu, meclisin avam üyelerinin bazalarınca ileri sürülüp te, meclisin ruhani üyelerinin yarısı tarafından kabul edilirse bu isimler de listeye ithal edilirdi. Seçime girmesi münasip görülen bu metropolitlerin isimleri bir deftere yazılır ve toplanan bu heyet önünde gerek kaymakam ve gerekse cemaat-i metropolidan ve daimi muhtelit meclis üyeleri tarafından imzalanırdı.

E. Sonra tertip ve tanzim edilen defter derhal Bab-ıaliye gönderilirdi. Şayet bu liste içerisinde (umur-u mülkiye) ce liyakati görülmeyenler varsa çıkarılır yeniden seçimin icrası için 24 saat içinde patrikhaneye bildirilirdi.

F. İsimleri havi olan defter görülüp geldikten sonra aynı heyet bazı kimselerin ilâvesiyle toplanır (42) ve defterdeki isimlerden üç kişiyi aday

(42) Bu kurul "rehabin ve avamdan" mürekkebirdir. Avamdan bulunması lâzım gelenler şunlardır:

1. Patrikhanenin en muteber üç memuru.

2. Meclis-i muhtelit âzası.

3. "rütbe-i ülâ ve rütbe-i saniye ahabından en ziyade kudemli bulunan üç zevat-ı mutebere ile" "rütbe-i askeriyeden miralay rütbesini ihraz etmiş iki zat ve hariciye vekâletinden üç memur".

tayin ederdi. Herkesin ruhban olsun, avam olsun bir reyî vardı. Patrik namzedi üç kişi tesbit edildikten sonra hep birlikte kiliseye gidilerek icrası mutad olan "rûsum-u dimiyeye tevfikân ruh-u mukaddesten istimdad ederek" üç adaydan birini ekseriyetle seçerler ve dinî ayın icra olunurdu. Oyların eşitliği halinde kaymakamın oyu neticeye müessir olurdu. Netice hükûmete bildirilirdi.

3. Patrik bilûmum ortodoks milletlerin ruhanî başkanı olup sensinod meclislerini toplantıya davet hakkını haiz, olup kendisine müracaat edenlerin dinî ihtilâflarını hall-ü fasl eder ve dördüncü sensinod meclisinin bazı kararlarına tevfikân fevkalâde hallerde en yüksek kaza mercii (43) sıfatını haiz bulunmaktadır." (9, 17 numaralı kararlar gibi). (44).

Patriğin azli umumî hükümlere tabidir (45).

II. PİSKOPOSLAR (46)

A. Seçim

a. Seçim için kişisel özellikler (47) :

1. Devlet teb'asından olmalıdır.
2. "Devletçe ve milletçe bir vakitte lekedar olmamış olması" lâzımdır. Bunun için "patrikhanede veya metropolidlerden biri maiyetinde istihdam olunmazdan evvel her nerede ikamet etmiş ise oralardan her vechile hüsn-ü haline dair şehadetnamesi bulunması" gerekir.

3. Kilise kanunlarının anladığı manada "sinn-i kemal" sahibi olması iktiza eder.

4. Kilise işlerine dair kâfi malûmatı olması ve "tecrübe-i matlûbe as-

4. Sisam kaymakamı İstanbulda bulunursa bizzat, bulunmazsa kapı kethudası.
5. Memleketin ve sarp ve kapı kethudaları.
6. "erbab-ı hüner" ve maarifçe tanınmış olantardan dört kişi.
7. Tüccar sınıfından beş kişi.
8. Sarraflardan bir kişi.
9. İstanbul ve Boğaziçinde oturanlardan iki kişi.
10. 28 Metropolitliği temsile gelenler. Fasl-ı salis 3. Madde.

(43) Kaza yetkisinin fevkalâde hallerde bile mevcudiyetini farzetmek onun cismanî tarafının hâlâ devam ettiğini kabul etmek demektir. Yani patrikhanenin disiplin cezasından (ruhanîler hakkında) gayri kaza selâhiyetini kabul etmek lozan muahednamesine aykırıdır. Meğerki sensinod meclisi multarreratından bile olsa.

(44) Sayın Yennadiyosun mütalâanamesi.

(45) Ek. Cemaat-ı metropolidanın heyetiyle suret-i teşekkülünü mutazammın nizamnamenin tercümesidir, M. 12.

(46) Piskoposluğa mustehak olacak rahiblerin sıfat-ı lâzîmeleriyle usulu intihablarını mutazammın nizamname tercümesi. Birinci tertip düstur c. 2. s. 906.

(47) a. g. nizamname, Madde 1.

habından" sayılması için hiç olmazsa beş seneden beri (48) rahib sıfatıyla patrikhanede veya bir metropolid maiyetinde çalışarak ehliyetini isbat etmiş olması ve kilisece de bilinir bir vakıa olması lâzımdır."

5. Rumcadan başka "tayin olunacağı mahalle göre lisan-ı türki ve islâvî ve Yunaniyeye dahi aşına olması elzemdir."

6. Din ilimleri tahsil edenler yahut "umur-u mezhebiyede" çok geniş malûmatı bulunduğu teslim edilen şahıslara piskoposluk rütbesi izafe edilebilir. Şu şartla ki ecnebi bir memlekete giderek "ruus" alıp dönenler İstanbuldaki mezheb mektebi hocalarıyla ilmi mübahesede bulunacaklar ve liyakat ve ehliyetlerini onlara tasdik ettireceklerdir. "Ruusuz" olanlar ise bu mektebde "usulü üzere" imtihan edileceklerdir. (Piskoposluk nizamnamesi, madde 2).

7. "Cemaat-i metropolidan" ın yazı işlerine bakan başkâtip de "tarih-i istihdamlarından itibaren" beş sene, ". . . . ve ikinci kâtibin yedi sene" hizmet ettiği sebkat ederse onlar da piskopos seçilebilir.

b. Seçim usulü :

I. Bir piskoposluk herhangi bir suretle boşalırsa, "yeni piskopos... tayini kilisenin öteden beri cari olan usulü üzere cemaat-i metropolidanın... tensibiyle icra olunacaktır." (49). Böyle bir halde lâzım gelen vasıfları şahıslarında toplamış olanların bir defteri yapılır. Bu defter içinden kiliseye en ziyade hizmetleri geçmiş ve sadakaları görülmüş olan üçü, mezkûr cemaat tarafından, patriğin de reyi inzimam ederek açık bulunan piskoposluğa aday tayin edilir. Adayların tesbitinden sonra cari olan usul dairesinde gizli oyla bu üç kişiden biri piskopos olarak tayin edilir. Oyların eşitliği halinde patriğin oyu neticeye müessir olur.

II. Piskoposlar kilise kanunlarına göre buldukları mahalde oturmak ve kendi dairelerinde oturan hiristiyanların ruhani işlerini görmek mecburiyetindedirler. Piskoposlar bu işi bizzat yaparlar. Şayet İstanbul'a ihzarları lâzım gelirse bu takdirde bu işe maiyetinde bulunanlardan birini vekil sıfatıyla tevkil edebilirler (Madde 7).

(48) a. g. nizamname madde 3 te şöyle bir istisna vazedilmiştir: "İffet ve ilim ve kemal cihetyle itibar-ı ammeyi müktesep olup kilisenin dahi malûm-u olan zevat bend-i sabık ıktizasınca imtihan olunduktan sonra intihaba lâyık görülecek ve bu misilluların patrikhane veyahut metropolitlerin biri maiyetinde beş sene hizmet etmiş olmasından sarfınazar olunacaktır." Ancak bu istisna sadece 6 numarada yazılı evsafı haiz olanlar için caridir.

(49) a. g. Nizamname, madde 4.

III. Piskoposların bir mansıbdan diğer bir mansıba nakilleri caiz değildir. Piskoposluk kayd-ı heyat iledir. Ancak pek mühim ahvalde ve lüzumlu hallerde bir piskoposluktan bir diğerine nakil ve tayin yalnız bir defaya mahsus olmak üzere I deki usule göre icra olunur (madde 8).

IV. Piskoposların devlet aleyhine hareket etmeleri yahut dini hizmetleri dolayısıyla ahaliye zulmedici hareketlere girişmeleri veya Türkiye cumhuriyeti kanunlarına nazaran suç işlemeleri cezayı mucip olduğu gibi patrikhaneye azillerini de istilzam eder. (50). (madde 8)

III. CEMAAT-İ METROPOLİTAN HEYETİ (51)

Bu heyet dini işlerde, rum cemaatinin en büyük heyetidir. İstanbul patrikliğine bağlı, bilcümle metropolitlerin nasb ve tayinini yapar. Heyetin 12 üyesi vardır. Üyelik süresi iki yıldır, yarısı her yıl değişir (52).

Cemaat-i metropolidan heyetine üye olabilmek için muayyen bir yerde beş sene piskoposluk yapmak lâzımdır. Bu beş senelik müddet Türkiye Cumhuriyeti hududları içinde bir mansıbdan geçirilmiş olmak lâzımdır. Şayet bu piskoposların "nasb ve tayinleri" diğer mansıbdan nakil ve becayiş suretiyle olmuşsa memur buldukları mahalde üç sene oturmadıkça cemaat-i metropolidana üye olamazlar. Sinn-i şeyhuhette bulunanlar için bu müddetler kaldırılabilir. Haftada üç defa toplanan cemaat-i metropolidan heyeti üyeleri tek bir oya sahiptirler ve kimsenin kimseden ziyade üstün-

(50) Osmanlı imparatorluğu zamanında piskoposların işlemiş oldukları suçların takibi şu şekilde oluyordu: "... Metropolitler ve bir ruhaninin bir ötürümleri vukuunda sırf umur-u diniyeye ait ise metroplit cemiyetince ve idare-i umur-u dünyeviye dair ise bir meclis-i muhtelikle icabı ıfora kılınır ve cinayet nev'inden bulunuyor, sa cemiyet-i mezkûrece sıfat-ı ruhaniyeleri nezi edildikten sonra alelusul emr-i muhakemelerine bakılır. Gerek metropolit cemiyeti ve gerek meclis-i muhtelit bu gibi hususatta kavanin-i devlet-i aliyyeye tevfiktan hükkmederek netice-i kararları Bab-ı aliye dahi tebliğ olunur." İbrahim Hakkı: a. g. e. s. 316.

(51) Cemaat-i metropolidanın heyetiyle suret-i teşekkülünü mutazammın nî. zamnemenin tercümesi. Düstur. Birinci tertip. c. 2. s. 912.

(52) Adı geçen nizamnameye göre (Beşinci madde): "Bütün metropolitlerin miktarını gösteren ve bunların üç sınıfa taksiniyle ve her sınıfın 1/3 ünü havı bir defter tanzim edilir. Patrik cemaat-i metropolidan heyetiyle beraber her sene, sene sonuna üç ay kalınca her sınıftan iki kişiyi müddetleri dolmaları yerine tayin edecek ve davet edecektir. Bu takdirde müddetleri dolmaları yerlerine vakit geçirmekten önceceklendir."

"İki senelik müddetin bitiminden evvel cemaat-i metropolidan heyeti üyelerinden biri ölürse ve vefatı üyelığının birinci senesine müsadifse yerine kendi sınıfından seçilecek diğer bir zat müddet-i ikmal edecektir." (6 ncı madde).

lûgü yoktur. Heyet tarafından verilecek kararların kabilülcehra olması için Patriğin riyaseti şarttır. Kararlar çoğunlukla verilir. Ruhanilerin dini işlerle ilgili olarak işleyeceği suçlarda hüküm verme yetkisini haizdir. Heyetin patrik ve üyeler tarafından ve ruhaniler arasından seçilmiş bir başkâtip, diğeri ikinci kâtip olmak üzere iki kâtibi vardır (53).

VI. DAIMİ MUHTELİT MECLİS

41 numaralı dip notunda hakkında izahat verdiğimiz bu meclisin ilga edildiğini zannediyoruz.

V. MÜŞAVERE HEYETİ :

Rum patrikhanesinde bu gün bir Müsavere heyeti bulunmaktadır. Bu heyetin değişiklik teklifini Vladimir Mırmıroğlu hazırlamış ve İstanbul vilâyetine vermiştir. İstanbul vilâyeti tarafından bu teklif tasdik edilmiştir. Kurulan bu heyet cismanidir. Ekserisini hukukçular teşkil etmektedir. Bu heyet sensinoddan ayrıdır.

VI. PATRİK VEKİLİ :

Rum patrikhanesinin bu gün doğrudan doğruya işlerini tedvir eden bir patrik vekili vardır. Patrik vekiline bu hususta bir büro yardım etmektedir.

VII. Patrikhane bu gün dahi bir hükmi şahsiyete malik addolunmaktadır. Halen yürürlükte olan Eşhas-ı hükmiyenin emval-i gayri menkuleye tasarruflarına mahsus 16 şubat ve 1328 tarih ve 83 numaralı kanun bu hususu tesbit etmektedir. Eski olmakla beraber 14 mayıs 1337 tarih ve 41061 sayılı Şûrayı Devlet Tanzimat dairesinin zikri geçen kanunun 3 .cü maddesinden doğan bir anlaşmazlığı hal için verdiği bir tefisir kararında: "Patrikhane ne bir cemaat ne bir hayri müessese olmayıp hususat-ı mezhebiyenin tedvir ve rüyetiyle mükellef idari müessesattan madut bulunduğundan, doğrudan doğruya patrikhane namına hükmi şahsiyet izafesine ve emval-i gayrimenkule geçirilmesine mesağ-ı kanuni olmadığı" bildirilmektedir.

VIII. Bu gün patrikhane sabit bir idari rejime malik değildir. Hükûmet eski nizamnamenin münfesih olduğunu ileri sürmekte buna muka-

(53) Bu kâtiplerin vazifeleri şunlardır:

1. Heyetin kitabetini idare.
2. "... maruzat" ve sair evrakı patrik ve heyete arz.
3. Heyetin hüküm ve müzakerelerine dair zabıtların hıfzı.
4. Sair yazıcıların işlerine nezaret.

bil patrikhane nizamnamenin bazı maddelerinin tatbik edilebileceğini hatta tatbik edildiğini de kabul etmektedir. İncelemelerimiz sırasında kararsız bir durumun mevcudiyetine şahit olduk. Hükümet tarafından yeni bir tüzük hazırlanmak üzere çalışmalara başlandığı İstanbuldaki temaslarımız sırasında bize ifade edilmişti. Herhalde böyle bir tüzüğün çıkarılması halihazır istikrarsızlığı ortadan kaldıracak, belirli ve sabit bir rejimin tesbiti noktasından büyük faydalar sağlayacaktır.

2. TÜRK ORTODOKS PATRIKHANESİ (54)

Bu patrikhane millî mücadele sıralarında doğmuştur. Rum patrikhanesinin Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında aşırı bir surette takınmış bulunduğu hükümet içinde hükümet vaziyeti gözden kaçmamıştı. Rumlar bu hususta o kadar ileri gitmişlerdi ki, teşkilâtına yapmış olduğu bir tamimde patrikhane: "Biz Türk değiliz, Türklerle alâkayı kestik. Millî hareketleriyle alâkamız yok. Hükümet tarafından vaki olacak seçim davetlerine de iştirak etmeyin" diyordu. Türk ortodoks patrikhanesi kurucusu ve bu gün patriği de bulunan Papa Eftim bundan sonra cereyan etmiş olan vekayii bize şu şekilde naklettiler: "... Ben o zaman Ankarada Keskinde metropolid vekili bulunuyordum. Bu tamimi biz ne dine, ne mantiğa, ne insanlığa uygun bulmadık. Esasen biz Anadolu da kendimizi halis muhlis Türk biliyorduk. Türellerimiz de Türktü. İbadetimiz ana lisanımız Türkçedir. Bunu cemaatimizin muvafakatiyle protesto ettik. Patrikhanenin bu emri hilâfında da İstanbulda toplanan ve bilâhire İngilizler tarafından dağıtılan meclis-i mebusan seçimlerine, hat ta müslüman - Türk cemaati tarafından seçilmiş bir müntehib-i sani sıfatıyla bilfiil iştirak ettik. Bu hatt-ı hareket patrikhaneyi o zaman idare eden Yunan zabıtları tarafından hoş karşılanmadı, aramızda büyük ihtilâflar zuhur etti. Bizi oradan kaldırarak hileyle İstanbul'a getirtip teslimine zorladılar. Muvaffak olamayınca sedarete bir tezkere yazılarak İstanbul'a ihzarımız talep edilmiş. O sırada Ankarada vali Muhiddin paşa vardı. Bu emir bana tebliğ edilmekle beraber o sırada doğan millî mücadele hareketine yardım ettiğimizden dolayı infazı nazara alınmadı. 1919 mayısında Atatürk'ün Anadolu'ya geçip Erzurum ve Sivas kongreleri yapıp millî harekete bir mevcudiyet verildikten sonra, Keskinde yapılan bir miting sırasında İstanbul hükümetini tanımayıp Gazi Mustafa Kemal Paşayı tanıdığımı ve ancak ondan emir alabileceğimi bildirdim. Büyük

(54) Bu bölümdeki malûmat bize patrikhanenin kurucusu ve bugün patriği bulunan Papa Eftim tarafından bizzat verilmiştir. Kendilerine teşekkürli bir borç addediyoruz.

Gazinin Ankaraya gelişinden ve Millî hükümetin kuruluşundan sonra onlarla teşrik-i mesai ettim. O hareketimi takdir eden bütün Anadolu cemaat ve kiliseleri bana iltihak etti." Bununla beraber Anadolu cemaatince, memleket menfaatlerine aykırı bir şekilde çalıştığı sabit olan İstanbul patrikhanesi yerine, bir yenisinin kurulması için kuvvetli bir teşebbüs arzusu belirmişti. Nihayet "Hükümetin ve kilise kanunlarına uygun olarak muvakkat merkezi Kayseri olmak üzere yeni patrikhane kuruluyordu. Bu suretle İstanbul patrikhanesinin temsil etmiş olduğu 80 ruhani daireden. işgal altında bulunan sekizi müstesna olmak üzere geriye kalan 72 sinin vekil-i umumisi ve murahhası olmuştum. Gereken mazbata tanzim edilerek T. B. M. M. hükümetine sunuldu. Patrikhane tasdikten sonra da resmen teşekkül etmiş ve artık Fenerdeki papasların sıfat ve yetkileri lâğvedilmişti." Zaferin kazanılışına kadar olan durum budur.

"Zafer-i millî den sonra Fener papasları yapmış oldukları usulsüz ve kanunsuz muameleleri keenlemeyekün addederek, kesmiş buldukları münasebetleri yeniden tesis etmek arzu ve emeli ile millî hükümete müteaddid müracaatlarda bulundular. Hükümet o zaman bu kilisenin temsilcisi olarak beni tanımakta olduğundan, kilise içi olması dolayısıyla Fenerin müracaatlarının tetkiki işini bize havale etmiştir. Bu münasebetle de İstanbulun millî kuvvetler tarafından işgali tarihinden bir hafta önce hükümet beni İstanbula gönderdi. Fener papaslarıyla temas ettim. Müracaatlarının kabulü için evvelâ gayri kanuni olarak getirmiş buldukları Meledius patriğin iskati ve Türk âlemindeki venizelist sensinod adalarının da patrikhaneden ayrılması ve irtibatının kesilmesi lüzumunu belirttik. Bundan sonra patrik olacak şahsın seçimi genel esaslar dairesinde ve Cumhuriyet kanunlarına göre olacaktı.

Talebler istediğimiz şekilde neticelendi. Gayrimesru patrik iskat edildi ve onun sinodu da fesh edildi. Benim talebim üzerine yeniden teşekkül eden sinod (Endumusa sinodu diye adlandırılır). Gerek hükümet nezdinde ve gerekse her yerde İstanbul patrikhanesini temsil eden vekil-i umumi ve murahhası Papa Eftimi biz de intihab ettik diye bir de kararname sureti imza ettiler. Bu suretle anlaşma hasıl oldu. Patrikhane vekil-i umumisi sıfatıyla Ankaraya gittim. Gereken raporumu hükümet ve mezahib nezaretine sundum. Ne çare ki bu anlaşmamız Yunan hükümetince hoş karşılanmamış olacak ki ilk gönderdiği sefir Politis, İstanbulda bir zaman sırf bu anlaşmayı bozmaya çalıştı. O zamanki Türk matbuatının yazdıklarına göre Politis Fener papaslarıyla gizli toplantılar yapmış ve anlaşma bozulmaya kalkışılmış ve hatta Yunan hükümeti-

nin gösterdiği patrik namzedi Kadıköy metropolidi Krihoriasun yeni yapılacak patrik seçimlerinde intihabı taht-ı temine alınmış. Nitekim bunun neticesi olarak ta sensinod bir emrivaki yaparak Krihoriası patrik yaptıklarını ilân ettiler. Bu arada Türk matbuatı seçimin tehirini istiyordu. İşte bu emrivaki karşısında cemaat ve kiliseler namına vekil-i umumî sıfatıyla patrikhaneyi işgal ettim ve yapılan intihabın gayrimesru olduğunu fener papaslarının ıslahını gayrimümkün gördüğümü, dini siyasete alet ederek her türlü şenaette bulunabileceklerini bir beyanname ile umum ortodoks cemaatine bildirdim. Ortodoks cemaatinden bu vaziyeti tekzip edenler oldu. İstanbul cemaatinden Galata, Kumkapı, Kurtuluş, Cibali cemaat ve kiliseleri bizi tasvib ettiler.”

Ancak Türk ve Yunan matbuatının devamlı neşriyatı ve meseleye siyasî bir mahiyet verilmesi dolayısıyla ayrılık zarurî olmuştur. Bunun neticesi “ilk olarak 5 Mart 1924 te Galata kilise ve cemaatlerinin resmen hükûmete, patrikhaneye ve matbuata verdikleri beyanat üzerine ayrılık katileşti. Galata kiliseleri bize teslim edildi. Biz de 14 haziran 1924 te bu kilisede İkinci Kilise kongremizi akdederek malik bulunduğumuz vasi sıfat ve selâhiyete binaen patrikhanenin muvakkat merkezini burada tesis ettik. Bu münasebetle tanzim edilen mazbatada aynı zamanda Mustakil Türk kilisesini de teşkil ettiğimiz yazılıdır.

Artık bizim için ayrı bir patrikhanenin, Fenerin bir mevcudiyeti kalmamıştır. O farihe kadar ortodoksların ekseriyeti, osmanlı imparatorluğu içerisinde bulunmakta olduğu için Fener patrikhanesi cihan merkez ortodoks kilisesi ünvanını taşıyordu. Yeni Türkiye cumhuriyeti hududları içerisinde rumların mikdarca daha az bir seviyeye inmiş olduklarını nazara alarak cihan ortodoks kilisesi namını taşımamasının gayri makul olacağını ileri sürdük. Buna göre de hariçteki ortodoks kiliselerini müstakil addettik ve biz de kilise istiklâlimizin muhafazasına karar verdik.”

Türk - Ortodoks patrikhanesinde ibadet ve dini merasim Türkçe yapılmaktadır. Papa Eftimin söylediğine göre cemaate bağlı bulunan 60 bin kişi varmış. Bunun 35 binini anasıl Türk olanlar teşkil ediyorlarmış.

TÜRK - ORTODOKS PATRIKHANESİ NIZAMNAMESİ

Madde 1 — Mustakil Türk - Ortodoks kilisesi Başpiskoposluğuna merbut Türk ortodoks kiliselerinin hüküm ve kumandası, mustakil kiliseye mensup cemaatlerin kilise daimi reisi başpiskoposun taht-ı riyasetinde içtima edecek genel heyete aittir.

Madde 2 — Heyet-i umumiye reis-i umumiden başka 12 azadan ek-sik teşekkül ve içtima edemez (55).

Madde 3 — Heyet-i umumiyenin muayyen içtimaları her sene birinci kânunun ilk günüdür. Fevkalâde olarak içtimaa ihtiyaç ve lüzum hasıl olduğunda taraf-ı riyasetten muhtevi müsaade-i resmiyenin istihsali ile kilise ilânı usulüyle heyet-i umumiye içtimaa davet edilir. İcabında mustakil kiliseye mensup 12 zatın tahriri talebi üzerine reis-i umumi, heyet-i umumiye davet etmiye mecburdur.

Madde 4 — Mustakil Türk - Ortodoks kiliselerine mensup Türk - Ortodoks cemaatleri tabi buldukları Türkiye cumhuriyeti devletinin içinde ekalliyet hukuku namı altında kendilerine Türk - Müslüman vatandaşlarından ayrı bir hak tanımadıklarından sırf dini müesseseden ibaret kiliseleri için ayrı bir cemaat teşkilâtı mevcudiyetine lüzum kalmadığı ve esasen de mezkûr nizamname ile her nevi maddi ticaretten salim ve sırf bir ibadethane olan kiliselere mütevelliler heyeti namı altında ücretsiz ve gayrimesul bir heyetin seçilmesinden sarfınazar edilecektir.

Madde 5 — Kiliseler mustakilen reis-i umumi başpiskopos tarafından cemaat namına nezaret ve nizamname-i ahkâmı üzere kumanda edileceğinden yegâne mümessil ve müteveli Türk ortodokslar namına başpiskopostur.

Madde 6 — Başpiskopos kaydıhayet şartıyla ruhani ve cismani kilise anayasasına göre umum ortodoks cemaati tarafından intihab edilerek intihab keyfiyetinin berayı malûmat hükûmete bildirilmesi ve hükûmet tarafından seçimin tasvibi dini ve vatani menfaat icabı bulunduğundan zaruridir.

Madde 7 — Papaslar ve Diagoslar Başpiskoposun göstereceği lüzum üzerine Türk - Ortodoks hiristiyanlarının heyet-i umumiyesinin içtimalarında kaydı hayat şartıyla seçilirler ve başpiskopos tarafından kilise de takdis ve tayin edilirler.

Madde 8 — Başpiskopos papas ve diagoslar haydıhayat şartıyla intihab ve sıfat-ı ruhaniyeyi iktisab eylediklerinden sıfat ve memuriyetlerinden tecrit ve âzilleri yalnız tabi buldukları Türkiye cumhuriyeti hükûmeti mahkemelerinden aleyhlerine verilecek ve katiyet kesbedecek karara bağlıdır.

Madde 9 — Papaslar ve diagoslar bir hata ve mesuliyetlerinden do-

(55) Bu hususta çok ehemmiyet veriyorlar. 12 Havarıyın meselesiyle alakalıdır.

layı muayyen bir zaman için (bu da 3 ayı geçmemek üzere) başpiskopos tarafından vazife-i ruhaniyesinden el çektirilirlir. Fakat vazifeden el çektirildikleri zaman zarfında mesuliyetlerinden dolayı mahkemeye verilmişlerse netice-i mahkemelerine intizaren ruhani vazifelerinden mahrum kalırlar.

Madde 10 — Ruhani memurların elbise-i ruhaniye ile sokaklarda, çarşı ve pazarlarda, dükkân ve kahvehane gibi umumi yerlerde dolaşmaları katiyyen memnudur.

Madde 11 — Ruhani memurlar kiliseden dışarı medeni kıyafetle ve mevki-i içtimaiyeleriyle mütenasip olan her yerde gezip oturmakta ve meşru ticaret ile meşgul olmakta serbesttir. Saç ve sakal taşımak mecburiyeti yoktur.

Madde 12 — Papasların her ay başında mukaddes su ile eski ve köhne adete göre hane ve dükkân sokak ve çarşılarda dolaşmaları katiyyen memnudur. Ancak Türk - Ortodoks cemaatinden her arzu eden papası evine davet eder ve evinde mukaddes su dini ayinini yaptırabilirler.

Madde 13 — Kiliselerin mukaddes eşyalarına sivil şahısların el ile dokunmaları dinen caiz olmayan ve onların çok temiz olarak muhafaza edilmeleri papas ve diagosların dini vazife ve borçları iktizasından olan eşyayı mukaddese hin-i tayinlerinde diagoslara teslim edilrlir ve sayılarından dolayı kendileri mesul tutulurlar. Sivil memurların ellemelerinde mahzuru olmayan diğer eşyalar kandilcilere teslim olunur ve sayılarından kendileri mesul tutulur.

Madde 14 — Başpiskopos her ay başında kiliselerin bilcümle eşyasını teftiş ve kontrol ederek neticeden kilisede cemaati haberdar eder.

Madde 15 — Umuma ait ibadethanelerin muhafazasına devlet kanunları tekeffül eylediğinden bu hususta cemaatçe bir tedbir ittihazına lüzum görülmemiştir.

Madde 16 — Kiliselerin ötedenberi maddi idarelerini temin eden Tabak usulü ile cemaatten para toplamak gayrimesru ve gayrikanuni olduğundan men edilmiştir.

Madde 17 — Kilisede papaslar ve diagoslar müezzinler ve kandilciler bilâ maas çalışırlar. Düğün, vaftiz, nikâh, cenaze, ayin, efkeleon, Ayozmoz, Parakirisis vesaire gibi yapılan dini merasim ve ayinlerde herkesin şahsına ait cemaat tarafından ihtiyari olarak yapılacak ihtiyari bahşişler ile idarelerini temin ederler.

Madde 18 — Kiliselerin zeytinyağ, mum, elektrik, küllük vesaire ufak tefek masrafları için her kilisede bir kutu bulundurulacak, mezkûr kutulara cemaat tarafından ihtiyari olarak atılacak teberrüattan evvelâ

bu masraflar temin olunacaktır. Bu kutular her ay başında genel başkan başpiskopos tarafından umum mustahdeminler huzurunda açılır ve hasılâttan kilisenin yukarıda arzedilen masrafları tefrik edildikten sonra artan veya eksilen mikdarı müstahdemin arasında müsavaten taksim edilir.

Madde 19 — Genel başkan başpiskopos ikamet ettiği başpiskoposhane (Patrikhaneye) ve ayrıca bir tahsisat verilmediği ve başpiskoporat bedelleri bu hususa tahsis edilir. Mezkûr akaretler mülken satmamak şartıyla başpiskopos namına icar ve isticar ederek hasılâttan başpiskoposhanede istihdamlarına lüzum gördüğü ruhani, cismani memur, kâtip ve hademe ücretlerini ve fevkalâde masraflarını ve kendi şahsi idaresinin yeterine göre temin eder.

Zeyl - Birinci maddede heyet-i umumiyeyi teşkil edecek cemaat kelimesi mustakil kiliseye mensup 20 yaşından yukarı erkek ve kadın Türk hristiyan ortodoksları diye tefsir edilir.

3. RUM KATOLİK VEYA MÜLKİYET CEMAATI (Melkit)

Bunlar "bilhassa Mısır ve Suriyede bulunur... tekellüm eyledikleri lisan arabi ise de" ibadetlerini eski Yunan lisanı ile yaparlar ".. Mülkiyet cemaatinin Antakya ve Iskenderiye ve Kudüsüşerif makamlarına izafetle" patrikliğinin merkezi Şamdır (56).

(56) İbrahim Hakki: a. g. e. s. 337.